

ΤΑΤΣΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ
Α.Μ.: 201242

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Α΄ ΚΥΚΛΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΜΕ ΘΕΜΑ:

Οι διώξεις των Λατίνων από την
Κωνσταντινούπολη, την περίοδο των Κομνηνών.
Αιτίες και αποτελέσματα.

Επόπτρια καθηγήτρια: Τ. Μανιάτη-Κοκκίνη

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	σελ.5
Εισαγωγή	σελ.7
Κεφάλαιο Α΄: Οι Λατίνοι στην Κωνσταντινούπολη	σελ.10
1. Η κατάσταση της αυτοκρατορίας και οι σχέσεις με τους Λατίνους ως το 12 ^ο αιώνα	σελ.10
2. Οι παροικίες των Λατίνων στην Κωνσταντινούπολη	σελ.28
3. Η οικονομία και το εμπόριο του βυζαντινού κράτους και ο ρόλος των Λατίνων	σελ.32
Κεφάλαιο Β΄: Οι διώξεις των Λατίνων από την αυτοκρατορία	σελ.44
1. Οι διώξεις από τον Μανουήλ το 1171 και οι αιτίες τους	σελ.44
2. Οι σφαγές του 1182 και τα αίτια τους	σελ.65
Κεφάλαιο Γ΄: Τα αποτελέσματα των διώξεων και η πορεία ως το 1204	σελ.77
Συμπεράσματα	σελ.100
Βιβλιογραφία-Συντομογραφίες	σελ.104
Παράρτημα	σελ.114

Πρόλογος

Είχα σκεφτεί πολλές φορές παλαιότερα τί θα ήθελα ή τί θα έπρεπε να γράψω στον πρόλογο της διπλωματικής μου εργασίας, όταν θα έφτανε η στιγμή. Άλλοτε ενθουσιαζόμουν και σκεφτόμουν ολόκληρα δοκίμια και άλλοτε πάλι απλές ευχαριστήριες αναφορές για τις καθηγήτριές μου. Ποτέ, όμως, δεν είχα σκεφτεί έναν πρόλογο σαν κι αυτόν. Γράφω αυτές τις σειρές τελικά έχοντας τόσα πολλά διαφορετικά πράγματα στο μυαλό μου και τόσα πολλά συναισθήματα που κατακλύζουν την καρδιά μου που αμφιβάλλω αν τελικά θα ανταποκρίνονται σε όλα αυτά που θα ήθελα να εκφράσω.

Επειδή κάπως θα έπρεπε να γίνει η αρχή, όμως, ας ξεκινήσω έτσι όπως ξεκίνησε η μεταπτυχιακή μου ζωή. Με την πεποίθηση πως θα κατάφερνα να ακουμπήσω τον μανδύα του επιστήμονα. Το εάν τελικά κατάφερα να φθάσω στο επίπεδο επιστημοσύνης που οφείλει να φθάσει ένας μεταπτυχιακός φοιτητής ολοκληρώνοντας τις σπουδές του, είναι κάτι που οι διδάσκουσές μου θα κρίνουν. Από την πλευρά μου, πιστεύω πως με προθυμία προσπάθησα να ακολουθήσω τις συμβουλές τους που σκοπό είχαν να με κάνουν καλύτερο ιστορικό. Ίσως κάποιες φορές οι προσπάθειές μου να μην ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις ή στις προσδοκίες τους. Πάντοτε, όμως, με ειλικρίνεια και αληθινή όρεξη έκανα ό,τι καλύτερο μπορούσα. Για το λόγο αυτό, λοιπόν, και θα ήθελα να ευχαριστήσω όλες τις καθηγήτριές μου γιατί μου έδωσαν τη δυνατότητα και με βοήθησαν με τις γνώσεις τους να προχωρήσω σε αυτό που επέλεξα. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτριά μου, κυρία Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη γιατί συμπεριφέρθηκε απέναντί μου όλον αυτόν τον καιρό άψογα, με διακριτικότητα και, κυρίως, με κατανόηση.

Αν έμαθα κάτι σημαντικότερο από όλα, όμως, κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, αυτό ήταν ένα μάθημα από την ίδια τη ζωή. Όσο και αν έχεις υπολογίσει τα πράγματα, πάντοτε θα υπάρχουν απρόσμενα γεγονότα, που είτε άσχημα είναι, είτε ευχάριστα, έχουν ως αποτέλεσμα να αλλάζουν τη ζωή σου και να ζητούν επείγουσες λύσεις. Πρέπει να είσαι έτοιμος πάντα να θέτεις νέες

προτεραιότητες, καθώς η ίδια η φύση έχει ορίσει πως το κλειδί της εξέλιξης είναι η προσαρμοστικότητα.

Οι μεταπτυχιακές μου σπουδές ήταν ένας δρόμος δύσκολος και κοπιαστικός. Υπήρξαν στιγμές που πίστεψα πως δε θα τα κατάφερνα, πως δε θα έφτανα ως το τέλος, πως ίσως και να μην ήμουν άξιος για κάτι τέτοιο και ακόμα και τώρα δεν ξέρω αν ανταποκρίθηκα σωστά σε αυτή την πρόκληση. Ωστόσο, υπάρχει ένας άνθρωπος, που από την πρώτη στιγμή πίστεψε σε εμένα και τις δυνάμεις μου και με στήριζε πάντοτε όσο κανένας άλλος. Ο άνθρωπος αυτός είναι η γυναίκα μου, η Δέσποινα. Σε αυτήν, λοιπόν, που έκανε τόσο πολλή υπομονή όλα αυτά τα χρόνια, αφιερώνω όλη αυτή την προσπάθεια, και στο γιο μας που ήρθε στον κόσμο πριν λίγο καιρό. Ελπίζω να τους κάνω περήφανους και ευτυχισμένους και τώρα και πάντα.

Εισαγωγή

Για τη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας από τη δυναστεία των Κομνηνών έχουν γραφτεί κατά καιρούς πολλές αντικρουόμενες απόψεις. Κάποιοι από τους ερευνητές πιστεύουν πως ο τρόπος που άσκησαν την εξουσία και οι αποφάσεις που πήραν πάνω σε συγκεκριμένα πολιτικά ζητήματα, είτε στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας είτε στο εξωτερικό, ήταν αυτά που οδήγησαν το βυζαντινό κράτος στον εσωτερικό σπαραγμό μετά τον θάνατό του Μανουήλ Α΄ αλλά και στην κατάλυση του κράτους τελικά το 1204 από τους Σταυροφόρους της Τετάρτης Σταυροφορίας. Άλλοι πάλι ερευνητές εκφέρουν αντίθετη άποψη, καθώς ισχυρίζονται πως η διακυβέρνηση από τους πρώτους Κομνηνούς υπήρξε η ύστατη προσπάθεια αναβίωσης της αυτοκρατορίας. Για αυτούς, η διακυβέρνηση του κράτους από τους Κομνηνούς εκλαμβάνεται ως τροχοπέδη που απλώς ανέβαλε για αργότερα αυτό που αργά ή γρήγορα θα γινόταν.

Οι προβληματισμοί που προκύπτουν από το συγκεκριμένο ζήτημα ωστόσο, πέραν από τους προφανείς, δηλαδή τα αίτια και τα αποτελέσματα των διώξεων των Λατίνων από την Κωνσταντινούπολη, είναι πολλοί. Πρώτα απ' όλα, πώς και γιατί βρέθηκαν οι Ιταλοί έμποροι στην Κωνσταντινούπολη; Δεύτερον, πού εγκαταστάθηκαν, τρίτον ποια ήταν η επιρροή τους στη βυζαντινή οικονομία και, τέλος και πιο σημαντικό, ποια ήταν η σχέση των Ιταλών εμπόρων με την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης από την Τέταρτη Σταυροφορία το 1204;

Μελετήθηκαν οι κυριότερες ιστοριογραφικές πηγές της περιόδου, όπως η *Αλεξιάς* της Άννας Κομνηνής. Η ιστορία της Άννας Κομνηνής, που διαπραγματεύεται τα γεγονότα από το 1069-1118, αποτελεί κύρια και λεπτομερή πηγή για τη βασιλεία του πατέρα της Αλέξιου Α΄ Κομνηνού¹.

Η Ιστορία του Νικήτα Χωνιάτη καλύπτει τα έτη 1118 έως 1206. Ο συγγραφέας ήταν σύγχρονος με τα περισσότερα από τα γεγονότα που περιγράφει και από το 1175 περίπου ήταν και αυτόπτης μάρτυρας των περισσότερων εξελίξεων στο κέντρο της εξουσίας. Ο τρόπος με τον οποίο αφηγείται την ιστορία του είναι τόσο ζωντανός και

¹ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Πηγαί*, σελ. 324-325· HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 225-236· ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και χρονογράφοι*, σελ. 397-419.

δυναμικός που καθιστά δύσκολο στον εκάστοτε ερευνητή να αντισταθεί βλέποντας την περίοδο μέσα από τα μάτια του Νικήτα Χωνιάτη. Ωστόσο, αναγνωρίζεται το γεγονός πως για τους ίδιους λόγους καθίσταται ο Χωνιάτης εν μέρει επικίνδυνος να κατευθύνει προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση το κοινό του².

Η Ιστορία του Ιωάννη Κίνναμου, από την άλλη, αντισταθμίζει κάπως την κατάσταση, καθώς είναι ελαφρώς κριτικός προς τον Ιωάννη Β΄ και πολύ πιο ευνοϊκός για τον Μανουήλ Α΄, τον οποίο μάλιστα ο συγγραφέας υπηρέτησε στο μεγαλύτερο μέρος της βασιλείας του³. Η εικόνα πρέπει να συμπληρωθεί και από ένα ευρύ φάσμα άλλων πηγών νομοθετικών, αρχειακών και επιγραφικών.

Επίσης, η περίοδος αυτή είναι πλούσια και σε υψηλής ποιότητας πηγές λατινικών χρονικών, όπως του William της Τύρου, που θεωρείται ένας από του μεγαλύτερους ιστορικούς του Μεσαίωνα, παρ' όλο που στο έργο του, παρατηρείται σύγχυση των χρονολογιών⁴.

Επιπλέον, σημαντικά είναι και τα αρχεία των πόλεων της Ιταλίας, όπως της Βενετίας, της Πίζας και της Γένοβας, των οποίων η μελέτη αποφέρει σημαντικά αποδεικτικά στοιχεία για την κίνηση των εμπορών τους στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες αγορές σε όλη την αυτοκρατορία.

Οι βενετικές πηγές μάλιστα είναι από τις σημαντικότερες για την ιστορία του Μεσαίωνα. Αυτές οι πηγές είναι σημαντικές γιατί ρίχνουν φως και στο Βυζάντιο αλλά και στις Σταυροφορίες. Η αξία τους έγκειται στο γεγονός ότι η Βενετία διατηρούσε πολύπλοκες σχέσεις και με το Βυζάντιο και με τους σταυροφόρους, οι οποίες μάλιστα κορυφώθηκαν με την Τέταρτη Σταυροφορία και την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός αυτό επιβεβαίωσε ότι οι ιστορίες της Βενετίας, του Βυζαντίου και των σταυροφοριών ήταν αλληλένδετες. Οι βενετικές πηγές βέβαια φωτίζουν αυτές τις σχέσεις από τη δική τους οπτική γωνία. Μέχρι το 1204 η προσφορά των βενετικών πηγών είναι πολύ μικρότερη από ότι το δέκατο τρίτο αιώνα και μετά όπου γίνονται πλέον πολύ πιο πλούσιες για την ιστορία του βυζαντινού κράτους και για τις σταυροφορίες. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στην πρώιμη ιστορία

² ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Πηγαί*, σελ. 355-356· HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 267-276· ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και χρονογράφοι*, σελ. 699-705 & 708-709· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, *Βυζαντινές πηγές*, σελ. 227-229· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 628.

³ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Πηγαί*, σελ. 345-346· HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σελ. 237-245· ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Ιστορικοί και χρονογράφοι*, σελ. 625-633· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 628.

⁴ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Πηγαί*, σελ. 334-335.

της Βενετίας όπως προέκυψε από το βυζαντινό εξαρχάτο της Ραβέννας. Επίσης, έμφαση δίνεται στη χειραφέτηση της Βενετίας από την αυτοκρατορική εξουσία. Η περίοδος από το 992 ως το 1204 λαμβάνει τη δέουσα προσοχή. Ωστόσο, αντιμετωπίζεται ως ένα προοίμιο για τη δημιουργία της βενετικής ηγεμονίας μετά το 1204⁵.

⁵ ANGOLD, The Venetian chronicles and archives, σελ. 59-60.

Κεφάλαιο Α': Οι Λατίνοι στην Κωνσταντινούπολη

1. Η κατάσταση της αυτοκρατορίας και οι σχέσεις με τους Λατίνους ως το 12ο αιώνα

Ο γεωγραφικός κατακερματισμός της ιταλικής χερσονήσου βοήθησε στην εμφάνιση και ανάπτυξη πολλών αυτόνομων κέντρων. Στο πλαίσιο αυτό των ιταλικών πόλεων, που αναπτύσσονται με ένα καθεστώς πολιτικής αυτονομίας, ξεχωρίζουν για τη σημασία τους οι τέσσερις ναυτικές πόλεις, η Αμάλφη⁶, η Πίζα⁷, η Γένουα⁸ και η Βενετία⁹. Και οι τέσσερις αυτές πόλεις, αλλά κυρίως η Γένουα και η Βενετία, ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για τον έλεγχο του διαμετακομιστικού εμπορίου που λάμβανε χώρα γύρω από τη Μεσόγειο. Η εμπορική τους δραστηριότητα μάλιστα ανέδειξε τις πόλεις αυτές στις κυριότερες αγορές της Ευρώπης¹⁰.

Οι σχέσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας με την ιταλική χερσόνησο, γενικότερα, αλλά και με τις αυτόνομες ναυτικές πόλεις που αναπτύχθηκαν αργότερα, ήταν μακράιωνες και αποτελούσαν τη φυσική εξέλιξη της ίδιας της αρχαίας ιστορίας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μετά την ανάκτηση της Ιταλίας από τον Ιουστινιανό Α'¹¹, η περιοχή της Βενετίας (*provincial Venetiarum*) περιήλθε στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Αρχικά, διοικητής της περιοχής ήταν ένας *magister militum* και αργότερα ένας δούκας. Εξαιτίας της απόστασής της από την πρωτεύουσα αλλά και της ιδιομορφίας της γεωγραφικής της θέσης και του εδάφους της, σιγά σιγά απέκτησε ένα, κατά κάποιο τρόπο, αυτόνομο καθεστώς¹².

⁶ VERA VON FALKENHAUSEN, KINNEY, «Amalfi», *ODB*, I, σελ. 73-74.

⁷ OTTEN-FROUX, «Pisa», *ODB*, III, σελ. 1680.

⁸ KAZHDAN, CUTLER, «Genoa», *ODB*, II, σελ. 831-832. Επίσης γενικά για την ιστορία της Γένουας, βλέπε EPSTEIN, *Genoa and the Genoese*.

⁹ KINNEY, «Venice», *ODB*, III, σελ. 2158-2159.

¹⁰ ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Οι Ιταλικές Ναυτικές Πολιτείες, σελ. 15.

¹¹ KÆGI, KAZHDAN, CUTLER, «Justinian I», *ODB*, II, σελ. 1083-1084.

¹² ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'1, σελ. 187 & 207. DURSTELER, *Venetians in Constantinople*, σελ. 23. RAVEGNANI, *Βυζαντινή Βενετία*, σελ. 185-187. Από το 10^ο αιώνα και οι κόμητες που

Οι απαρχές της Βενετίας φαίνεται πως σχετίζονται με την εισβολή των Λογγοβάρδων στην ιταλική χερσόνησο και την ίδρυση του βασιλείου τους στην κοιλάδα του Πάδου, το 568. Αρχικά, η Βενετία αποτελούσε βυζαντινή κτήση, σιγά σιγά όμως άρχισε να πορεύεται σε μια περισσότερο αυτόνομη κατάσταση. Από τον 8^ο αιώνα, οι Βενετοί έχουν ήδη αναλάβει να παίξουν τον εμπορικό διαμεσολαβητή μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Από τα μέσα του 8^{ου} αιώνα, κάνει την εμφάνισή του ο θεσμός του *δόγη* που συνέχιζε πάντοτε, όμως, να δέχεται το Βυζαντινό αυτοκράτορα ως επικυρίαρχο. Τον 9^ο αιώνα εμφανίζεται πλέον η Βενετία ως ανεξάρτητο κράτος και οι σχέσεις της με τη βυζαντινή αυτοκρατορία μετατρέπονται σε σχέσεις μεταξύ συμμάχων¹³.

Τα συμφέροντα της Βενετίας ευθυγραμμίζονταν αρκετά με αυτά της αυτοκρατορίας και συνήθως οι κυρίαρχες οικογένειές της ήταν πρόθυμες να υπηρετήσουν τον αυτοκράτορα ως *servi* ή *δούλοι*. Ο αυτοκράτορας δε χρειάστηκε να ευνοήσει ιδιαίτερα τις μεγάλες οικογένειες της Βενετίας, έχοντας πλήρη επίγνωση των αναγκών των Βενετών που βασιζόνταν στη θάλασσα για προστασία, τροφή και εισόδημα. Η εξάρτηση της Βενετίας από την εισαγωγή εμπορευμάτων την έκανε ευάλωτη στην πείνα ή την οικονομική καταστροφή δεδομένου ότι τα εμπορικά πλοία ήταν μικρά, δύσχρηστα και, ακόμη και το καλοκαίρι, σπάνια αξιόπλοα. Η βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν για αυτούς η πιο προφανής και προσοδοφόρα διέξοδος που διέθεταν για να εξάγουν όπλα, ξυλία και σκλάβους αλλά και για να εισάγουν τα βυζαντινά είδη πολυτελείας που είχαν μεγάλη ζήτηση στις πόλεις της βόρειας Ιταλίας¹⁴.

Οι πολίτες των πόλεων της αυτοκρατορίας δεν ανέπτυξαν κάποιου είδους τοπικής διακυβέρνησης ή αυτονομίας, ούτε μετατράπηκαν οι πόλεις σε ανεξάρτητες κοινότητες. Τέτοιου είδους ανεξάρτητες πόλεις εμφανίστηκαν και εξελίχθηκαν στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας. Κάποιες από αυτές ήταν η Αμάλφη¹⁵, η Βενετία και η

διοικούσαν την πόλη της Αμάλφης πήραν τον τίτλο του δούκα, διατήρησαν, όμως, και τους αυτοκρατορικούς τίτλους, όπως αυτόν του *πατρίκιου*. ΛΟΥΓΓΗΣ, Αμάλφη, σελ. 37.

¹³ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'1, σελ. 187· ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *Οι Ιταλικές Ναυτικές Πολιτείες*, σελ. 18-19· RAVEGNANI, *Βυζαντινή Βενετία*, σελ. 180-190· Για το πώς ιδρύθηκε η πόλη της Βενετίας και κάτω από ποιές συνθήκες, καθώς και τα πρώτα χρόνια της εξέλιξής της, βλέπε, NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 21-42.

¹⁴ SHEPARD, *Western approaches*, σελ. 538-539.

¹⁵ Για παράδειγμα, από το 839 και μετά η Αμάλφη απέκτησε μία περιφεριακή αυτονομία από το Βυζάντιο. Είχε ένα ημιαυτόνομο καθεστώς συνοριακής πόλης, αλλά αναγνώριζε την επικυριαρχία

Χερσώνα¹⁶. Επειδή, όμως, η αυτοκρατορία δε διέθετε κάποιο σύστημα που να προβλέπει αυτές τις νέες καταστάσεις που δημιουργούνταν, οι πόλεις αυτές αναγκάστηκαν να ανεξαρτητοποιηθούν και να αποσπαστούν από το βυζαντινό κράτος χάνοντας έτσι η αυτοκρατορία κάποια από τα πιο δυναμικά της αστικά κέντρα¹⁷.

Οι Βενετοί στάθηκαν τυχεροί διότι ήταν προς το συμφέρον του Βυζαντίου η δημιουργία μίας σε μεγάλο βαθμό αυτόνομης ναυτικής κοινότητας που θα δρούσε για λογαριασμό της αυτοκρατορίας επιβλέποντας τις απομακρισμένες κτήσεις της στην Αδριατική, δεδομένου ότι αυτό θα τους απάλλαζε από τη διατήρηση ενός δικού τους μεγάλου στόλου στην περιοχή. Κάθε πλευρά είχε να κερδίσει από την κατάσταση αυτή. Έτσι, οι επαφές μεταξύ της Κωνσταντινούπολης και της βόρειας Αδριατικής εμπορευμάτων από τους Βενετούς, οι οποίοι όμως φορολογούνταν και εποπτεύονταν από τη βυζαντινή κυβέρνηση. Τα οφέλη των Βενετών ήταν σημαντικά, καθώς είχαν εγγυημένη πρόσβαση σε ασφαλείς αγορές στην Κωνσταντινούπολη που αντιστάθμιζαν τις καθυστερήσεις και τις απώλειες του θαλάσσιου ταξιδιού. Οι Βενετοί είχαν επίσης την ικανότητά να παρακολουθούν τις εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη και να επωφελούνται από αυτές. Ως το 1025, όμως, η Βενετία κατατάσσεται αρκετά χαμηλά στις προτεραιότητες της αυτοκρατορίας ενώ απολάμβαναν τη συμμόρφωση των Βενετών αρχόντων προς τις επιταγές της αυτοκρατορίας¹⁸.

Η Βενετία ήταν ίσως η σημαντικότερη από τις ιταλικές πόλεις για το Βυζάντιο γιατί, εκτός από εμπορικός κόμβος με τα δυτικά βασίλεια, έπαιζε και τον ρόλο σταθμού εποπτείας. Τον ίδιο ρόλο έπαιζε και μία άλλη περιοχή στην άλλη άκρη του βυζαντινού κόσμου, η Χερσώνα της Κριμαίας. Οι πράκτορες του βυζαντινού κράτους σε αυτές τις πόλεις έδιναν αναφορά για τις δραστηριότητες των λαών που ζούσαν μακριά από το Βυζάντιο. Η διαφορά που είχαν μεταξύ τους αυτές οι δύο πόλεις ήταν πως η Χερσώνα αποτελέσε θέμα της αυτοκρατορίας ενώ η Βενετία είχε πιο χαλαρούς δεσμούς με το Βυζάντιο¹⁹.

του αυτοκράτορα και μετείχε με τα δικά της στρατεύματα στις βυζαντινές δυνάμεις. ΛΟΥΓΓΗΣ, Αμάλφη, σελ. 31.

¹⁶ PRITSAK, CUTLER, «Cherson», *ODB*, I, σελ. 418-419.

¹⁷ KAZHDAN, *Αλλαγές στο Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 92-93· ΛΟΥΓΓΗΣ, Αμάλφη, σελ. 31-33.

¹⁸ SHEPARD, *Western approaches*, σελ. 539.

¹⁹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 45.

Ωστόσο, παρείχε στην αυτοκρατορία πλοία και στρατιώτες όποτε ζητούσε ο αυτοκρατορικός στόλος βοήθεια. Οι Βενετοί είχαν κληθεί πολλές φορές να υπηρετήσουν το Βυζάντιο στο σχέδιό του να εκδιώξει τους Άραβες²⁰ από την Ιταλία. Για παράδειγμα στο πλαίσιο αυτό των σχέσεων που αναπτύχθηκαν, στα τέλη του 838 ο Θεόφιλος²¹ έστειλε μία πρεσβεία στη Βενετία με σκοπό να του δώσουν πλοία που θα χρησιμοποιούσε στον αγώνα του εναντίον των Αράβων. Η σχέση τους όμως ήταν τόσο χαλαρή ώστε το 842 δε δίστασαν να κάνουν ανακωχή με τους Άραβες χωρίς να ενημερώσουν τον Βυζαντινό αυτοκράτορα αλλά και να συνάψουν συνθήκη με τους Φράγκους²² στην Παβία το 840. Η συνθήκη αυτή προέβλεπε πως οι Βενετοί θα συνέχιζαν να πληρώνουν έναν ετήσιο φόρο υποτελείας στο Λοθάριο και πως θα προστάτευαν το βασίλειό του από θαλάσσιες επιδρομές, ενώ, από την πλευρά του, ο Λοθάριος δεσμευόταν πως θα κάλυπτε τη Βενετία από επιδρομές που θα προέρχονταν από την ξηρά και αποδεχόταν την ουδετερότητά της. Τέλος, οι Βενετοί έμποροι θα μπορούσαν να κάνουν ελεύθερα εμπόριο στην επικράτειά του αλλά και οι Φράγκοι στη θάλασσα. Γενικά, οι Φράγκοι ήταν περισσότερο έτοιμοι να αποδεχτούν την ανεξαρτησία της Βενετίας από ότι οι Βυζαντινοί²³.

Το δέκατο αιώνα, η Βενετία φαινόταν πως είχε καταστεί ένα αυτόρκες κράτος που δεν εξαρτιόταν από την προστασία κάποιου αυτοκράτορα είτε στην Ανατολή είτε στη Δύση. Παρ'όλ'αυτά, οι άρχοντες και οι άνθρωποί της ταλανίζονταν από εμφυλίους πολέμους και η ύπαρξη των δυο μεγάλων αυτοκρατοριών στην Ανατολή και τη Δύση έδινε ελπίδα στήριξης της μίας φατρίας εναντίον της άλλης²⁴.

²⁰ SHAHID, KAZHDAN, CUTLER, «Arabs», *ODB*, I, σελ. 149-151.

²¹ *PMBZ*, 8167.

²² HITCHNER, KAZHDAN, «Frankoi», *ODB*, II, σελ. 803.

²³ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 52-54 & 58-59· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'1, σελ. 207.

²⁴ Οι σχέσεις που διατηρούσαν οι Βενετοί και με την Ανατολή και με τη Δύση δημιούργησαν δύο αντίπαλες φατρίες που αντιμάχονταν για την εξουσία της πόλης. Ο Πιέτρο Τραντόνικο προσπάθησε να διατηρήσει την ειρήνη μεταξύ των αντιπάλων φατριών, τελικά, όμως, έπειτα από μια συνωμοσία, δολοφονήθηκε το 864. Διάδοχός του διορίστηκε ο Όρσο Α΄ Παρτετσιπάτσιο διότι είχε μείνει ουδέτερος στις διαμάχες. Ο Όρσο ήταν που αντάλλαξε φιλοφρονήσεις με το Βασίλειο Α΄ το 879 και ήταν αυτός που εξασφάλισε την ελευθερία της Βενετίας από τους Φράγκους το 880. Επιπλέον, ο ίδιος εισήγαγε συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που ήταν απαραίτητες ώστε να περιοριστεί η εξουσία του δόγη. Αυτός, λοιπόν, εισήγαγε το θεσμό των δικαστών που εκλέγονταν ως δικαστές αλλά και συμβουλευτικό όργανο του δόγη. Μέχρι τότε, η Βενετία υποτίθεται ότι λειτουργούσε ως δημοκρατία όπου ο λαός της εξέλεγε τους αντιπροσώπους του· στην πράξη, όμως, η ισχύς του δόγη είχε γίνει όλο και πιο απόλυτη. Η διοίκηση, η εσωτερική και εξωτερική πολιτική, όλα ελέγχονταν από το δόγη. Οι δήμαρχοι δεν ήταν σε θέση πλέον να ελέγχουν τη δύναμή του, ενώ, τέλος, η πρακτική να συγκυβερνούν με τους γιους τους, κατά τα βυζαντινά πρότυπα, είχε ουσιαστικά δημιουργήσει μία κληρονομική μοναρχία. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 61 & 63.

Η βυζαντινή αυτοκρατορία, μάλιστα, σε μία προσπάθεια να αυξήσει έστω και συμβολικά την επιρροή της στην ιταλική χερσόνησο, προχώρησε στην απονομή υψηλότερων αυλικών τίτλων προς τους ηγεμόνες των τοπικών κρατιδίων. Αυτή η κίνηση μαρτυρεί και την ολοένα αυξανόμενη δύναμη των κρατιδίων αυτών. Αν και η Βενετία άρχισε να μοιάζει όλο και περισσότερο με μια πόλη-κράτος, συνέχιζε να σέβεται το Βυζάντιο και οι δόγηδες να γίνονται αποδέκτες τιμητικών τίτλων της βυζαντινής αυλής από τον εκάστοτε αυτοκράτορα. Έτσι, ο δόγης της Βενετίας, για παράδειγμα, από τον 8^ο και ως τον 11^ο αιώνα ανεβαίνει στη βυζαντινή αυλική ιεραρχία. Από τους παλαιότερους και κατώτερους τίτλους του *ὑπατου, σπαθαρίου και πρωτοσπαθάρου*, ανέρχεται στους *πατρικίους και πρωτοπροέδρους*, ώσπου τον 11^ο αιώνα παίρνει τον τίτλο του *πρωτοσεβαστού*²⁵.

Πεθαίνοντας, ο Βασίλειος Β΄ το 1025, μετά από μία βασιλεία σχεδόν πενήντα χρόνων, άφησε το Βυζάντιο την κυρίαρχη δύναμη των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Η πλήρης υπεροχή του βυζαντινού κράτους την εποχή του Βασιλείου Β΄²⁶ και η μεγαλειώδης νίκη του κατά των Βουλγάρων έδωσε μία ψευδή εντύπωση της δύναμης της αυτοκρατορίας. Τα επιτεύγματα του Βασιλείου του Β΄ βασίστηκαν κυρίως σε ξένα στρατεύματα και εν μέρει στην απουσία εξωτερικών εχθρών. Το Ισλάμ δεν αποτελούσε πλέον τον κίνδυνο που αποτελούσε παλαιότερα για την αυτοκρατορία, χάρη στους Πετσενέγγους²⁷, οι συνθήκες στις στέπες ήταν σταθερές, οι Αρμένιοι²⁸ είχαν χωριστεί και η δυτική χριστιανοσύνη ήταν ακόμη θαμπωμένη από το Βυζάντιο. Επιπλέον, το 988 οι Ρώσοι²⁹ μεταστράφηκαν στην Ορθοδοξία γεγονός που τους έθετε στη βυζαντινή τροχιά επιρροής³⁰. Πενήντα χρόνια, όμως, αργότερα το Βυζάντιο αγωνιζόταν για την ύπαρξή του. Όλα τα σύνορα της αυτοκρατορίας είχαν παραβιαστεί, ενώ η εκ νέου ανάκαμψη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας έγινε αργότερα από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό³¹ (1081-1118). Ήταν μία περίοδος πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής και οικονομικής κρίσης³².

²⁵ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β΄2, σελ. 102 & 187· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 62· RAVEGNANI, *Βυζαντινή Βενετία*, σελ. 191-193.

²⁶ BRAND, CUTLER, «Basil II», *ODB*, I, σελ. 261-262.

²⁷ PRITSAK, «Pechenegs», *ODB*, III, σελ. 1613-1614.

²⁸ GARSOIAN, «Armenians», *ODB*, I, σελ. 175-177.

²⁹ FRANKLIN, «Russians», *ODB*, III, σελ. 1818-1820.

³⁰ ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 586.

³¹ BRAND, «Alexios I Komnenos», *ODB*, I, σελ. 63.

³² Πολλοί σύγχρονοι ιστορικοί θεωρούν πως η περίοδος 1025-1118 αποτελεί ορόσημο στη βυζαντινή ιστορία, ωστόσο, ο καθένας ερμηνεύει διαφορετικά την κατάσταση που επικρατούσε. Για

Μελετώντας την κατάρρευση της βυζαντινής αυτοκρατορίας στον ενδέκατο αιώνα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Βασίλειος Β΄ άφησε στους διαδόχους του μία δηλητηριασμένη κληρονομιά. Η φαινομενική δύναμη της αυτοκρατορίας εξαρτιόταν από περιστάσεις που δεν μπορούσε να ελέγξει. Η προσάρτηση της Βουλγαρίας και της Αρμενίας ταίριαζαν στην εποχή του Βασιλείου Β΄ αλλά δημιουργήσαν δυσκολίες στους διαδόχους του. Μεγαλύτερη αποτυχία του, ωστόσο, ήταν ότι παρέλειψε να φροντίσει και να διασφαλίσει τη διαδοχή του στο βυζαντινό θρόνο³³.

Μία από τις σπουδαιότερες προκλήσεις και κρίσεις που αντιμετώπισε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ο Βασίλειος ο Β΄ ήταν ο πόλεμος με τη Βουλγαρία. Ένα χρόνο πριν εκδόσει το χρυσόβουλλό του για τη Βενετία, ο Βασίλειος Β΄ είχε οδηγήσει την πρώτη εκστρατεία του εναντίον των Βουλγάρων, που είχαν δημιουργήσει μία τεράστια αυτοκρατορία στη βαλκανική χερσόνησο και εκτεινόταν από τη Δαλματία έως τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία ως τη Μαύρη Θάλασσα. Επίσης, είχαν καταλάβει το λιμάνι του Δυρραχίου και ένα μεγάλο μέρος της Σερβίας³⁴ και της Κροατίας³⁵. Τελικά, ο Βασίλειος Β΄ κατέκτησε τη Βουλγαρία το 1018 μετά από δεκαπέντε χρόνια αγώνων και το έδαφός της χωρίστηκε σε τρία νέα θέματα. Η Σερβία και η Κροατία αποκαταστάθηκαν ως υποτελείς της αυτοκρατορίας, το θέμα της Δαλματίας επανασυστάθηκε και το Δυρράχιο αποκαταστάθηκε στο Βυζάντιο και τέθηκε υπό τη διοίκηση ενός δούκα³⁶.

Ενώ διαρκούσε ακόμα ο πόλεμος της αυτοκρατορίας εναντίον των Βουλγάρων, οι Βενετοί, μετά από παράκληση μερικών πόλεων της Δαλματίας για βοήθεια εναντίον των πειρατών της Κροατίας, με επικεφαλής το δόγη Πιέτρο Β΄ Ορσεόλο, οδήγησαν τον στόλο τους στην Αδριατική εκδιώκοντας τους Σλάβους από την ακτή. Όταν γύρισε στη Βενετία, ο δόγης, ονόμασε τον εαυτό του, όπως οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες

παράδειγμα, ο Ostrogorsky είδε τον ενδέκατο αιώνα ως την αρχή της πτώσης του Βυζαντίου, την οποία αποδίδει στην ανάπτυξη φεουδαρχικών τάσεων και πιστεύει πως ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός, που αναδείχτηκε αυτοκράτορας μέσα από την πάλη για την εξουσία μεταξύ της πολιτικής και στρατιωτικής αριστοκρατίας, μόνο επιφανειακά αποκατέστησε την αυτοκρατορία. Αντίθετα, ο Kazhdan έχει μία μάλλον διαφορετική εικόνα για το τί συμβαίνει· πιστεύει ότι τον ενδέκατο αιώνα το Βυζάντιο ευημερεί και αποδίδει την πολιτική αδυναμία της αυτοκρατορίας σε αντιδραστικά στοιχεία που καθυστερούν τη διαδικασία του εκφεουδαλισμού του κράτους. ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 583-586· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α΄, σελ. 67-70.

³³ ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 587· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α΄, σελ. 74-76.

³⁴ ALLEN, KAZHDAN, «Serbia», *ODB, III*, σελ. 1871-1873.

³⁵ KREKIC, KAZHDAN, «Croatia», *ODB, I*, σελ. 549.

³⁶ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 70.

παλαιότερα, *dux Dalmatiae*, προσθέτοντας έτσι ακόμα έναν τίτλο δίπλα στο *dux Veneticorum*³⁷.

Μερικοί έχουν εξηγήσει το παραπάνω επεισόδιο ως μέρος της συνολικής στρατηγικής του Βασιλείου Β΄ στην εκστρατεία του εναντίον της Βουλγαρίας. Ο Βασίλειος έχει ειπωθεί πως κάλεσε τους Βενετούς να ενεργούν ως σύμμαχοί του εναντίον των Βουλγάρων ώστε να τους πιέσουν και να τους αποδυναμώσουν από τα δυτικά, ενώ εμφανίζεται ο αυτοκράτορας να δίνει το δικαίωμα στο δόγη να αποκαλεί τον εαυτό του Δούκα της Δαλματίας ως ανταμοιβή για αυτή του τη βοήθεια. Ο δόγης είχε στείλει το γιο του στην Κωνσταντινούπολη το 997, όπου θα μπορούσε να είχε λάβει οδηγίες από τον αυτοκράτορα για τον πατέρα του. Γίνεται, έτσι, εμφανές ότι η Βενετία ήταν τώρα αρκετά ισχυρή για να αναλάβει δράση από μόνη της. Στη θεωρία, ωστόσο, η Δαλματία, όπως και η Βενετία, παρέμεναν υπό βυζαντινή κυριαρχία³⁸.

Ο δόγης Πιέτρο Β΄ (991-1008) ήταν πεπεισμένος ότι το εμπόριο ήταν το σημαντικότερο για την ύπαρξη της Βενετίας. Για να αναπτυχθεί το εμπόριο χρειάζεται ειρήνη, έλλειψη του φόβου μίας επίθεσης και έτοιμες αγορές. Μία πιθανή επίθεση θα μπορούσε να προέλθει από τη Δυτική Αυτοκρατορία και οι πιο προσοδοφόρες αγορές ήταν στην Ανατολή. Το 992 υπέγραψε σημαντικές συμφωνίες με τους ηγεμόνες των δύο αυτοκρατοριών. Από τον Όθωνα Γ΄³⁹ κέρδισε την επέκταση των προνομίων που είχαν δοθεί από τους προκατόχους του, ιδιαίτερα στο θέμα των εμπορικών δικαιωμάτων και των εγκαταστάσεων στη Δυτική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, σημαντικότερη ακόμα για το εμπόριο της Βενετίας ήταν η συμφωνία με τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Η συμφωνία αυτή είχε τη μορφή χρυσόβουλλου και εξεδόθη από τους αυτοκράτορες Βασίλειο Β΄ και Κωνσταντίνο Η΄⁴⁰ τον Μάρτιο του 992. Τέτοιου είδους έγγραφα εξέδιδαν συνήθως οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες και παρείχαν προνόμια ως αντάλλαγμα για υπηρεσίες που παρασχέθηκαν προς την αυτοκρατορία από ξένους. Το χρυσόβουλλο δεν ήταν μια σύμβαση μεταξύ δύο ίσων μερών. Ήταν ένα προνόμιο που χορηγούσε ο αυτοκράτορας ο οποίος ήταν ο εκπρόσωπος του Θεού επί της γης σε έναν απλό θνητό

³⁷ «*Inde Dux praedictas civitates repetendo remeans pari omnium consensu Ducem Dalmatiae se primitus nominavit, et ad Venetiam tandem cum tali triumpho regressus est.*» TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. XIX, σελ. 40· DANDOLO, σελ. 196-199· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 70-71.

³⁸ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 71-72· RAVEGNANI, *Βυζαντινή Βενετία*, σελ. 191-192.

³⁹ BRAND, «Otto III», *ODB*, III, σελ. 1542.

⁴⁰ BRAND, CUTLER, «Constantine VIII», *ODB*, I, σελ. 503-504.

που είχε παρακαλέσει για αυτό. Οι αυτοκράτορες έκαναν αυτές τις παραχωρήσεις στους Βενετούς γιατί ποτέ δεν είχαν ξεχάσει τη δέσμευσή τους να βοηθούν την αυτοκρατορία όταν τα στρατεύματά της πολεμούσαν στην Ιταλία και να συνδράμουν τον αυτοκρατορικό στόλο με πλοία ως πιστοί υπηρέτες. Το χρυσόβουλλο του 992, όμως, μας παρουσιάζει και κάτι ακόμα. Η Βενετία ευνοήθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό ως συμμαχικό κράτος, ενώ δε φαίνεται να υπάρχει καμία απόδειξη ότι ήταν υποταγμένη ή υποτελής στην αυτοκρατορία. Οι άνθρωποί της περιγράφονταν ως ξένοι που υπηρετούσαν πιστά την αυτοκρατορία και όχι ως υπήκοοι της αυτοκρατορίας⁴¹.

Το 1002 ο δόγης κέρδισε έναν καταστατικό χάρτη από την αυτοκρατορία που απευθυνόταν σε αυτόν ως δούκα της Βενετίας και της Δαλματίας, ενώ ταυτόχρονα κατοχύρωνε εκ νέου όλα τα προνόμια που απολάμβαναν οι Βενετοί. Το 1004 οι Άραβες της Σικελίας επιτέθηκαν στο Μπάρι⁴², όπου είχε την έδρα του ο κατεπάνω της Ιταλίας και η αυτοκρατορία δεν ήταν σε θέση να αποστείλει βοήθεια με αποτέλεσμα να παραμένει η πόλη πολιορκημένη. Τότε ήταν που η Βενετία αποφάσισε να αναλάβει δράση σπάζοντας τον αποκλεισμό του Μπάρι και, μαζί με τον κατεπάνω Γρηγόριο, εκδίωξαν τους Άραβες κερδίζοντας για άλλη μία φορά την ευγνωμοσύνη του αυτοκράτορα. Ήταν μία πράξη που έκανε εμφανή τη ναυτική δύναμη της Βενετίας καθώς και την πρόθεση των δόγηδων να διατηρήσουν τη σύνδεσή τους με το Βυζάντιο. Από την άλλη μεριά, και ο Βασίλειος ο Β΄ είχε κάθε συμφέρον να διατηρήσει αυτή τη σχέση⁴³.

Οι Βενετοί τον ενδέκατο αιώνα εγκατέλειψαν τις μοναρχικές πρακτικές που είχαν μάθει από το Βυζάντιο. Από εκεί και έπειτα, κανένας δόγης δεν εξέλεξε ξανά κάποιο μέλος της οικογένειάς του ως συγκυβερνήτη. Οι σχέσεις Βενετίας και Βυζαντίου βασίζονταν σε μια παράδοση αιώνων, ωστόσο, οι Βενετοί ήταν περισσότερο

⁴¹ «*Basilius et Constantinus omnes (I. omnibus), quibus istud pium nostrum sigillum demonstratur, fideles in deo Imperatores Romanorum. Non solum rogationibus, quae sub manu nostra sunt, obaudire misericordiosissimum et laudabile est, sed enim et extraneos (extraneis?) et pertinente publico obaudire rogatur cum providentia (et) pietate; indeque enim et pietas sufficienter ad miseriam propitius (propitia?) demonstratur; longuimque (longinque) etenim cum pietate imperiali detur significatio.*» TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. XVII, σελ. 36-37· DANDOLO, σελ. 193· DÖLGER, *Regesten*, I, no. 781· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 66-70· RAVEGNANI, *Βυζαντινή Βενετία*, σελ. 190-191· PERTUSI, *Venezia e Bisanzio*, σελ. 155-160· ANTONIADIS-BIBICOU, *Notes sur les relations de Byzance avec Venise*, σελ. 176-178· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 1-8 & 326-327· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 69.

⁴² VERA VON FALKENHAUSEN, KINNEY, «Bari», *ODB*, I, σελ. 256.

⁴³ DANDOLO, σελ. 202· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 72-73.

ρεαλιστές. Η Κωνσταντινούπολη και τα υπόλοιπα βυζαντινά λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου ήταν πηγή πλουτισμού για το βενετικό εμπόριο και ταυτόχρονα χρειαζόταν το Βυζάντιο ως σύμμαχό της ενάντια στην αυξανόμενη φιλοδοξία των δυτικών αυτοκρατόρων⁴⁴.

Τα χρόνια που ακολούθησαν από τον θάνατο του Βασιλείου Β΄ μέχρι το 1081, η αυτοκρατορία είχε περιέλθει στο χάος, σπαραζόταν από εμφυλίους πολέμους και πραξικοπήματα που οδήγησαν στην απώλεια της Ανατολίας, την ίδια στιγμή που ο Ροβέρτος Γυισκάρδος⁴⁵, ο ηγέτης των Νορμανδών⁴⁶, μάζευε τις δυνάμεις του στη νότια Ιταλία για μια εισβολή εναντίον της αυτοκρατορίας που είχε μάλιστα την ευλογία του πάπα ο οποίος αφορίσε τον Αλέξιο ως σφετεριστή. Ο Νικηφόρος ο Γ΄⁴⁷ δεν μπορούσε να ελέγξει τις αντιπαλότητες μεταξύ των φιλόδοξων σφετεριστών. Φάνηκε ζωτικής σημασίας ο επόμενος αυτοκράτορας να προέρχεται από τη στρατιωτική αριστοκρατία. Σε αυτές τις δύσκολες για την αυτοκρατορία στιγμές, μέσα από ένα συνονθύλευμα ταραχών, μηχανοραφιών και εμφυλίου πολέμου, νέος αυτοκράτορας στέφθηκε, με τη βοήθεια του αδελφού του Ισαάκ⁴⁸ και την υποστήριξη του καίσαρα Ιωάννη Δούκα⁴⁹ το 1081, ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός. Σε αντίθεση με τις ραγδαίες αλλαγές του 11ου αιώνα, σχεδόν όλον τον επόμενο αιώνα η αυτοκρατορία κυβερνήθηκε από μόνο τρεις ανθρώπους που ήταν και μέλη της ίδιας οικογένειας, τον Αλέξιο Α΄ (1081-1118), τον Ιωάννη Β΄⁵⁰ (1118-1143) και το Μανουήλ Α΄⁵¹ (1143-1180). Κάτω από τη διακυβέρνησή τους, η αυτοκρατορική εξουσία αποκαταστάθηκε. Αν και νέα κράτη άρχισαν να σχηματίζονται στα σύνορα της αυτοκρατορίας, το Βυζάντιο παρέμεινε μία σημαντική περιφερειακή δύναμη μέχρι το θάνατο του Μανουήλ. Στη συνέχεια, η κατάρρευση ήταν άμεση⁵².

Ο Αλέξιος είχε έρθει στην εξουσία με την υποστήριξη της στρατιωτικής αριστοκρατίας, με την οποία είχε αναπτύξει και συγγενικούς δεσμούς, και

⁴⁴ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 80-81.

⁴⁵ BRAND, «Robert Guiscard», *ODB, III*, σελ. 1799.

⁴⁶ KAZHDAN, «Normans», *ODB, III*, σελ. 1493-1494.

⁴⁷ BRAND, «Nikephoros III Botaneiates», *ODB, III*, σελ. 1479.

⁴⁸ BRAND, «Komnenos, Isaak», *ODB, II*, σελ. 1144.

⁴⁹ BRAND, «Doukas, John», *ODB, I*, σελ. 658.

⁵⁰ BRAND, «John II Komnenos», *ODB, II*, σελ. 1046-1047· Γενικά για τον Ιωάννη Β΄ Κομνηνό, βλέπε ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός*.

⁵¹ BRAND, «Manuel I Komnenos», *ODB, II*, σελ. 1289-1290.

⁵² Για τον τρόπο με τον οποίο οι Κομνηνοί κατέλαβαν την εξουσία βλέπε, ANNA KOMNHNH, σελ. 57-75· 86-88· ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 610-611· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 273-274· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 82-87· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α΄, σελ. 78-83.

χρησιμοποίησε εκτενώς στην κυβέρνησή του⁵³. Επίσης, ήξερε ότι η αυτοκρατορία του δε θα μπορούσε να ανταπεξέλθει χωρίς χρήματα και συμμάχους παρά μόνο με πόλεμο. Η κατάσταση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας συνέχιζε να χειροτερεύει. Όλοι υπέφεραν, λαός και εκκλησία. Οι πλούσιοι είχαν γίνει φτωχοί και οι φτωχοί είτε είχαν αρχίσει να πεθαίνουν από πείνα είτε είχαν αναγκαστεί να γίνουν πρόσφυγες και πλάνητες, καθώς έψαχναν να βρουν καταφύγιο από τους βαρβάρους. Μόνο οι συγγενείς του αυτοκράτορα ευημερούσαν μέσα σε αυτή τη δυστυχία με τα παλάτια τους και τους υπηρέτες τους. Ο Αλέξιος χρειαζόταν επιπλέον ξένους μισθοφόρους για τις πληρωμές των οποίων απαιτούνταν υπέρογκα ποσά. Από την άλλη, και το ναυτικό είχε εξαντληθεί επικίνδυνα και έπρεπε να στρατολογηθούν ξένα πλοία. Όλη αυτή η κατάσταση έκανε την αυτοκρατορία, περισσότερο από ποτέ, να εξαρτάται από τις εξωτερικές σχέσεις και τη διπλωματία. Ο Αλέξιος κατάλαβε γρήγορα τη δύσκολη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία και έψαξε για βοήθεια από τον αυτοκράτορα στη Δύση, από τον πάπα και πάνω απ' όλα από τη Βενετία. Από την πλευρά τους, οι Βενετοί έβλεπαν πως η αυξανόμενη δύναμη των Νορμανδών έπληττε τα συμφέροντά τους στην Αδριατική και, αν και δε θα πληρώνονταν ως μισθοφόροι, θα μπορούσαν να ανταμειφθούν αδρά για τη βοήθεια που θα έδιναν στο Βυζάντιο⁵⁴.

Ωστόσο, αυτή η ανασύσταση της βυζαντινής πολιτικής ζωής την εποχή των Κομνηνών δεν πρέπει να υπερεκτιμάται. Ο Βασίλειος Α' και ο Ρωμανός Α'⁵⁵, επίσης, προσπάθησαν, εκμεταλλευόμενοι τις οικογένειές τους, να καθιερώσουν δυναστείες. Έτσι έπραξαν και οι Κομνηνοί, ακριβώς όπως και οι προκάτοχοί τους, διατηρώντας μια εξαιρετικά συγκεντρωτική κυβέρνηση με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Το Μέγα Παλάτιο εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται. Η αξία καθώς και η γέννηση παρέμενε ένα μονοπάτι που οδηγούσε στην επιτυχία και η χρήση των προνοιών προς όφελος της οικογένειας σπάνια εμφανίστηκε μετά τη βασιλεία του Αλεξίου. Στο δωδέκατο αιώνα, ο όρος αναφέρεται συνήθως σε μικρές προσωρινές παραχωρήσεις γης και των

⁵³ Σε πολλά μέλη της οικογένειας δόθηκαν μεγάλες επιχορηγήσεις αυτοκρατορικών γαιών και φόρων (προνοιών). Ο Αλέξιος δημιούργησε μία νέα βαθμίδα τίτλων για τους αυτοκρατορικούς συγγενείς με βάση το βαθμό του σεβαστού. Ο αυτοκράτορας έκτισε, επίσης, ένα νέο οικογενειακό παλάτι στην Κωνσταντινούπολη, αυτό των Βλαχερνών. Το οικογενειακό αυτό «σύστημα» έφτασε στη μεγαλύτερή του ακμή επί Μανουήλ. Αποτέλεσμα αυτού του συστήματος ήταν ότι η πιο σοβαρή πολιτική διαφωνία ήταν πλέον πιο πιθανό να προέρχεται από το εσωτερικό της αυτοκρατορικής οικογένειας. Έτσι, κύριος αντίπαλος του Ιωάννη Κομνηνού ήταν ο αδελφός του Ισαάκ, και του Μανουήλ Κομνηνού κύριος αντίπαλος ήταν ο ξάδερφός του, Ανδρόνικος. HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 274.

⁵⁴ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 87· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 225-227· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α', σελ. 83-87.

⁵⁵ KAZHDAN, «Romanos I Lecapenos», *ODB, III*, σελ. 1806.

φόρων τους που δόθηκαν σε στρατιώτες σε αντάλλαγμα για τη στρατιωτική τους θητεία. Οι μισθοφόροι παρέμεναν αναπόσπαστο μέρος των βυζαντινών ενόπλων δυνάμεων⁵⁶.

Αφού εξασφάλισε τον αυτοκρατορικό θρόνο, ο Αλέξιος Κομνηνός ασχολήθηκε με την κατάσταση της αυτοκρατορίας. Η Μικρά Ασία είχε ουσιαστικά χαθεί από τους Τούρκους. Τα βόρεια Βαλκάνια ήταν στα χέρια των Πετσενέγων και άλλων τοπικών αρχηγών, ενώ ο Ροβέρτος Γισκάρδος, ο Νορμανδός κατακτητής της Νότιας Ιταλίας, προετοιμαζόταν να εισβάλει στις αλβανικές επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Δικαιολογούσε μάλιστα την ενέργειά του διακηρύσσοντας ότι ερχόταν να αποκαταστήσει στο θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως τη νόμιμη δυναστεία των Δουκάδων⁵⁷. Οι αξιώσεις αυτές έκαναν την κατάσταση ακόμα πιο επικίνδυνη καθώς η παραμονή του αυτοκράτορα στην εξουσία ήταν ακόμα επισφαλής. Ο γιος του Ροβέρτου Γυισκάρδου, Βοημούνδος⁵⁸, είχε ήδη καταλάβει την Αυλώνα και η Κέρκυρα είχε παραδοθεί⁵⁹. Για να αντιμετωπίσει έναν τόσο πειστικό κίνδυνο, ο Αλέξιος υιοθέτησε μία τελείως απλή στρατηγική. Θα προλάβαινε τους Νορμανδούς όσο πολιορκούσαν ακόμη το Δυρράχιο πριν βρουν το χρόνο να δημιουργήσουν μία σίγουρη γέφυρα. Το γεγονός ότι στηρίζονταν στις θαλάσσιες συγκοινωνίες έκανε τη θέση τους τρωτή. Όσο η αυτοκρατορία διατηρούσε το πολεμικό της ναυτικό σε ετοιμότητα και ιδιαίτερα μετά την ανακατάληψη της Κρήτης και της Κύπρου, η ναυσιπλοΐα στην ανατολική Μεσόγειο ήταν ασφαλής. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει με τις αδύναμες κυβερνήσεις του 11^{ου} αιώνα που περιόρισαν τις δαπάνες για τη συντήρηση και τον εξοπλισμό του ναυτικού. Έτσι, ο Αλέξιος Α΄ δεν είχε άλλη εναλλακτική από το να ζητήσει βοήθεια από τον στόλο του δόγη, Ντομένικο Σίλβιο,

⁵⁶ HOLMES, Political-historical survey, σελ. 274.

⁵⁷ Ο Νορμανδός βασιλιάς υποστήριζε ότι διατηρούσε τα δικαιώματα από τον προηγούμενο αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ' Δούκα και είχε ως και έναν άνθρωπο στο στρατόπεδό του που υποστήριζε ότι ήταν ο αυτοκράτορας. Ο Μιχαήλ συμμαχούσε με το Ροβέρτο Γισκάρδο το 1074. Αυτή η συμμαχία επισφραγίστηκε με τον αρραβώνα της νεαρής κόρης του Γισκάρδου και του γιου του Μιχαήλ, Κωνσταντίνου, που ήταν νήπιο. Η γαμήλια συμμαχία διήρκεσε ελάχιστα. Διαλύθηκε όταν ο Βοτανειάτης ανέτρεψε το Μιχαήλ Ζ'. Ο Γισκάρδος το χρησιμοποίησε αυτό ως πρόφαση για να καταλήξει στην εισβολή στην Αλβανία. ANNA KOMNENH, σελ. 39₆₁-43₇₉. Ο Αλέξιος διαμαρτυρήθηκε μάταια στο Ροβέρτο Γυισκάρδο ότι θα έπρεπε να απομακρυνθεί. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 214.

⁵⁸ BRAND, «Bohemund», *ODB*, I, σελ. 301-302.

⁵⁹ «Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ πάντα διὰ γραμμάτων τοῦ Παλαιολόγου ἀναδιδάχθεις καὶ ὅτι κατὰ τὸν Ἰούνιον μῆνα διαπεράσας (ὡς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσε) καὶ τοσούτῳ κλύδωνι καὶ ναυαγίῳ κατασχεθεὶς καὶ οἷα θεομηνία περιπεσὼν οὐχ ὑπεστάλη, ἀλλὰ τὸν Αὐλῶνα μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ συνελθόντων ἐξ ἐφόδου κατέσχε,...» ANNA KOMNENH, σελ. 122₆₅₋₆₉.

για να ενισχυθεί η άμυνα του Δυρραχίου εναντίον των Νορμανδών. Ο βενετικός στόλος νίκησε τους Νορμανδούς και έτσι έφερε μία ανάσα ανακούφισης στη βυζαντινή φρουρά στο Δυρράχιο. Έδωσε στον Αλέξιο το χρόνο να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του. Ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός υπέστη μια συντριπτική ήττα στο Δυρράχιο με αποτέλεσμα ένα μέρος του νορμανδικού στρατού να κινηθεί μέσω της εγνατίας οδού προς τη Θεσσαλονίκη και ένα άλλο, υπό τον Βοημούνδο, να κατευθυνθεί νότια προς τη Λάρισα. Αν έπεφτε στα χέρια των Νορμανδών, τότε οι πλούσιες επαρχίες της Ελλάδας και της Πελοποννήσου θα χάνονταν. Η ανακατάληψη των εδαφών που χάθηκαν στον ενδέκατο αιώνα ήταν θεμελιώδης για την αποκατάσταση του βυζαντινού γοήτρου. Η ανάκτηση εδαφών έφερε την αύξηση των εσόδων, έδωσε ώθηση στη ρητορική των Κομνηνών και έδωσε στο Βυζάντιο διπλωματική επιρροή. Οι περισσότερες ανακτήσεις επιτεύχθηκαν από τον Αλέξιο. Η πρώτη επιτυχία του ήρθε εναντίον των Νορμανδών. Με μία μικρή δύναμη από Τούρκους τοξότες, ο Αλέξιος βάδισε το 1083 προς τη Λάρισα και, φροντίζοντας να μην εμπλακεί σε ανοιχτή μάχη με τους Νορμανδούς, τους ανάγκασε να εκκενώσουν τη Θεσσαλία, ενώ την ίδια στιγμή οι Βενετοί με τον στόλο τους κατάφεραν να καταλάβουν ένα μέρος της πόλης του Δυρραχίου και το 1084 κατάφεραν να απελευθερώσουν την Κέρκυρα. Ωστόσο, ο Γυισκάρδος, όταν κατάφερε να φέρει σε πέρας τα ζητήματα που τον κρατούσαν απασχολημένο στην Ιταλία, οδήγησε ένα τεράστιο στόλο 150 πλοίων για να αντεπιτεθεί. Τα πλοία του, όμως, χτυπημένα από τις άσχημες καιρικές συνθήκες δέχτηκαν επίθεση από ένα στόλο βενετικών και βυζαντινών πλοίων. Παρ'ολ'αυτά, και ενώ φαινόταν πως οι Νορμανδοί θα έχαναν τη μάχη, κατάφεραν να πάρουν την τελική νίκη και να ανακαταλάβουν την Κέρκυρα. Για τη Βενετία, η ήττα ήταν μια καταστροφή καθώς οι απώλειές της ήταν τεράστιες, σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή⁶⁰. Τόσο ταπεινωτική ήταν η ήττα, που προκάλεσε απογοήτευση και θυμό στη Βενετία. Ωστόσο, η νίκη των Νορμανδών αποδείχθηκε ότι είχε μικρή σημασία.

⁶⁰ «Ὁ δὲ καταλαβὼν συμμίγνυται τούτοις πρὸς πόλεμον. Ὁ δὲ πόλεμος δεινὸς ἦν καὶ τῶν πρώην ἰσχυρότερος ἐκθύμως μαχομένων ἢ πρό τερον. Καρτερᾶς οὖν μάχης ἀναμεταξὺ γεγωνίας καὶ μηδενὸς τῶν μερῶν νῶτα διδόντος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ πρόσ ὦπον ἐρχομένων, ἐπεὶ οἱ Βενέτικοι τὰ προσόντα τούτοις φθάσαντες προκατηναλώκεσαν καὶ οὐδὲν ἄλλο πλὴν τῶν ὀπλιτῶν ταῖς ναυσὶ παρήν, αὐταὶ δὲ τῇ κουφότητι ἐπεπὸ λαζον οἶον τοῖς ὕδασιν ἀνεχόμεναι, ὡς μὴδ' ἄχρι δευτέρου ζωστήρος τοῦ ὕδατος φθάνοντος, πανσυνδὶ ἐπὶ τὴν ἐτέραν πλευρὰν τὴν ὡς πρὸς τοὺς πολεμίους συρρεύσαντες τῇ καὶ ταῖς ἐβυθίσθησαν· ἦσαν δὲ ὡσεὶ χιλιάδες τρισκαίδεκα. Αἱ δ' ἄλλαι τῶν νηῶν σὺν αὐτοῖς πλωτήρσι κατεσχέθησαν.» ANNA KOMNHNH, σελ. 177₉₂-178₇; KAZHDAN, «Komnene, Anna», ODB, II, σελ. 1142.

Οι Βυζαντινοί είχαν εκδιώξει τους Νορμανδούς από την ηπειρωτική χώρα, ενώ όσοι Νορμανδοί είχαν απομείνει στις ακτές αποδεκατίστηκαν από πανούκλα. Το 1084 ο Βοημούνδος αρρώστησε και γύρισε πίσω στην Ιταλία και ένα χρόνο μετά ο Γυισκάρδος πέθανε από την ίδια ασθένεια, τη στιγμή που βρισκόταν στο νησί της Κεφαλλονιάς σκοπεύοντας να την καταλάβει. Η νορμανδική απειλή έληξε μόνο με το θάνατο του Γυισκάρδου το 1085, η οποία προκάλεσε κρίση διαδοχής στη νότια Ιταλία και την αποχώρηση των Νορμανδών από τις βάσεις τους στην Αλβανία και το Ιόνιο⁶¹.

Ο Αλέξιος Α΄, στην προσπάθειά του να αμυνθεί απέναντι στους εχθρούς της αυτοκρατορίας που επέδραμαν από παντού, αναζήτησε συμμαχίες με κράτη και ηγεμόνες της Δύσης. Στο πλαίσιο αυτό ήταν που στράφηκε προς τη Βενετία για βοήθεια. Από την πλευρά της, η Βενετία είχε κάθε συμφέρον να βοηθήσει το Βυζαντινό αυτοκράτορα, καθώς η ελεύθερη ναυσιπλοΐα στην Αδριατική ήταν ζωτικής σημασίας για την ίδια και ως εκ τούτου και η τύχη των ανατολικών ακτών της. Επιπλέον, το Βυζάντιο, εξαιτίας της άθλιας κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει το ναυτικό του, είχε για έναν ακόμα λόγο ανάγκη τη Βενετία. Καθ'όλη τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων που διεξήγαγαν οι Νορμανδοί εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας στη βαλκανική χερσόνησο, αντίπαλός τους στην Αδριατική θάλασσα υπήρξε το βενετικό ναυτικό. Κατ'επανάληψη, ναυμάχησαν μεταξύ τους στο θαλάσσιο αυτό χώρο ώσπου επικράτησε το 1084 η Βενετία, η οποία προσπαθούσε να αποτρέψει την κατάκτηση των ιλλυρικών ακτών, καθώς αυτό ερχόταν σε αντίθεση με τα συμφέροντά της. Το Βυζάντιο και η Βενετία, όμως, συμμαχησαν και εναντίον των Ούγγρων⁶² καθώς τα συμφέροντά τους για απόκτηση μίας διεξόδου προς τη θάλασσα έρχονταν σε άμεση αντιπαράθεση με αυτά των άλλων δύο δυνάμεων⁶³.

⁶¹ ANNA KOMNHNH, σελ. 180₇₆-181₉₃· DANDOLO, σελ. 218· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 395-396· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 88-90 & 95· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 214-216· ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 611· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 274· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α΄, σελ. 85-87.

⁶² KAZHDAN, BAK, «Hungaria», *ODB*, II, σελ. 956-957.

⁶³ «Ἀλλὰ καὶ τοὺς Βενετικούς προσκαλεῖται δι' ὑποσχέσεων καὶ δώρων (ἀφ' ὧν, ὡς φασι, καὶ τὸ βένετον χρῶμα ἐν ταῖς ἵππικαῖς ἀμίλλαις Ρωμαίοις ἐξεύρηται) τὰ μὲν ἐπαγγεῖλα μένος, τὰ δὲ καὶ προτείνων ἤδη, εἰ μόνον θελήσαιεν τὸ ναυτικὸν ἀπάσης τῆς χώρας αὐτῶν ἐξοπλίσαι καὶ τάχιον εἰς τὸ Δυρράχιον καταλαβεῖν, ἐφ' ᾧ τοῦτο μὲν φυλάξει, μετὰ δὲ τοῦ στόλου τοῦ Ρομπέρτου καρτερόν συστήσασθαι πόλεμον. Καὶ εἰ κατὰ τὰ διαμνησθέντα αὐτοῖς ποιήσαιεν, εἴτε Θεοῦ ἐπαρήγοντος τὴν νικῶσαν σχοῖεν, εἴτε (ὅποια συμβαίνειν εἴωθεν) ἡττηθεῖεν, ἐκεῖνα αὐτὰ λήψονται κατὰ τὰ ὑπεσχημένα, ὥσπερ εἰ κατὰ κράτος ἐνίκησαν. Ἀλλὰ καὶ ὅποσα τῶν θελημάτων αὐτῶν μὴ ἐπισφαλῇ τῇ τῶν Ρωμαίων ἀρχῇ εἶεν, ἀποπληρωθήσονται διὰ χρυσοβούλλων λόγων ἐμπεδωθέντα.» ANNA KOMNHNH, σελ.

Τελικά, το Μάιο του 1082, ο Αλέξιος παραχώρησε στους Βενετούς, με χρυσόβουλλο, όπως τους είχε υποσχεθεί, μία σειρά από ειδικά εμπορικά προνόμια στην Κωνσταντινούπολη και απαλλαγή από την καταβολή των τελωνειακών δασμών σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Οι Βενετοί, αν και ενήργησαν προς το συμφέρον τους, ταυτόχρονα ενεργούσαν και προς το συμφέρον του Βυζαντίου λαμβάνοντας έτσι τα παρακάτω προνόμια ως ανταμοιβή αλλά και εν μέρει ως κίνητρο για τη βοήθειά τους με ναυτικό που έδωσαν σε μία κρίσιμη ανάγκη⁶⁴.

Το χρυσόβουλλο αυτό του Αλεξίου Α΄ περιελάμβανε μακράν την πιο ολοκληρωμένη και λεπτομερή παρουσίαση των προνομίων που χορηγήθηκαν μέχρι τότε στη Βενετία. Επίσης, αποτέλεσε τη βάση της βενετικής αποικιακής αυτοκρατορίας στην ανατολική Μεσόγειο και υπήρξε το πρότυπο μιας σειράς από αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα που εκδόθηκαν για τη Βενετία μέσα στα επόμενα εκατό χρόνια. Οι Βενετοί επιβραβεύονταν για την πίστη τους και ιδιαίτερα για τις υπηρεσίες που παρείχαν εναντίον των Νορμανδών στο Δυρράχιο. Ανάμεσα στα προνόμια τα οποία είχαν κερδίσει ήταν τα εξής: πρώτον, μια ετήσια χορηγία 20 λιβρών τα οποία θα έπρεπε να κατανέμονται μεταξύ των εκκλησιών τους· δεύτερον, ο δόγης θα έπαιρνε τον τίτλο του *πρωτοσεβαστού* που θα συνοδευόταν και από τον ανάλογο μισθό, καθώς επίσης ο τίτλος αυτός θα κληρονομούνταν στους διαδόχους του δόγη για πάντα· τρίτον, ο πατριάρχης του Γκράντο και οι διάδοχοί του θα έπαιρναν έναν ετήσιο μισθό 20 λιβρών και θα τους απονεμόνταν ο τίτλος του *υπέρτιμου*· τέταρτον, η εκκλησία του Αγίου Μάρκου στη Βενετία θα λάμβανε στο εξής τρία χρυσά νομίσματα κάθε χρόνο από κάθε μια από τις επιχειρήσεις που ανήκαν σε εμπόρους από το Αμάλφι στην Κωνσταντινούπολη και την αυτοκρατορία⁶⁵.

Το χρυσόβουλλο είναι ουσιαστικά ένας καταστατικός χάρτης τον οποίο γενναιόδωρα χορηγούσε ο αυτοκράτορας για να δείξει την ευγνωμοσύνη και την

122₇₆-123₈₆· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 33-34, 38 & 40· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 95-96· DURSTELER, *Venetians in Constantinople*, σελ. 23.

⁶⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. XXIII, σελ. 43-54· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 90-91· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 69-70· ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 625· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 400-401· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 8-16· MARTIN, *The Chrysobull of Alexius I Comnenus*, σελ. 19-23.

⁶⁵ «Ὅς διὰ πολλῶν τούτων ἀμειψάμενος δωρεῶν καὶ τιμῆς καὶ αὐτὸν τὸν δοῦκα Βενετίας τῷ τῶν πρωτοσεβαστῶν ἀξιώματι μετὰ τῆς ρόγας ἐτίμησεν, ὑπέρτιμον δὲ καὶ τὸν πατριάρχην ἡξίωσε μετὰ τῆς ἀναλόγου ρόγας. Ἀλλὰ καὶ πάσαις ταῖς ἐν Βενετίᾳ ἐκκλησίαις χρυσίου ποσότητα ἱκανὴν ἐτησίως διανείμασθαι ἀπὸ τῶν βασιλικῶν ταμιείων ἐκέλευσε.» ANNA KOMNHNH, σελ. 178₂₅₋₂₉· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 91-92· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 400-401· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 70-72.

εύνοιά του υπέρ εκείνων που υπηρέτησαν πιστά τους σκοπούς του. Το κείμενο του χρυσόβουλλου που εξέδωσε ο Αλέξιος, όπως έχει διασωθεί, μας πληροφορεί μόνο για τα προνόμια που παρέχονται στη Βενετία. Είναι πιθανό να υπήρχε, όμως, και ένα τμήμα που θα καθόριζε και τις υποχρεώσεις των Βενετών. Στο χρυσόβουλλο του Αλεξίου μάλιστα οι Βενετοί δεν αναφέρονται πλέον ως ξένοι, όπως σε αυτό του Βασιλείου του Β', αλλά ως πιστοί υπηρέτες, σαν να ήταν πολίτες της αυτοκρατορίας. Έτσι, όσοι Βενετοί κατοικούσαν στην Κωνσταντινούπολη θα αντιμετώπιζονταν από τους νόμους ως υπήκοοι του αυτοκράτορα. Τα χρυσόβουλλα δεν ήταν διατυπωμένα ως μία σύμβαση μεταξύ δύο ίσων μερών. Ουσιαστικά, ήταν ένας καταστατικός χάρτης που, αφού προερχόταν από τον αυτοκράτορα και μόνο, θα μπορούσε να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή παρ' όλες τις διακηρύξεις πως θα ίσχυε στο διηνεκές. Ίσως για τον Αλέξιο αυτό να αποτελούσε ένα είδος εγγύησης. Όταν δεν θα είχε πλέον ανάγκη τη βοήθεια της Βενετίας, θα μπορούσε να αλλάξει μονομερώς τους όρους του εγγράφου ή και να τους ακυρώσει πλήρως⁶⁶.

Αργότερα, ο αυτοκράτορας αντιμετώπισε τους Πετσενέγκους. Αν και αρχικά τους νίκησε το 1087, ο Αλέξιος χρησιμοποίησε άλλο νομαδικό στρατό, τους Κουμάνους⁶⁷, για να καταστρέψει τους Πετσενέγκους το 1091. Οι ίδιοι Κουμάνοι εισέβαλαν στην αυτοκρατορία στο 1094 και ήταν ο Ιωάννης ο οποίος επανέφερε τελικά τη βυζαντινή εξουσία στα βόρεια Βαλκάνια. Το μεγάλο στοίχημα, βέβαια, για τον Αλέξιο ήταν να ανακτήσει την Ανατολία. Ήδη από το 1089, ο αυτοκράτορας συγκέντρωνε μισθοφορικά στρατεύματα που αποτελούνταν από ιδιαίτερα βαρύ ιππικό από τη Δυτική Ευρώπη ώστε να αποδυναμωθούν οι τουρκικές θέσεις στην Ανατολία. Ήταν σε αυτό το πνεύμα που εμφανίζεται ο Αλέξιος να έχει προσεγγίσει τον πάπα Ουρβανό Β'⁶⁸ γύρω στο 1095. Η απάντηση στο αίτημα του Αλεξίου για στρατιωτική βοήθεια ήρθε με τη μορφή της Πρώτης Σταυροφορίας. Παρά το γεγονός ότι το ίδιο το μέγεθος αυτού του κινήματος κατά πάσα πιθανότητα ήρθε σαν κεραυνός εν αιθρία, ο Αλέξιος το οδήγησε επιτυχώς μέσω των Βαλκανίων και της Κωνσταντινούπολης. Οι Σταυροφόροι βοήθησαν τον Αλέξιο να καταλάβει τη Νίκαια το 1097 και έπειτα,

⁶⁶ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 93-94· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 401-402.

⁶⁷ PRITSAK, «Cumans», *ODB*, I, σελ. 563-564.

⁶⁸ KAZHDAN, «Urban II», *ODB*, III, σελ. 2143-2144.

καθώς ταξίδευαν δια μέσου της κεντρικής Ανατολίας, ένα βυζαντινό στράτευμα ήταν σε θέση να ανακτήσει τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους⁶⁹.

Η Αντιόχεια ήταν ζωτικής σημασίας για τους Βυζαντινούς που σκόπευαν να τη χρησιμοποιήσουν ως κέντρο των δραστηριοτήτων στα ανατολικά με στόχο την ανάκτηση της Ανατολίας από τους Τούρκους. Οι ηγέτες της σταυροφορίας είχαν συμφωνήσει με τον Αλέξιο ότι θα επέστρεφαν σε αυτόν όποιες βυζαντινές πόλεις και περιοχές απελευθέρωναν. Αυτό, όμως, ο Βοημούνδος αρνούταν να το δεχτεί. Ως εκ τούτου, ο Αλέξιος προσπάθησε να τον εκδιώξει από την Αντιόχεια και οι δυνάμεις του είχαν κάποια επιτυχία. Κατέλαβαν την Κιλικία αλλά το σημείο κλειδί ήταν το λιμάνι της Λατάκειας. Στα 1103 οι Βυζαντινοί εξασφάλισαν την κάτω πόλη και προσπάθησαν να αποσπάσουν από τους Νορμανδούς και την ακρόπολη. Τέτοια ήταν η πίεση, που το 1104 ο Βοημούνδος αποφάσισε να αφήσει τον ανηψιό του Ταγκρέδο ως υπεύθυνο της Αντιόχειας, ενώ επέστρεψε στη Δύση για ενισχύσεις κερδίζοντας την υποστήριξη του Πάπα Πασχάλη Β΄⁷⁰ (1099-1118) και την υποστήριξη του Βασιλιά της Γαλλίας Φιλίππου Α΄ (1060-1108)⁷¹.

Ο Βοημούνδος το 1107, λοιπόν, πολιορκήσε το Δυρράχιο. Αυτή τη φορά η βυζαντινή αυτοκρατορία δεν ήταν αδύναμη όπως το 1081. Ο αυτοκράτορας είχε σταθεροποιήσει την κατάσταση στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας αλλά και στα σύνορά της. Έτσι, ο Βοημούνδος βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση, αποκλεισμένος από τις δυνάμεις του Αλεξίου που είχαν αναπτυχθεί στα γύρω βουνά και από τους Βενετούς που είχαν αποκλείσει την όποια διαφυγή δια θαλάσσης. Μέσα σε αυτό το

⁶⁹ ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης*, σελ. 26-28· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 225· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 274-275· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 101· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α΄, σελ. 156-175 & 181-200.

⁷⁰ ΚΑΖΗΔΑΝ, «Paschal II», *ODB*, III, σελ. 1592.

⁷¹ «Εἶτα μεμαθηκώς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ τὴν τῆς Λαοδικείας παρὰ τοῦ Ταγγρὲ κατάσχεσιν πρὸς τὸν Βαῖμοῦντον γράμματα ἐκτίθεται οὕτως· «Τὰ ὄρκια οἶδας καὶ τὰς ἐπαγγελίας ἃς οὐκ αὐτὸς μόνος, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες πρὸς τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων ἐποιήσαντο. Νῦν δὲ αὐτὸς πρῶτος παρασπονδήσας τὴν Ἀντιόχειαν κατέσχευε καὶ ἀλλὰττα φρούρια ὑποποιησάμενος καὶ αὐτὴν δὴ τὴν Λαο δίκειαν. Απόστηθι τοίνυν τῆς πόλεως Ἀντιοχείας καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων, δίκαιόν τι πρᾶγμα ποιῶν, καὶ μὴ θέλε πολέμους ἄλλους καὶ μάχας κατὰ σαντοῦ ἐρεθίζειν.» Ὁ δὲ γε Βαῖμοῦντος τὰς βασιλικὰς ὑπαναγνοὺς γραφάς, ἐπειδὴ μὴ τῷ συνήθει ψεύδει χρῆσασθαι οἶός τε ἦν τῶν πραγμάτων ἀριδὴλως τὴν ἀλήθειαν ἐλεγχόντων, πρὸς τὰ γραφέντα τῷ φαινομένῳ κατένευσεν, αἰτίαν μέντοι τῶν κακῶς παρ’ αὐτοῦ πραχθέντων εἶναι τὸν αὐτοκράτορα ἔλεγε, γράψας ὥς· «Οὐκ ἐγὼ τούτων αἴτιος, ἀλλὰ σύ.» ANNA KOMNHNH, σελ. 348²³⁻³⁵· ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 623-624· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 274-275· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 102-103· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Α΄, σελ. 210-223 & 226-244.

πλαίσιο ο πάπας Πασχάλης ο Β΄ απέσυρε την υποστήριξή του. Το 1108, ο Βοημούνδος αποζητώντας την ειρήνη, αναγνώρισε τον Αλέξιο ως άρχοντά του και αποδέχτηκε ότι κατείχε το πριγκιπάτο της Αντιόχειας από τον Αλέξιο χαρίζοντας στον Αλέξιο έτσι την αναγνώριση των διεκδικήσεών του στην Αντιόχεια. Με τον τρόπο αυτό, γινόταν εμφανές πως οι εμπορικές δραστηριότητες της Βενετίας και άλλων Ιταλών εμπόρων ήταν λιγότερο επιβλαβείς από τον κίνδυνο που έφερναν οι Σταυροφόροι καθώς οι ιταλικές πόλεις προσέφεραν μία λύση στις ανάγκες του Βυζαντίου για ναυτική βοήθεια. Η Συνθήκη της Δεαβόλεος, ωστόσο, δεν εφαρμόστηκε ποτέ καθώς ο Βοημούνδος επέστρεψε στη νότια Ιταλία, ενώ ο ανηψιός του ο Ταγκρέδος, που συνέχισε να κυβερνά στην Αντιόχεια, αρνήθηκε να ανεχθεί τις παραχωρήσεις που έγιναν στο Βυζαντινό αυτοκράτορα. Ο Αλέξιος δεν ήταν σε θέση να την επιβάλλει⁷².

Οι Βενετοί, αν και βοήθησαν τον αυτοκράτορα στο Δυρράχιο, ο λόγος που το έκαναν ήταν περισσότερο για τον έλεγχο της Αδριατικής παρά για τις εξελίξεις στη Συρία⁷³ και την Παλαιστίνη⁷⁴. Οι Βενετοί δεν ανταποκρίθηκαν άμεσα στο κάλεσμα για τον ιερό αγώνα όπως έκαναν η Πίζα και η Γένουα. Η Γενοβέζοι ήταν οι πρώτοι που έστειλαν ένα μικρό στόλο στην Ανατολή για να ενισχύσουν τη σταυροφορία και ανταμείφθηκαν μάλιστα γι' αυτό το λόγο με μία σειρά από εμπορικά προνόμια στην Αντιόχεια. Η Πίζα που αναμείχθηκε με μεγαλύτερο στόλο κέρδισε και περισσότερα οφέλη στα σταυροφορικά κράτη. Οι Βενετοί, οι οποίοι αρχικά είχαν μείνει αμέτοχοι εξαιτίας της ανησυχίας τους για το εμπόριο που είχαν με τους Φατιμίδες της Αιγύπτου και των συμφερόντων τους στην Κωνσταντινούπολη, βλέποντας τους ανταγωνιστές τους να κερδίζουν τη μερίδα του λέοντος στην Ανατολή, αποφάσισαν να εξοπλίσουν έναν τεράστιο στόλο που θα έπλεε το 1099 προς την Ανατολή. Παρά το γεγονός ότι τελικά πήραν μέρος μόνο σε μία επίθεση στην πόλη της Χάιφα, κέρδισαν το δικαίωμα να εμπορεύονται ελεύθερα σε όλη την περιοχή που ήλεγχε ο

⁷² DANDOLO, σελ. 226· DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1238· TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. XXXIII, σελ. 74-75· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 69-70· ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 624-625· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 274-275· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 96-97· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 8-16 & 330· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Β΄, σελ. 44-59.

⁷³ MANGO, «Syria» *ODB*, III, σελ. 1997-2000.

⁷⁴ HOLM, «Palestine», *ODB*, III, σελ. 1563-1564.

Γοδεφρείδος και μια αγορά και μια εκκλησία σε κάθε πόλη που θα απελευθερωνόταν⁷⁵.

Έπειτα από διαπραγματεύσεις και υποκινούμενος περισσότερο από πολιτικά και διπλωματικά κίνητρα παρά από οικονομικούς λόγους, ο Αλέξιος ο Α΄ εξέδωσε, τον Οκτώβριο του 1111, χρυσόβουλλο με το οποίο για πρώτη φορά παραχωρούσε ένα προνομιακό καθεστώς στους Πισάτες. Ο Αλέξιος φαίνεται πως είχε καταλάβει ότι οι ναυτικές πόλεις της Ιταλίας αποτελούσαν τη βάση της δύναμης των Λατίνων της Ανατολής, καθώς με τους στόλους τους μετέφεραν μετανάστες και προμήθειες. Στόχευε, λοιπόν, ευνοώντας τους Πισάτες, να τους αποτρέψει από το να παρέχουν βοήθεια στον Τανκρέδο που αρνούταν να παραδώσει τον τίτλο του και την πόλη της Αντιόχειας στον αυτοκράτορα. Σε κάθε περίπτωση, ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να αγνοήσει την αυξανόμενη δύναμη της Πίζας και της Γένοβας στα κράτη των σταυροφόρων. Ο Lilie πρέπει να έχει δίκιο, λοιπόν, που θεωρεί πως θα πρέπει να εξετάσουμε τη συνθήκη του Αλεξίου Α΄ με την Πίζα (1110-1111) σε σχέση με τον αγώνα για την Αντιόχεια⁷⁶.

Τα προνόμια που χορηγούνταν από τον Αλέξιο στους Πισάτες με το χρυσόβουλλο του 1111 δεν ήταν στην ίδια κλίμακα με αυτά που είχαν παραχωρηθεί στους Βενετούς τριάντα χρόνια πριν. Το γεγονός ότι το ανορθωτικό έργο του Αλεξίου Α΄ ήταν αρκετά φιλόδοξο μπορούμε να το καταλάβουμε μέσα από το κείμενο της συνθήκης που έκλεισε με την Πίζα. Οι Πισάτες έδιναν υπόσχεση στον αυτοκράτορα πως δεν θα πράξουν με τρόπο που θα έχει ως αποτέλεσμα να χαθεί κάποιο μέρος από αυτά που η αυτοκρατορία τώρα κατέχει και όσα θα αποκτούσε από εκεί και έπειτα από την Κροατία, τη Δαλματία και το Δυρράχιο μέχρι και την Αλεξάνδρεια. Ένα χρόνο μετά, οι Βενετοί έστειλαν στην Κωνσταντινούπολη μια επίσημη πρεσβεία με σκοπό να ζητήσουν τη βυζαντινή υποστήριξη κατά των Ούγγρων στη Δαλματία.

⁷⁵ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 103-104 & 107-109· ΓΑΣΠΑΡΗΣ, *Η Πίζα στον ύστερο Μεσαίωνα*, σελ. 45-46· SETTON, *A History of the Crusades*, I, σελ. 52-53· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 339 & 345-346.

⁷⁶ Στην συγκεκριμένη περίπτωση, πάντως, η Άννα Κομνηνή κάνει αναφορά για μια επίθεση στα Δαρδανέλια από έναν στόλο αποτελούμενο από πλοία Πισατών, Γενοβέζων και Λογγοβάρδων. «Ἐπεὶ γὰρ ἄλλεπάλληλοι τούτῳ αἱ φροντίδες νιφε τοῦ δίκην ἐπήρχοντο, ἀπὸ μὲν τῆς θαλάσσης διὰ στόλου εὐτρεπιζομένων τῶν ἡγεμόνων Πίσσης τε καὶ Γενοῦας καὶ Λογγιβαρδίας τὰ παρὰ θάλατταν ἅπαντα δηώσασθαι, καὶ τῆς ἡπείρου αὐθις ἐξ ἑώας τοῦ Ἀμῆρ Σαῖσαν καταλαμβά νοντος ἤδη κατὰ τῆς Φιλαδελφείας καὶ τῶν παραλίων μερῶν, δεῖν καὶ αὐτὸς ἐξεληλυθέναι τῆς βασιλευούσης ἔγνω κάκεῖθεν παραγενέσθαι, οὐ δυνατὸν καὶ κατ' ἄμφω τὰ μέρη μάχεσθαι.» ANNA KOMNHNH, σελ. 434²⁸-435³⁴· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 72-73· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 109-110· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 361-362.

Επίσης, οι Βενετοί ήθελαν να μάθουν πώς οι Πισάτες εκμεταλλεύονταν τα προνόμιά τους στην Πόλη. Ίσως η κλοπή των λειψάνων του Αγίου Στεφάνου του Πρωτομάρτυρα από μια εκκλησία στην Κωνσταντινούπολη από τους Βενετούς να αποτελούσε έναν τρόπο για να δείξουν τη δυσαρέσκειά τους για τα προνόμια που έλαβαν οι Πισάτες στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός ανανέωσε και αναγνώρισε και αυτός με την σειρά του, τα βενετικά προνόμια τον Αύγουστο του 1126⁷⁷.

2. Οι παροικίες των Λατίνων στην Κωνσταντινούπολη

Η εγκατάσταση και διαμονή Ιταλών εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη σχετίζεται με την παραχώρηση προνομίων από τον αυτοκράτορα προς τις μητροπόλεις Βενετία, Πίσα και Γένουα, ως αποτέλεσμα συμφωνίας μεταξύ αυτοκρατορίας και ιταλικής πόλεως. Τα προνόμια αυτά επικυρώνονταν συνήθως από τον επόμενο αυτοκράτορα και μνημονεύονταν σε νέα έγγραφα που απολύονταν με συναφή θέματα. Οι ιταλικές παροικίες εγκαθίσταντο σε χώρους στο εμπορικό μέρος της πόλης και συνήθως κοντά στην ακτή, καθώς αυτό διευκόλυνε τη μετακίνηση των εμπορευμάτων. Αυτές οι παροικίες περιελάμβαναν ένα δρόμο με μαγαζιά, εκκλησία, ίδρυμα για ηλικιωμένους και μία σκάλα. Οι εκκλησίες και τα μαγαζιά με την πάροδο των χρόνων μπορεί να αυξάνονταν σε αριθμό⁷⁸.

Η παλαιότερη εγκατάσταση Ιταλών εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη και στην αυτοκρατορία γενικότερα ήταν αυτή των Αμαλφιτανών εμπόρων. Η Αμάλφη, αποτελούσε για πολλούς αιώνες βυζαντινή κτήση, γεγονός που τη βοήθησε να αναπτυχθεί γρήγορα η οικονομία της και να εξελιχθεί σε εμπορικό κέντρο ιδιαίτερης σημασίας. Η οικονομία της μάλιστα βελτιώθηκε ιδιαίτερα εξαιτίας της αύξησης των

⁷⁷ DANDOLO, σελ. 229-230· TAFEL-THOMAS, Urkunden, I, no. XLIII, σελ. 95-98· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 76· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 110· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 69-76 & 356-362. BELESTRACCI, *Η Πίζα και η θάλασσα στον Μεσαίωνα*, σελ. 79· ΓΑΣΠΑΡΗΣ, *Η Πίζα στον ύστερο Μεσαίωνα*, σελ. 46· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 293-294 & 296-301.

⁷⁸ MAGDALINO, *The Maritime Neighborhoods*, σελ. 219· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 408-409.

εμπορικών της συναλλαγών με τα μουσουλμανικά κράτη της Αφρικής και της Αιγύπτου. Από το 10^ο αιώνα διέθεταν δική τους μονή στη χερσόνησο του Άθω, ενώ στην Κωνσταντινούπολη η συνοικία τους χρονολογείται από τον 11^ο αιώνα. Η συνοικία τους βρισκόταν ανάμεσα στη βενετική και την πισάτικη και η σκάλα τους δίπλα σε αυτή των εμπόρων από την Πίζα, ανάμεσα στην Πόρτα του Περάματος και της Ικανάτισσας. Εκεί εγκαθίστανται περισσότερο ως αγοραστές ειδών πολυτελείας, ήδη από τον 10^ο αιώνα είχαν κερδίσει το μονοπώλιο εμπορίας των μεταξωτών βυζαντινών υφασμάτων προς τις δυτικές αγορές, αλλά και ως λαθρέμποροι. Το πρώτο πλήγμα για τους Αμαλφιτανούς ήταν η περιστασιακή κατάληψη της πόλης τους από τους Νορμανδούς του Ροβέρτου Γυισκάρδου το 1072. Το δεύτερο ήρθε από τον Αλέξιο τον Α΄ το 1082, όπου με το χρυσόβουλλο του προς τους Βενετούς όριζε πως οι Αμαλφιτανοί ιδιοκτήτες εργαστηρίων οφείλουν να καταβάλουν ο καθένας 3 υπέρπυρα ετησίως στην εκκλησία του Αγίου Μάρκου της Βενετίας. Ο ανταγωνισμός των Αμαλφιτανών με τους Βενετούς ήταν που έφερε και την παρακμή στην παροικία τους στην Κωνσταντινούπολη. Η πόλη μπορεί να οδηγήθηκε στην παρακμή από τον οικονομικό ανταγωνισμό των υπόλοιπων ναυτικών πόλεων, όμως, το τέλος της οικονομίας της ήρθε όταν οι Πιζάνοι κατέλαβαν την πόλη το 1135⁷⁹.

Ο Αλέξιος ο Α΄ το 1111 για πολιτικούς λόγους παραχώρησε για πρώτη φορά το δικαίωμα στους Πισαίους να εγκατασταθούν στην Κωνσταντινούπολη σε χώρο δίπλα στη συνοικία των Αμαλφιτανών. Επίσης, τους παραχώρησε μία αποβάθρα και μία εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο, καθώς και το προνόμιο να εμπορεύονται εισαγόμενα προϊόντα στην αυτοκρατορία με μειωμένους δασμούς στο 4%. Η κίνηση αυτή του Αλεξίου ήταν ένα σοβαρό πλήγμα για τους Βενετούς. Το 1182 κυνηγημένοι από τις σφαγές στην Κωνσταντινούπολη, έφυγαν για να γυρίσουν περίπου δέκα χρόνια μετά επί Ισαακίου Β΄⁸⁰. Ο Ισαάκιος Β΄ ανανέωσε τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τους Πισάτες και όρισε επακριβώς τα όρια της συνοικίας με δρόμους, κατοικίες, εκκλησίες, τρεις σκάλες και τρεις πάγκους αργυραμοιβών. Με το χρυσόβουλλο αυτό του 1192 επεκτάθηκε το μειωμένο κομμέρκιο του 4%, που έπρεπε να καταβάλλουν σε όλα τα προϊόντα που διακινούσαν οι Πισάτες έμποροι, είτε αυτά ήταν βυζαντινά είτε ξένα. Ταυτόχρονα, τους παραχωρήθηκαν και τα έσοδα της μονής

⁷⁹ ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Οι Ιταλικές Ναυτικές Πολιτείες, σελ. 15-16· ΛΟΥΓΓΗΣ, Αμάλφη, σελ. 29-36 & 39-40. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β΄2, σελ. 375· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 406· Για τους Αμαλφιτανούς, που ήταν οι πρώτοι Ιταλοί που κέρδισαν εμπορικά προνόμια στην Κωνσταντινούπολη, βλέπε BALARD, *Amalfi et Byzance*, σελ. 85-95.

⁸⁰ BRAND, CUTLER, «Isaakios II Angelos», *ODB*, II, σελ. 1012.

του Αγίου Αντωνίου που ανέρχονταν σε 246 υπέρπυρα ετησίως καθώς και η σκάλα της Ικανάτισσας από όπου ξεκινούσε και η συνοικία τους στην Κωνσταντινούπολη⁸¹.

Οι Γενουάτες, αν και είχαν περισσότερα συμφέροντα στη Δυτική Μεσόγειο, εμφανίστηκαν λίγο αργότερα και στην Ανατολική. Εξ'αρχής, αντίπαλοι με Βενετούς και Πισάτες, η συνοικία τους στην Κωνσταντινούπολη υπέστη πολλές επιθέσεις την οποία και λεηλάτησαν οι αντίπαλοί τους το 1162. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ τους παραχώρησε χώρο εγκατάστασης και εκκλησία στην Κωνσταντινούπολη λίγα χρόνια πριν, το 1155, ώστε να αποτελέσουν αντίβαρο στην ανάπτυξη των Βενετών. Με το χρυσόβουλλο του Μαΐου του 1170, ο αυτοκράτορας παραχωρούσε στη Γένουα τόπο εγκατάστασης, αποβάθρα και εκκλησία μέσα στην Κωνσταντινούπολη και μείωνε τους τελωνιακούς δασμούς στο 4%. Στις σφαγές του 1182 οι Γενουάτες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Κωνσταντινούπολη και να μετατραπούν σε πειρατές που λεηλατούσαν νησιά και παράλια. Ο Ισαάκιος Β΄, στην προσπάθειά του να αποκαταστήσει τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τις ιταλικές ναυτικές πόλεις μετά τις σφαγές του 1182, προχώρησε στην έκδοση χρυσόβουλλου για τους Γενοβέζους τον Απρίλιο του 1192. Ίσως σκέφτηκε πως αυτός ήταν και ένας καλός τρόπος να περιορίσει την πειρατεία. Πέρα από τις αποζημιώσεις, το χρυσόβουλλο αυτό προέβλεπε πως οι Γενουάτες θα έπαιρναν την άδεια να εγκατασταθούν στην παλαιά τους συνοικία, ενώ απέκτησαν επιπλέον τη σκάλα της μονής Παντελεήμονος⁸².

Η βενετική συνοικία στην Κωνσταντινούπολη ήταν στον Κεράτιο με κέντρο το Έμβολο στο πέραμα ή Ζεύγμα στο στενότερο μέρος του Κόλπου. Οι Βενετοί αρχικά, με το χρυσόβουλλο που τους παραχώρησε ο Αλέξιος Α΄, επρόκειτο να λάβουν καταστήματα, εργοστάσια και σπίτια στην Κωνσταντινούπολη στην περιοχή της αγοράς του Περάματος με ελεύθερη είσοδο και έξοδο από το σύνολο της περιοχής που εκτείνεται από την Εβραϊκή Πύλη μέχρι τη Βίγλα με τις αποθήκες και τις τρεις αποβάθρες στον Κεράτιο κόλπο. Επιπλέον, η εκκλησία του Αγίου Ακινδύνου, η οποία φαίνεται πως ήδη είχε παραχωρηθεί στους Βενετούς, θα λάμβανε τα ετήσια έσοδα από το αρτοποιείο που βρισκόταν δίπλα της. Επίσης, θα τους δινόταν η κατοχή

⁸¹ MAGDALINO, *The Maritime Neighborhoods*, σελ. 224-225· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 406-407· JANIN, *Constantinople Byzantine*, σελ. 249-250, 292 & 357· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 110· BELESTRACCI, *Η Πίζα και η θάλασσα στο Μεσαίωνα*, σελ. 79-80· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 69-76 & 356-362.

⁸² MAGDALINO, *The Maritime Neighborhoods*, σελ. 224-225· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 407-408.

της εκκλησίας του Αγίου Ανδρέα στο Δυρράχιο μαζί με την περιουσία και τα έσοδά της, εκτός από το υλικό που αποθηκευόταν εκεί για το αυτοκρατορικό ναυτικό⁸³.

Το *πρακτικόν*, το έγγραφο δηλαδή όπου αναφέρονταν αναλυτικά όσα υποσχέθηκε ο αυτοκράτορας, δεν έχει επιβιώσει. Συνεπώς, δεν μπορούμε να καθορίσουμε με ακρίβεια τα όρια της παροικίας των Βενετών που ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1082. Βέβαια, για να μιλήσουμε με σιγουριά για ιδιόκτητη γη, θα πρέπει να περάσουν ακόμα πενήντα χρόνια. Ο Αλέξιος είχε εκχωρήσει στους Βενετούς κάποια κτίρια και ακίνητα στην εμπορική περιοχή του Περάματος στον Κεράτιο κόλπο, όπου, προφανώς, ήδη χρησιμοποιούσαν την προβλήτα και τους επαγγελματικούς χώρους. Ο αριθμός των αποβάθρων που χρησιμοποιούσαν αποκλειστικά πλέον οι Βενετοί έμποροι ήταν τρεις και, μαζί με τις αποθήκες, τα εργοστάσια και τα καταστήματα που βρίσκονταν μέσα στην ορισμένη από τον αυτοκράτορα περιοχή, κηρύχθηκαν ιδιοκτησία των Βενετών κατά κυριότητα⁸⁴.

Αργότερα το 1090, ο δόγης Βιτάλε Φαλιέρ εκχώρησε στη μονή Σαν Τζόρτζιο Ματζόρε τα κτίρια που βρίσκονταν ανάμεσα στην Πύλη της Βίγλας και την Πύλη του Περάματος και κάποια άλλα κτίρια στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου. Το 1107, ο δόγης Ορντέλαφο Φαλιέρ επίσημα παραχώρησε στον πατριάρχη του Γκράντο την εκκλησία του Αγίου Ακινδύνου και μαζί με αυτή όλους τους θησαυρούς και την περιουσία που ήταν συνδεδεμένα με την εν λόγω εκκλησία. Έτσι, ο κλήρος του Αγίου Ακινδύνου φυλούσε τα μέτρα και τα σταθμά που χρησιμοποιούνταν από τους Βενετούς εμπόρους. Ο δόγης προχώρησε σε αυτή την κίνηση διότι θεώρησε πως είναι απλούστερο και φθηνότερο να παραχωρήσει στην εκκλησία μεγάλη περιουσία παρά να πληρώνει τους μισθούς από τα έσοδα του κράτους. Ωστόσο, κράτησε για τη

⁸³ «Τῇ μέντοι ἐπ' ὀνόματι τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἀποστόλου Μάρκου ἐκκλησίᾳ ὑποφόρους ἅπαντας τοὺς ἐκ Μέλφης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐργαστήρια κατέχοντας πεποίηκε, καὶ τὰ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Ἑβραϊκῆς σκάλας μέχρι τῆς καλουμένης Βίγλας διήκοντα ἐργαστήρια καὶ τὰς ἐντὸς τοῦ διαστήματος τούτου ἐμπεριεχομένας σκάλας ἐδωρήσατο, καὶ ἐτέρων πολλῶν ἀκινήτων δωρεὰς ἐν τῇ βασιλευούσῃ καὶ τῇ πόλει Δυρραχίου καὶ ὅποι ποτ' ἂν ἐκεῖνοι ἡτήσαντο. Τὸ δὲ δὴ μεῖζον, τὴν ἐμπορίαν αὐτοῖς ἀζήμιον ἐποίησεν ἐν πάσαις ταῖς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν Ρωμαίων χώραις, ὥστε ἀνέτως ἐμπορεύεσθαι καὶ κατὰ τὸ αὐτοῖς βουλευτὸν μήτε μὴν ὑπὲρ κομμερκίου ἢ ἐτέρας τινὸς εἰσπράξεως τῷ δημοσίῳ εἰσκομιζομένης παρέχειν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ ἑνός, ἀλλ' ἔξω πάσης εἶναι ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας.» ANNA KOMNHNH, σελ. 178₂₉-179₄₀· MAGDALINO, *The Maritime Neighborhoods*, σελ. 219· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 91-92· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Γ'1, σελ. 409· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 70-72.

⁸⁴ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 94 & 124-125· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 74-80· JANIN, *Constantinople Byzantine*, σελ. 247-249· JANIN, *Les Sanctuaires*, σελ. 163-177· MALTEZOU, *Il quartiere veneziano*, σελ. 34-35.

Βενετία τα έσοδα από τη μεγαλύτερη σκάλα από τις τρεις που είχαν στη διάθεσή τους οι Βενετοί στην Κωνσταντινούπολη, τη Σκάλα Μάγιορ⁸⁵.

Επί Μανουήλ Α΄, οι εγκατεστημένοι στην αυτοκρατορική επικράτεια Βενετοί διακρίνονταν σε δύο κατηγορίες: ήταν οι μόνιμα εγκατεστημένοι Βενετοί που είχαν γίνει μέρος της διοικητικής και πολιτικής τάξης της αυτοκρατορίας και όσοι μετακινούνταν έμποροι, ναυτικοί και ταξιδιώτες και ήταν περαστικοί από την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, δικό τους διοικητή που τους εκπροσωπούσε, το Βαϊούλο, θα αποκτήσουν μετά το 1268⁸⁶.

Οι εμπορικοί σταθμοί των Βενετών στις επαρχιακές πόλεις της αυτοκρατορίας ήταν μικρότεροι και οι συνοικισμοί τους είχαν την μορφή που είχε και ο συνοικισμός τους στο Βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Περιελάμβαναν δηλαδή έναν δρόμο, μια εκκλησία, έναν ξενώνα και τις περισσότερες φορές και έναν φούρνο. Οι περισσότερες από αυτές τις συνοικίες αν όχι όλες ήταν εγκατεστημένες σε πόλεις που βρίσκονταν κοντά σε θάλασσα⁸⁷.

3. Η οικονομία και το εμπόριο του βυζαντινού κράτους και ο ρόλος των Λατίνων

Εκτός από τους μισθοφόρους, ήταν και οι έμποροι της Μεσογείου που ζούσαν και συναλλάσσονταν στις πόλεις της αυτοκρατορίας και άσκησαν ανάλογη επιρροή. Κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα το εμπόριο γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη στη Δύση γεγονός που είχε σημαντικές επιπτώσεις και στο βυζαντινό κράτος. Η ροή των εμπορών, εμπορευμάτων⁸⁸ και προσκυνητών από τη Δύση είχε ως αποτέλεσμα όλο και περισσότεροι ξένοι να βρίσκονται σε βυζαντινές πόλεις. Ταυτόχρονα, εμφανίστηκαν

⁸⁵ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, nos. XXII, XXV, XXXIII, σελ. 43, 55-63, 67-74· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 94-95· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 80-81· MALTEZOU, *Il quartiere veneziano*, σελ. 32-42.

⁸⁶ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 409.

⁸⁷ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 127.

⁸⁸ Για τα διάφορα είδη που διακινούνταν στην Κωνσταντινούπολη, βλέπε MUNDELL MANGO, *The commercial Map*, σελ. 189-207.

και οι πρώτες πιέσεις για παραχώρηση εμπορικών προνομίων. Έτσι, δημιουργήθηκαν και οι πρώτες συνοικίες ξένων εμπορών στην Κωνσταντινούπολη⁸⁹.

Η ανατολική Μεσόγειος υπήρξε δημοφιλής προορισμός για τους δυτικούς που έψαχναν ευκαιρίες να αυξήσουν την περιουσία τους σε μια περισσότερο υποσχόμενη περιοχή. Αργότερα, θα προσπαθήσουν να τους έλξουν και οι νέες λατινικές διοικήσεις που θα δημιουργηθούν την περίοδο των σταυροφοριών στη Μέση Ανατολή. Οι σταυροφορίες, μάλιστα, οδήγησαν σε μία αύξηση της μεταναστευτικής ροής από τη Δύση προς την Ανατολή. Βενετοί, κυρίως, αλλά και άλλοι δυτικοί, όπως Φράγκοι, Ιταλοί και Καταλανοί, προσπάθησαν να βγουν κερδισμένοι από την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή. Ακόμα και μέχρι το 15^ο αιώνα όπου άρχισαν να αναδύονται οι Τούρκοι με δυναμισμό στην περιοχή, οι λατινικές μειονότητες συνέχιζαν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή⁹⁰.

Οι πιο σημαντικές ομάδες εμπορών στο Βυζάντιο ήταν αυτές των Λατίνων και ειδικότερα των Ιταλών. Το πιθανότερο είναι βέβαια πως οι αριθμοί που δίνουν οι συγγραφείς της εποχής είναι υπερβολικοί, ωστόσο, οι λατινικές παροικίες της Κωνσταντινούπολης πρέπει να ήταν πολυάριθμες. Οι Λατίνοι στην Κωνσταντινούπολη θα πρέπει να υπολογιστούν γύρω στους 60.000, ενώ σύμφωνα με δυτικές πηγές, 20.000 Βενετοί εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη εξαιτίας των εχθροπραξιών του 1160, ενώ το 1172 συνελήφθησαν από την αυτοκρατορία περισσότεροι από 10.000⁹¹.

Αν και οι πληροφορίες που έχουμε για το βυζαντινό εμπόριο είναι περιορισμένες και αποσπασματικές, μπορούμε να καταλάβουμε για το 12^ο αιώνα πόσο σημαντική πλουτοπαραγωγική πηγή ήταν για το κράτος και τους ιδιώτες μέσα από τις διακρατικές συμφωνίες μεταξύ των ιταλικών πόλεων και της αυτοκρατορίας, όπως και μέσα από τα μοναστηριακά έγγραφα για την ανάληψη ναυτηλιακών δραστηριοτήτων από τα μοναστήρια⁹².

Σε ένα οργανωμένο κράτος με ελεγχόμενη οικονομία είναι λογικό και η εμπορική ναυτιλία να υπόκειται σε κρατικό έλεγχο και για οικονομικούς αλλά και στρατιωτικούς λόγους. Εύλογα, λοιπόν, μπορούμε να αντιληφθούμε πόσο μεγάλο

⁸⁹ KAZHDAN, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 267-269.

⁹⁰ DOUROU-ΕΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Latin colonization*, σελ. 93.

⁹¹ KAZHDAN, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 269.

⁹² ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 387.

προνόμιο αποτελούσε η πλοιοκτησία αλλά και η προνομιακή φορολογική μεταχείριση. Η άδεια κτήσεως πλοίου προϋπέθετε την αυτοκρατορική εύνοια που σημαίνει πως υπόκειται κερδοφορία. Η εξκουσία στα πλοία, δηλαδή η φορολογική απαλλαγή, αποδιδόταν με επίσημα αυτοκρατορικά έγγραφα, τα χρυσόβουλλα, και υπηρεσιακά έγγραφα του σεκρέτου της θαλάσσης (υπηρεσία που ήλεγχε την κυριότητα και τη χωρητικότητα του πλοίου). Το *σέκρετον τῆς θαλάσσης* τελούσε υπό το *λογοθέτη τῶν σεκρέτων* και ελεγχόταν από το *μέγα δοῦκα* του στόλου. Ήταν στελεχομένο από υψηλόβαθμους διοικητικούς υπαλλήλους, όπως ο *παραθαλασσίτης*, οι οποίοι υπέγραφαν και τα σχετικά έγγραφα. Τέλος, η διακίνηση του πλοίου επιβαρυνόταν με διάφορους δασμούς για την προσέγγιση σε λιμάνι, σκάλες, ελλιμενισμό και αντίναυλον⁹³.

Σκοπός του Βασιλείου Β΄ κατά τη διάρκεια της βασιλείας του ήταν δήθεν η προστασία των αγροτών και της ιδιοκτησίας τους από τους ισχυρούς, στην πράξη, όμως, ήταν περισσότερο ένας τρόπος για εξασφάλιση φορολογικών εσόδων. Αυτά εξαρτώνταν από την ακεραιότητα του χωριού που ήταν η βασική φορολογική μονάδα. Ο Βασίλειος Β΄ ακολούθησε το μέτρο αυτό, καθιστώντας τους ισχυρούς υπεύθυνους για οποιαδήποτε καθυστέρηση στην καταβολή των φόρων⁹⁴.

Οι Ρώσοι βοήθησαν στη δημιουργία του μεγαλείου του Βασιλείου Β΄. Έδωσαν στο Βυζάντιο εκτός από στρατιώτες και εμπόρους, μετατρέποντας έτσι την Κωνσταντινούπολη σε εμπορικό κόμβο για τα προϊόντα των ρωσικών στεπών και δασών, τονώνοντας τον εμπορικό της ρόλο. Το ρόλο αυτό συμπλήρωνε και η ολοένα αυξανόμενη παρουσία των Βενετών εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη. Για την ανάπτυξή της βασίστηκε στο εμπόριο με τη βυζαντινή αυτοκρατορία και με τον αραβικό κόσμο, ενώ οχυρώθηκε απέναντι στις πειρατικές επιδρομές ενισχύοντας τη ναυτική της δύναμη. Η παραγωγή και διακίνηση του αλατιού καθώς και το δουλεμπόριο υπήρξαν πυλώνες της οικονομικής της ανάπτυξης. Βάση για το σχεδιασμό της οικονομικής πολιτικής της Βενετίας στην ανατολική Μεσόγειο καθώς και των σχέσεών της με τη βυζαντινή αυτοκρατορία υπήρξε το χρυσόβουλλο του 992. Στο χρυσόβουλλο αυτό, που απολύθηκε ύστερα από αίτηση του δόγη, καθορίζονται οι προνομιακοί και οικονομικοί ορισμοί που θα ίσχυαν για τις συναλλαγές με Βενετούς εμπόρους στην Κωνσταντινούπολη. Σε αντάλλαγμα οι Βενετοί θα

⁹³ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 387-389.

⁹⁴ ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 585-586.

υποστήριζαν την ιταλική πολιτική της αυτοκρατορίας, ενώ αναλάμβαναν να βοηθήσουν με πλοία την αυτοκρατορία όποτε το χρειαζόταν. Ο Βασίλειος Β΄ ενθάρρυνε τις δραστηριότητές τους μέσω της μείωσης των διοδίων που ήταν υποχρεωμένα να καταβάλλουν τα πλοία τους στο τελωνείο της Αβύδου για τη διέλευση από τον Ελλήσποντο από και προς την Κωνσταντινούπολη. Επίσης, καθορίζονταν τα εμπορεύματα που μπορούσαν να φορτώνουν από τα λιμάνια της Κωνσταντινούπολης και, τέλος, καθιερώθηκε δωσιδικία των Βενετών εμπόρων ενώπιον του λογοθέτου του δρόμου⁹⁵. Το αποτέλεσμα ήταν να ευνοηθεί κι άλλο ο ρόλος της Κωνσταντινούπολης ως διαμετακομιστικού κέντρου του μεσογειακού εμπορίου και να υπογραμμίσει τη θέση της ως σταυροδρόμι του μεσαιωνικού κόσμου. Η Κωνσταντινούπολη ήταν, όμως, δυσανάλογα μεγάλη και έδινε μία ψευδή εντύπωση της βυζαντινής δύναμης⁹⁶.

Οι παραχωρήσεις που έδιναν οι αυτοκράτορες με το παραπάνω χρυσόβουλλο θα εφαρμόζονταν μόνο για τα βενετικά πλοία που μετέφεραν βενετικά φορτία. Αν κάποιο πλοίο μετέφερε εμπορεύματα άλλων, η αυτοκρατορία είχε το δικαίωμα να κατασχέσει ολόκληρο το φορτίο του. Δεν μπορούμε να υπολογίσουμε εύκολα τα κέρδη που αποκόμισε η Βενετία από αυτή τη συμφωνία. Τα ποσά που αναφέρονται παραπάνω ήταν μάλλον τέλη που καταβάλλονται για το δικαίωμα διέλευσης κάθε πλοίου από τα στενά από και προς την Κωνσταντινούπολη, δηλαδή δεν ήταν τελωνειακοί δασμοί που επιβάλλονταν στα προϊόντα. Παρ' όλα αυτά, οι Βενετοί κατάφεραν να μειώσουν τα τέλη που έπρεπε να καταβάλουν σχεδόν κατά 50 %. Το

⁹⁵ Οι Βενετοί έμποροι ήταν δυσανεκτοί γιατί υποχρεώνονταν κατά την άφιξή τους στο λιμάνι της Αβύδου να πληρώνουν πάνω από τριάντα σόλιδους για κάθε πλοίο μαζί με το φορτίο του, ενώ λίγο παλαιότερα στην ίδια περίπτωση δεν πλήρωναν περισσότερες από δύο σόλιδους σε τελωνειακά τέλη. Οι αυτοκράτορες ερεύνησαν το ζήτημα και διαπίστωσαν πως οι Βενετοί είχαν δίκιο. Ουσιαστικά, λοιπόν, το χρυσόβουλλο του 992 καθόριζε πως κάθε βενετικό πλοίο που θα ερχόταν από τη Βενετία ή από αλλού δε θα ήταν υποχρεωμένο να πληρώσει περισσότερο από δύο σόλιδους κατά την άφιξή του στην Αβυδο, και μόνο δεκαπέντε κατά τον απόπλου. Επιπλέον, ο Λογοθέτης του Δρόμου θα ήταν αποκλειστικά υπεύθυνος για τη συλλογή των τελών τα οποία θα καταβάλλονταν απευθείας σε αυτόν και όχι σε κάποιον από τους υφιστάμενούς του, ενώ του απαγορευόταν να κρατήσει ένα βενετικό πλοίο πάνω από τρεις ημέρες και αυτό μόνο αν υπήρχε σοβαρός λόγος. Ο Λογοθέτης του Δρόμου, επίσης, ήταν αυτός που είχε το δικαίωμα να ελέγχει και να αξιολογεί την αξία των βενετικών προϊόντων, ενώ, τέλος, αυτός ήταν που θα εκδίκασε περιπτώσεις διαφορών μεταξύ των Βενετών ή μεταξύ Βενετών και άλλων. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πως οι Βενετοί αποτελούσαν ειδική περίπτωση για το κράτος, καθώς ήταν υπόλογοι μόνο στο Λογοθέτη του Δρόμου, έναν από τους σημαντικότερους αξιωματούχους του βυζαντινού κράτους. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 67-68.

⁹⁶ ANGOLD, *Belle époque*, σελ. 586· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'2, σελ. 188 & 376· ΤΤΗ, σελ. 36-39· PERTUSI, *Venezia e Bisanzio*, σελ. 155-160· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 67-68· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 68-70.

παραπάνω χρυσόβουλλο, λοιπόν, ουσιαστικά ρύθμιζε τους κανόνες διεξαγωγής του εμπορίου μεταξύ Βενετίας και Κωνσταντινούπολης⁹⁷.

Το βυζαντινό κράτος δεν επέβαλε περιορισμούς στα προϊόντα που εισάγονταν από το εξωτερικό, αντίθετα, όμως, στα εξαγώγιμα προϊόντα παρενέβαινε καθώς υπήρχαν κάποια είδη πολυτελείας που χαρακτηρίζονταν ως *καλυόμενα* ή *κεκωλυμένα* και απαγορευόταν η εξαγωγή τους. Τέτοια προϊόντα, για παράδειγμα, ήταν τα μεταξωτά υφάσματα και φορέματα και όσα ήταν βαμμένα με πορφύρα που ήταν και αποκλειστικότητα των κρατικών εργαστηρίων. Όσα από αυτά προορίζονταν για εξαγωγή έπρεπε να έχουν ελεγχθεί και σφραγιστεί από την υπηρεσία του επάρχου της πόλης⁹⁸.

Μέσα στην αμφίβολη πολιτική κατάσταση που δημιουργούσαν τα συμφέροντα διαφόρων οικογενειών και τη συνεχιζόμενη κρίση του ενδέκατου αιώνα, τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπιζε η βυζαντινή αυτοκρατορία ήταν οικονομικού χαρακτήρα. Παρά τις προσπάθειες διαφόρων αυτοκρατόρων να εξοικονομήσουν πόρους με περικοπές δαπανών κυρίως στο στρατό και το ναυτικό και παρά την υποτίμηση του χρυσού νομίσματος, δεν κατορθώθηκε να ρυθμιστεί το οικονομικό πρόβλημα της αυτοκρατορίας. Η υποτίμηση αυτή μάλιστα του χρυσού νομίσματος θεωρείται ως η αρχή μιας μακρόχρονης πτωτικής πορείας και οικονομικής παρακμής της βυζαντινής αυτοκρατορίας⁹⁹.

Η πρώτη σοβαρή υποτίμηση του βυζαντινού χρυσού νομίσματος έλαβε χώρα την εποχή του Κωνσταντίνου Μονομάχου. Η διατήρηση του χρυσού νομίσματος στα εικοσιτέσσερα καράτια ήταν σύνθημα για τη βυζαντινή παράδοση και θέμα κύρους πέρα από οτιδήποτε άλλο. Η οικονομική δυσχέρεια είναι η πιο προφανής εξήγηση για μια υποτίμηση. Ο πληθωρισμός των τιμητικών αξιωμάτων πήγαινε χέρι-χέρι με την υποτίμηση του νομίσματος¹⁰⁰. Επιπλέον, υπήρχαν επαναστάσεις που έπρεπε να αντιμετωπιστούν και πόλεμοι να διεξαχθούν που δυσκόλευαν τα οικονομικά της

⁹⁷ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 68-70.

⁹⁸ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'2, σελ. 376-377.

⁹⁹ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 143-144.

¹⁰⁰ Η προαγωγή ήταν ένα τρόπος να καθυστερείται η δυσαρέσκεια. Οι αυλικόι τιμητικοί τίτλοι διανεμόνταν ευρέως ανάμεσα στα μέλη των συντεχνιών και των επιχειρηματιών της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι ενδιαφέρονταν περισσότερο για το κύρος που τους πρόσφεραν οι τιμητικοί τίτλοι παρά για την αξία των συντάξεών τους. Ευημερούσαν και το αυξημένο ποσό χρημάτων σε κυκλοφορία, που είχε ως αποτέλεσμα ο πληθωρισμός, μπορεί και να διευκόλυνε το εμπόριο και να ήταν προς όφελος τους. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 146-147

αυτοκρατορίας. Επίσης, τα έσοδα θα μειώνονταν διαρκώς εξαιτίας της ακύρωσης του αλληλέγγυου και μία σειρά επαναστάσεων προκλήθηκαν από την αντίδραση στη βαριά φορολογία. Έτσι, φαίνεται πως η υποτίμηση ήταν η λιγότερο επώδυνη λύση¹⁰¹.

Από την άλλη πλευρά, τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν δεν ήταν επαρκή για να αντιμετωπίσουν οποιαδήποτε ξαφνική αύξηση στον αριθμό των συναλλαγών. Η πίστωση μπορούσε να παίζει ένα πολύ μικρό ρόλο. Για αυτό το λόγο, η υποτίμηση ήταν ο μόνος πρακτικός τρόπος να αυξηθεί το ποσό των νομισμάτων σε κυκλοφορία. Συνθήκες για ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου υπήρχαν, ιδιαίτερα γύρω από την Κωνσταντινούπολη. Οι ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά ήταν γεμάτες από μικρά λιμάνια, τα οποία ευημερούσαν από την τροφοδότηση της πρωτεύουσας. Μικροέμποροι, μανάβηδες, αρτοποιοί, κηπουροί και μικροεμπόρια που εξαρτώνταν από τη συγκοινωνία μεταξύ των ακτών άρχισαν να ευημερούν. Ταυτόχρονα, εμφανίστηκαν και αλλαγές στις τεχνικές ναυπήγησης δημιουργώντας ένα φτηνό, εξυπηρετικό πλεούμενο, ιδανικό για το παράκτιο εμπόριο ή και για πιο μακρινές αποστάσεις. Οι καθαρότερες αποδείξεις για κάποια οικονομική ανάπτυξη προέρχονται από την Αθήνα και την Κόρινθο. Οι πόλεις αυτές που εγκαταλείφθηκαν λίγο-πολύ κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Τον ενδέκατο αιώνα άρχισαν να ανοικοδομούνται. Ο πλούτος των πόλεων της Ελλάδας ήταν σε μεγάλο βαθμό αγροτικός. Ωστόσο, υπήρχε και κάποια βιοτεχνική παραγωγή που σχετιζόταν κυρίως με το εμπόριο των ενδυμάτων και του μεταξιού. Από την άλλη, η Μικρά Ασία φαίνεται ότι ήταν μία περιοχή με ελεύθερους χώρους, με λίγες ευημερούσες εμπορικές πόλεις. Ο πλούτος της Μικράς Ασίας ήταν καθαρά γεωργικός. Ωστόσο, εκτός από ελάχιστες ελληνικές πόλεις όπου κάποια μεταπρατική δυνατότητα βρισκόταν σε εξέλιξη, η οικονομία δεν άλλαζε μορφή. Παρέμενε αυτό που υπήρξε πάντοτε, γεωργική, τοπικιστική, με τις βιοτεχνίες της επικεντρωμένες στην Κωνσταντινούπολη και αυτό δεν σημαίνει ότι το κύμα της οικονομικής δραστηριότητας ήταν τόσο έντονο ώστε να είναι η υποτίμηση απαραίτητο μέτρο προκειμένου να βοηθήσει την ανελαστικότητα των νομισματικών αποθεμάτων¹⁰².

Το βυζαντινό δημοσιονομικό σύστημα μέχρι τον ενδέκατο αιώνα γινόταν όλο και λιγότερο αποτελεσματικό, κυρίως εξαιτίας των μακροπρόθεσμων αλλαγών στην οργάνωση της βυζαντινής κοινωνίας. Η φορολογία στο Βυζάντιο βασιζόταν στην

¹⁰¹ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 144-146.

¹⁰² ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 147 & 149-153.

αγροτική κοινότητα των χωρικών που κατείχαν γη. Για περισσότερο από έναν αιώνα η περιουσία των χωρικών βρισκόταν υπό την πίεση των γαιοκτημόνων. Οι γαιοκτήμονες αγόραζαν εδάφη μέσα στις αγροτικές κοινότητες και μερικές φορές τις αγόραζαν ολόκληρες. Σε μερικές περιοχές αυτό θα σήμαινε απομάκρυνση από την περιουσία, καθώς η γη μετατρεπόταν σε μεγάλες φάρμες στις οποίες δούλευαν σκλάβοι ή εργάτες. Στην πλειονότητα των υποθέσεων, ο χωρικός σχεδόν σίγουρα παρέμενε στην ιδιοκτησία του, αλλά θα ήταν υπεύθυνος για το ενοίκιο και τη φορολογία στον κύριό του και όχι στο Κράτος και τους υπαλλήλους του. Η κοινότητα των χωρικών συνέχισε να υφίσταται παραμένοντας σε πολύ μεγάλο βαθμό αυτορυθμιζόμενο σώμα, υπεύθυνο για τις περισσότερες από τις υποθέσεις του. Το δικαστήριο του χωριού συνέχισε να λειτουργεί και η γερουσία του χωριού εξακολούθησε να συνεδριάζει για να κρίνει πταίσματα και λογομαχίες. Η πραγματική διαφορά ήταν ότι το χωριό αντιπροσωπευόταν στο Κράτος από έναν κύριο ή πάτρωνα. Αυτό ήταν συχνά, ίσως, προς όφελος των χωρικών¹⁰³.

Υπήρχε άλλη μια αιτία εξαιτίας της οποίας η απόδοση του βασικού φόρου γης μπορούσε να αποτύχει. Το βυζαντινό φορολογικό σύστημα ήταν οπισθοδρομικό· δηλαδή όσο πιο πλούσιος ήταν κανείς τόσο λιγότερα αναλογικά πλήρωνε σε φόρους. Έτσι, ένα χωριό που είχε περάσει υπό τον έλεγχο ενός αφέντη, ακόμη και αν οι ίδιοι χωρικοί συνέχιζαν να καλλιεργούν την ίδια τους την περιουσία, θα πλήρωνε λιγότερο φόρο από ότι οι χωρικοί που συνέχιζαν να πληρώνουν τους φόρους τους απευθείας στο Κράτος. Η αγροτική νομοθεσία του δέκατου αιώνα θεσπίστηκε για να διασφαλίσει το ενδιαφέρον της πολιτείας για την περιουσία των χωρικών καθώς ο απευθείας έλεγχος που ασκούσε το Κράτος στο χωρικό και την περιουσία του θεωρούνταν ως μία από τις ισχυρές δυνάμεις της αυτοκρατορίας. Πάντως οι αγρότες δεν ενδιαφέρονταν πολύ συχνά για την αγροτική νομοθεσία διότι ένας αφέντης μπορούσε να τους προσφέρει καλύτερη προστασία από ότι η πολιτεία¹⁰⁴.

Οι συντεχνίες ήταν ιδιωτικά, αυτοδιοικούμενα σωματεία, με τους δικούς τους αξιωματούχους, οι οποίοι ήταν τελικά υπόλογοι στον έπαρχο της πόλης. Ήταν ένα σύστημα που λειτούργησε καλά, με διάφορους τρόπους, καθώς εξασφάλιζε στην πρωτεύουσα την προμήθεια βασικών ειδών διατροφής και την αποτελεσματική διεκπεραίωση νομικών υποθέσεων και εμπορικών συναλλαγών. Στόχοι ήταν η

¹⁰³ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 153-155.

¹⁰⁴ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 155.

σταθερότητα, μέσω του ελέγχου των τιμών, ορισμένα περιθώρια κέρδους και περιορισμοί στον ανταγωνισμό. Αυτοί οι στόχοι δεν πρέπει να επιβάλλονταν από την κυβέρνηση αλλά από τους ίδιους τους εμπόρους και τους επαγγελματίες, που ήταν οργανωμένοι σε αυτές τις συντεχνίες. Τα μέλη της, σε αντάλλαγμα, απολάμβαναν μονοπωλιακά δικαιώματα. Υπήρχαν ασφαλώς αδυναμίες. Ήταν δύσκολο για ένα τέτοιο σύστημα να αντιδράσει γρήγορα στις αλλαγές. Στην πραγματικότητα ήταν σχεδιασμένο για να τις αναστέλλει. Οι εμπορικές ενώσεις ήταν αυτές που είχαν επωφεληθεί περισσότερο από την ανάπτυξη του τοπικού εμπορίου¹⁰⁵.

Ο πληθωρισμός των τιμητικών τίτλων έφερε και επέκταση των προνομίων. Οι συντεχνίες απέκτησαν πολιτικό ρόλο καθώς ο έλεγχος της πρωτεύουσας εξαρτιόταν από την υποστήριξη των ανθρώπων της αγοράς οι οποίοι αντιπροσώπευαν το νέο πλούτο στην Κωνσταντινούπολη. Ο πλούτος από μόνος του, όμως, δεν απέφερε κύρος. Αυτός παρεχόταν από τη θέση στην αυτοκρατορική διοίκηση ή σε κάποιο δικαστήριο ή με την είσοδο στην πατριαρχική διοίκηση. Οι αυτοκράτορες παραδόθηκαν σε αυτή την απαίτηση για κύρος σε κάποια στιγμή που η εξουσία τους δεν ήταν βέβαιη, έτσι οι προαγωγές και το μοίρασμα των τιμών απονέμονταν πλουσιοπάροχα. Οι συνέπειες ήταν ο λιγότερο αποτελεσματικός έλεγχος στην πρωτεύουσα. Η βυζαντινή κυβέρνηση εξελίχθηκε έτσι ώστε να αντεπεξέλθει στις ανάγκες μίας κοινωνίας που συνδύαζε μία σχετικά πρωτόγονη αγροτική οικονομία με μία πρωτεύουσα, η οποία μονοπωλούσε στην πραγματικότητα όλες τις αστικές λειτουργίες¹⁰⁶.

Όταν ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός κατέλαβε την εξουσία, η αυτοκρατορία ήταν σε πολύ δεινή θέση σε όλους τους τομείς. Δεν ήταν μόνο τα σύνορά της που βάλλονταν από παντού αλλά και στο εσωτερικό η οικονομία της και το νομισματικό της σύστημα ήταν έτοιμα να καταρρεύσουν, αν δεν το είχαν κάνει ήδη. Η αναβίωση της βυζαντινής εξουσίας έχει αποδοθεί σε διάφορες μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν από τον Αλέξιο Κομνηνό. Κάποιες από αυτές ήταν η μείωση του κόστους της οικονομικής διαχείρισης και η σταθεροποίηση του νομίσματος, μέτρα που διευκόλυναν την είσπραξη των φόρων¹⁰⁷.

¹⁰⁵ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 161-163.

¹⁰⁶ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 164-168.

¹⁰⁷ HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 274.

Ο Αλέξιος, με το χρυσόβουλλο του 1082, χορηγούσε στους Βενετούς εμπόρους το δικαίωμα να διαπραγματεύονται οποιοδήποτε εμπόρευμα σε όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας χωρίς την οποιαδήποτε επιβάρυνση φόρου ή δασμού. Αναφέρονταν λεπτομερώς και τα ονόματα των πόλεων όπως και οι φόροι από τους οποίους οι Βενετοί απαλλάσσονταν καθώς και οι τίτλοι των τελωνειακών υπαλλήλων από τους οποίους αποδεσμεύονταν. Οι απαλλαγές αυτές προσφέρονταν στους Βενετούς γιατί υπηρέτησαν ως αληθινοί δούλοι του αυτοκράτορα, είχαν αποδείξει τις καλές τους προθέσεις προς αυτόν και είχαν υποσχεθεί πως θα υπηρετούν για πάντα τον εκάστοτε βυζαντινό αυτοκράτορα. Οι παραχωρήσεις του αυτοκράτορα στους Βενετούς ήταν αναλλοίωτες και απαραβίαστες και κανείς δεν είχε το δικαίωμα, ιδιώτης, εκκλησία ή μοναστήρι, να αμφισβητήσει τις εν λόγω παραχωρήσεις. Αυτές μάλιστα θα καταγράφονταν σε πρακτικά που θα κατατίθονταν στο αυτοκρατορικό μητρώο. Τέλος, το χρυσόβουλλο ανέφερε πως όποιος παρέβαινε τις παρούσες διατάξεις του συγκεκριμένου εγγράφου θα τιμωρούνταν με πρόστιμο 10 λιβρών χρυσού από το Γενικό Γραμματέα για τις εσωτερικές υποθέσεις και θα έπρεπε να πληρώσει τέσσερις φορές την αξία των εμπορευμάτων που είχε υπεξαιρέσει από τους Βενετούς¹⁰⁸.

Το χρυσόβουλλο του Βασιλείου Β' το 992 έδινε στους Βενετούς εμπόρους το προνόμιο να πληρώνουν τα τέλη τους μόνο στο Λογοθέτη του Δρόμου. Το χρυσόβουλλο του Αλεξίου Α' Κομνηνού έδινε το δικαίωμα στους Βενετούς να αποκτήσουν μια μόνιμη παροικία στην Κωνσταντινούπολη ενώ τους χάριζε και απαλλαγή από τους φόρους των αγαθών που μετέφεραν παντού στις αγορές της βυζαντινής αυτοκρατορίας εκτός από την Κρήτη και την Κύπρο. Τα παραπάνω προνόμια τους έδιναν την ηθική ικανοποίηση για τις απώλειες που υπέστησαν στον πόλεμο εναντίον των Νορμανδών αλλά ταυτόχρονα τους έδινε και προνομοιούχα θέση απέναντι στους άλλους εμπόρους του Βυζαντίου είτε αυτοί ήταν Έλληνες είτε Ιταλοί¹⁰⁹.

Για τους Βενετούς, το Δυρράχιο ήταν ένας από τους σημαντικότερους θαλάσσιους σταθμούς στο δρόμο προς την Ανατολική Μεσόγειο. Επίσης, εκεί διαβιούσε ένας μεγάλος πληθυσμός εμπόρων από το Αμάλφι, καθώς και από τη Βενετία. Έτσι, αναγνωρίζοντας το γεγονός, ο αυτοκράτορας έδωσε την εκκλησία του Αγίου Ανδρέα

¹⁰⁸ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 91-92. BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 70-72.

¹⁰⁹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 92-93.

στο Δυρράχιο στους Βενετούς και το δικαίωμα να εμπορεύονται εκεί χωρίς δασμούς. Επιπλέον, ο Αλέξιος αργότερα κυρίως υποκινούμενος από πολιτικούς λόγους, έδωσε το προνόμιο και στους Πισάτες να εμπορεύονται ελεύθερα στις βυζαντινές αγορές αλλά ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλουν δασμούς αν και μειωμένους στο 4% αντί του κανονικού 10%¹¹⁰.

Αρχικά, ο Αλέξιος, στην προσπάθειά του να αποκομίσει χρήματα που τόσο τα είχε ανάγκη στα δυσκολότερα χρόνια της βασιλείας του, χρησιμοποίησε καταπιεστικές και αυθαίρετες μεθόδους πολλές φορές, καθώς επιπρόσθετοι φόροι επισυσσώρευθηκαν στο βασικό φόρο και νέα τέλη επιβλήθηκαν. Σε στιγμές απόγνωσης, μάλιστα, απλά δήμευε την εκκλησιαστική περιουσία. Από το 1094, όμως, και μετά εμφανίζεται ένας νέος αξιωματούχος, ο Μέγας λογαριαστής των σεκρέτων. Η δουλειά του ήταν αντίστοιχη με εκείνη του λογοθέτη των σεκρέτων, δηλαδή να συντονίζει και να εποπτεύει τις δραστηριότητες της οικονομικής υπηρεσίας της κεντρικής κυβέρνησης. Το 1099 ένα νέο οικονομικό αξίωμα εμφανίζεται για πρώτη φορά. Πρόκειται για το Μεγάλο λογαριαστή των ευαγών σεκρέτων. Ο αξιωματούχος αυτός επέβλεπε τα κοινωφελή ιδρύματα (ευαγείς οίκοι) τα οποία ο Αλέξιος είχε ενσωματώσει στην αυτοκρατορική περιουσία και αποτέλεσαν μία ιδιαίτερα προσοδοφόρα πηγή εισοδημάτων¹¹¹.

Επιπλέον, ο Αλέξιος αναμόρφωσε και το φορολογικό σύστημα. Ο υπολογισμός των φόρων που ίσχυε είχε γίνει σύμφωνα με την παλιά αξία του νομίσματος, πριν την υποτίμηση. Για να πάψει να επικρατεί χάος στη φορολογία, έπρεπε να αποκατασταθεί η τάξη στο νομισματικό σύστημα. Από την άλλη μεριά, αν δεν αναδιοργανωνόταν το φορολογικό σύστημα, ο αυτοκράτορας δεν είχε χρήματα στη διάθεσή του για να εκδώσει νέο νόμισμα¹¹².

Το 1092, λοιπόν, με την ευκαιρία της στέψης του νεογέννητου γιου του Ιωάννη, εξέδωσε ένα χρυσό νόμισμα πλήρους αξίας. Επρόκειτο για μια αναμνηστική έκδοση, αλλά ήταν επίσης δείγμα της γενικής νομισματικής αναθεώρησης που σκεφτόταν. Εξέδωσε το υπέρπυρον, ένα νόμισμα των 20^{1/2} καρατίων, που ήταν κράμα ασημιού και χρυσού, και του οποίου η αξία ήταν το ένα τρίτο του νέου νομίσματος.

¹¹⁰ DANDOLO, σελ. 229-230· TAFEL-THOMAS, Urkunden, I, no. XXXV, σελ. 75-76· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 95-96 & 110· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 69-76 & 356-362.

¹¹¹ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 252.

¹¹² ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 252-253.

Παράλληλα, εξέδωσε και ένα νόμισμα από ευτελές κράμα του οποίου η αξία ήταν το ένα τεσσαρακοστό όγδοο. Επρόκειτο για ένα νέο νομισματικό σύστημα. Τα παλιά υποτιμημένα νομίσματα εξακολουθούσαν να κυκλοφορούν σε αφθονία. Σταδιακά τα νέα νομίσματα δημιούργησαν ένα βαθμό νομισματικής σταθερότητας, γεγονός που επέτρεψε το 1109 τη δημιουργία μίας ικανοποιητικής βάσης για τη συλλογή των φόρων. Η βασική φορολογία θα συλλεγόταν ως συνδυασμός νέων νομισμάτων και υπέρπυρων. Οποιοδήποτε κλάσμα του νομίσματος, σημαντικό μέρος πάντοτε των εσόδων, πληρωνόταν με χάλκινα νομίσματα καθώς η παλαιά ισοτιμία μεταξύ χρυσού και χαλκού είχε περίπου αποκατασταθεί. Έχει υπολογιστεί ότι ως αποτέλεσμα αυτής της μεταρρύθμισης το βασικό φορολογικό ποσοστό σχεδόν τετραπλασιάστηκε. Ο Αλέξιος εκμεταλλεύτηκε, επίσης, οικονομικές αβεβαιότητες για να δημεύσει μεγάλες εκτάσεις γης. Τίποτε δεν ήταν πιο σημαντικό για την εσωτερική δύναμη του βυζαντινού κράτους από το νομισματικό και το φορολογικό σύστημα. Αποκαθιστώντας κάποιο είδος τάξης στο νομισματικό σύστημα, κατάφερε να κάνει το φορολογικό σύστημα να λειτουργεί πιο αποτελεσματικά. Οι βασικοί φόροι παρέμεναν οι ίδιοι. Επιπλέον, υπήρχε μία ποικιλία τελών και πρόσθετων φόρων¹¹³.

Σε αντάλλαγμα της στρατιωτικής και της ναυτικής βοήθειας που έδιναν οι ιταλικές πόλεις στη βυζαντινή αυτοκρατορία, εξασφάλιζαν για τους εμπόρους τους και τις παροικίες τους μία σειρά από αυτοκρατορικές παραχωρήσεις. Πρώτη από τις ιταλικές πόλεις που απέκτησε προνόμια ήταν η Βενετία γύρω στο 1082. Σύμφωνα με τα προνόμια αυτά, οι Βενετοί έμποροι απαλλάσσονταν από κάθε είδους δασμούς, ενώ τους παραχωρούνταν μία αποβάθρα και πολλές αποθήκες στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Ανάλογα προνόμια δόθηκαν και σε άλλες ιταλικές πόλεις αργότερα. Οι ερευνητές υποστηρίζουν συνήθως πως οι παραχωρήσεις αυτές επέδρασαν αρνητικά στη βυζαντινή οικονομία προβάλλοντας, όμως, ουσιαστικά στον 11^ο και 12^ο αιώνα τα οικονομικά δεδομένα του 14^{ου} όπου πράγματι Βενετοί και Γενοβέζοι έμποροι κυριαρχούσαν οικονομικά και πολιτικά στην Κωνσταντινούπολη¹¹⁴.

Τον 11^ο και 12^ο αιώνα σε αντίθεση με τους κατοπινούς και ιδιαίτερα τον 14^ο, τα στενά των Δαρδανελλίων βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του βυζαντινού κράτους.

¹¹³ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 253-254.

¹¹⁴ KAZHDAN, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 269-270· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ' 1, σελ. 401-402· PERTUSI, *Venezia e Bisanzio*, σελ. 138-142· JANIN, *Les Sanctuaires*, σελ. 163-177.

Ταυτόχρονα, η ιταλική εμπορική και στρατιωτική βοήθεια προς την αυτοκρατορία πρέπει να θεωρηθεί ευεργετική. Τα προνόμια που παραχώρησε ο Αλέξιος ο Α΄ το 1082 δε διαφέρουν ιδιαίτερα από τις ρωσοβυζαντινές συνθήκες του 10^{ου} αιώνα. Οι Βυζαντινοί γαιοκτήμονες φαίνεται πως επωφελήθηκαν από τις εμπορικές συναλλαγές με τους Ιταλούς εμπόρους, στους οποίους πουλούσαν σιτάρι, κρέας και κρασί. Αντίθετα, οι τεχνίτες και οι έμποροι ήταν περισσότερο εχθρικοί προς τους Ιταλούς εμπόρους αν και ο ανταγωνισμός που είχαν δεν ήταν ακόμα επιζήμιος. Ίσως αυτό που πραγματικά προκαλούσε την εχθρότητα των Βυζαντινών ήταν η αυτοκρατορική εύνοια προς τους ξένους. Η αμοιβαία εχθρότητα προερχόταν κυρίως από τα διαφορετικά έθιμα και τις θρησκευτικές διαφορές. Θα μπορούσαμε να πούμε πως μέχρι τα χρόνια του Ανδρόνικου Α΄¹¹⁵ τουλάχιστον υπήρχε μία ισορροπία στις μεταξύ τους σχέσεις¹¹⁶.

¹¹⁵ BRAND, CUTLER, «Andronikos I Komnenos», *ODB*, I, σελ. 94.

¹¹⁶ KAZHDAN, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 270.

Κεφάλαιο Β΄: Οι διώξεις των Λατίνων από την αυτοκρατορία

1. Οι διώξεις από τον Μανουήλ το 1171 και οι αιτίες τους

Ο Μανουήλ, αν και ήταν ο μικρότερος γιος του Ιωάννη Β΄, τον διαδέχτηκε στο θρόνο το 1143. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του, ο Ιωάννης Β΄ προσπάθησε να αντιμετωπίσει τη νέα νορμανδική απειλή συμμαχώντας με το Γερμανό αυτοκράτορα Λοθάριο Β΄. Ο Λοθάριος είχε ήδη εισβάλει στην Ιταλία και ήξερε ότι μπορούσε να υπολογίζει σε βυζαντινή υποστήριξη αν ερχόταν σε σύγκρουση με τους Νορμανδούς. Όταν πέθανε, είχε κανονιστεί ότι ο Μανουήλ, ο νεότερος γιος του Ιωάννη Β΄, θα παντρευόταν συγγενή του Κορράδου Γ΄¹¹⁷, διαδόχου του Λοθάριου. Αυτή η συμμαχία μεταξύ των αυτοκρατοριών της Ανατολής και της Δύσης άνοιξε δυνατότητες συνεργασίας στην Ιταλία και τη Σικελία, στα Βαλκάνια και στις χώρες των σταυροφόρων στη Μέση Ανατολή. Οι Βενετοί συμφώνησαν και αυτοί με τη σειρά τους να βοηθήσουν στην εκδίωξη των Νορμανδών από την Ιταλία. Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ είχε, επίσης, ενθαρρύνει και υποστηρίζει και την ανανέωση των εμπορικών προνομίων των Πισσατών το 1136¹¹⁸.

Η δεύτερη Σταυροφορία έφερε μία μεγάλη στρατιωτική και πολιτική κρίση στην αυτοκρατορία. Η συμμετοχή του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Ζ΄¹¹⁹ (1137-1180), το μέγεθος του στρατού του, η βασιλική του ιδιότητα, η οποία απέκλειε κάθε όρκο υποτέλειας στον αυτοκράτορα, και οι δεσμοί που τον δέσμευαν με τους Λατίνους της Ανατολής ήταν αρκετά για να εμποδιστεί οποιαδήποτε αποτελεσματική αντιστοιχία μεταξύ των βυζαντινών απαιτήσεων και των σταυροφορικών στόχων. Το πρόβλημα

¹¹⁷ BRAND, «Conrad III», *ODB*, I, σελ. 495.

¹¹⁸ DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1312· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 116-119· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 82· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Β΄, σελ. 219-222· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 376-391.

¹¹⁹ BRAND, «Luis VII», *ODB*, 2, σελ. 1252-1253.

αυτό έγινε μεγαλύτερο με την αναπάντεχη συμμετοχή του Κοράδου Γ΄ που τον συνόδευε ένας εξίσου τεράστιος στρατός και μια ακόμη ισχυρότερη αίσθηση της κυριαρχίας του. Η άφιξή του στην Ανατολή δημιούργησε τεταμένες σχέσεις με τον Μανουήλ και έφερε τη συμμαχία τους σχεδόν σε σημείο ρήξης. Ο Γερμανός αυτοκράτορας δεν αποτελούσε πλέον απειλή για τον εχθρό του Μανουήλ, το Ρογήρο Β΄¹²⁰ της Σικελίας, γεγονός που ο Ρογήρος αντιλήφθηκε έγκαιρα και έσπευσε να αξιοποιήσει την ευκαιρία. Έτσι, ο Ρογήρος το 1147 κατέλαβε την Κέρκυρα και ξεκίνησε επιδρομές στα ηπειρωτικά θέματα της αυτοκρατορίας, των οποίων οι φρουρές είχαν ανακατανεμηθεί με σκοπό να παρακολουθούν την πορεία των σταυροφορικών στρατών¹²¹.

Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, ο Μανουήλ δεν είχε επικυρώσει τα προνόμια των Βενετών αλλά δεν είχε και κάποια πρόθεση να τα αποσύρει. Ίσως η καθυστέρηση να οφείλεται στο έντονο διπλωματικό παρασκήνιο που λάμβανε μέρος με το Γερμανό αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ, που δε διέθετε αξιόλογη ναυτική δύναμη, αναγκάστηκε, μετά τη λεηλασία των Θηβών και της Κορίνθου το 1147, να απευθυνθεί για βοήθεια στη Βενετία. Αυτή από την πλευρά της δέχτηκε να βοηθήσει στην απόκρουση της νορμανδικής απειλής όχι, όμως, χωρίς ανταλλάγματα. Έτσι, ο αυτοκράτορας, με ένα χρυσόβουλλο τον Οκτώβριο του 1147, επιβεβαίωσε όλα τα προνόμια που είχαν παραχωρήσει οι προηγούμενοι δύο αυτοκράτορες και έδινε επιπλέον το δικαίωμα στους Βενετούς να εμπορεύονται χωρίς δασμούς στην Κύπρο και στην Κρήτη. Ο νορμανδικός κίνδυνος αποσοβήθηκε για μια ακόμα φορά και η Βενετία με χρυσόβουλλο του 1148 απέκτησε και νέα εκτεταμένα οικονομικά προνόμια και αποβάθρες (σκάλες) στην Πρωτεύουσα. Η εξέλιξη αυτή περιόριζε

¹²⁰ BRAND, CUTLER, «Roger II», *ODB*, III, σελ. 1801-1802.

¹²¹ «Θυμομαχήσας δὲ ἐκεῖνος ἐξαπάτην τέ τινα τὸ πρᾶγμα εἶναι οἰηθεὶς, στόλον ναυπηγησάμενος ἐν παρασκευῇ εἶχε, καιροφυλακῶν τρόπῳ ὅτῳ δὴ Ῥωμαίους ἀμύνεσθαι. καὶ ἔτυχέ γε τοῦ κατὰ σκοπὸν ὁ βάρβαρος. ἐν ἀκμῇ γὰρ τῆς τῶν δυσμικῶν ἐθνῶν ἐς τὰ Ῥωμαίων ἐμβολῆς Κόρινθόν τε καὶ Εὐβοίαν καὶ Θήβας ἐληΐσατο τὰς Βοιωτικάς. ἅτε γὰρ τοῦ Ῥωμαίων στρατοῦ ἐπὶ τοῖς ἀνὰ χεῖρας κατ' ἐκεῖνον ἡσυχολημένον τὸν χρόνον, κατὰ πᾶσαν ἄδειαν ταῖς εἰρημέναις οἱ βάρβαροι ἐγκαθίσαντες πόλεσι λαφύρων τὰς ναῦς ἐπλήσαντο. ἐκεῖθ' ἐπὶ Κέρκυραν διαβάντες, κατὰ κράτος αὐτὴν εἶλον καὶ ὥς ἤδη οἰκείας μετεποιοῦντο παντὶ κρατυνόμενοι τρόπῳ.» KINNAMOS, σελ. 92₇₋₁₇· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 72₉₀-76₉₅· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 119-120· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 637· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 322-323· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 131· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Β΄, σελ. 245-258.

περισσότερο τη βυζαντινή εμπορική ναυτιλία και τα έσοδα των κρατικών ταμείων, ενώ ευνοούσε τους Βενετούς εμπόρους εις βάρος των Βυζαντινών¹²².

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ ξεκίνησε την άνοιξη του 1148 επικεφαλής ενός τεράστιου εκστρατευτικού σώματος με στόχο την ανακατάληψη της Κέρκυρας. Ωστόσο, μία εισβολή Κουμάνων στο Δούναβη ανάγκασε τον Μανουήλ να αφήσει το στόλο υπό την αρχηγία του Στέφανου Κοντοστέφανου¹²³ και να κινηθεί εναντίον τους. Όταν ο Μανουήλ, όμως, επέστρεψε στην Αδριατική και ενώθηκε με τον στόλο είχε περάσει η κατάλληλη εποχή για εκστρατεία. Έτσι, έφυγε για να ξεχειμωνιάσει στη Μακεδονία δίνοντας εντολή στο στόλο να καταλάβει την Κέρκυρα μέχρι την επόμενη εκστρατευτική περίοδο. Ξεχειμώνιασε κοντά στο Γερμανό αυτοκράτορα Κορράδο. Οι δύο μονάρχες συναντήθηκαν στη Θεσσαλονίκη και συμφώνησαν μια κοινή εισβολή και τη διχοτόμηση της νότιας Ιταλίας και της Σικελίας. Το βυζαντινό μερίδιο θα μετρούσε ως προίκα λόγω του γάμου του Μανουήλ με τη Βέρθα-Ειρήνη¹²⁴. Η συμμαχία επισφραγίστηκε με το γάμο της ανηψιάς του Μανουήλ, Θεοδώρας, με τον εξάδελφο του Κοράδου Γ΄. Μία συμμαχική εκστρατεία αποφασίστηκε είτε για το 1149 είτε για το 1150¹²⁵.

Η πολιορκία της Κέρκυρας, που άρχισε στη διάρκεια της απουσίας του αυτοκράτορα, αποδείχτηκε δυσκολότερη από ό,τι υπολόγιζε ο Μανουήλ, αναγκάζοντάς τον να αναλάβει προσωπικά τις επιχειρήσεις που κράτησαν ως το καλοκαίρι του 1149. Ο Μέγας Δουξ Στέφανος Κοντοστέφανος, ο οποίος διηύθυνε τις

¹²² «*Dum haec fierent, Rogerius, rex Siciliae, Emanuelis Imperatoris aemulus, incustoditas fore Imperii partes agnoscens, apud Idrontum collecto exercitu, Corphiensem insulam cepit et muniit, procedensque Corinthum, Thebas, Nigropontum et alia Imperii loca devastavit et rediit. Emanuel itaque vindictam appetens parato exercitu per nuntios suos Venetorum subsidia petit, et uberiores crysobilium solito obtulit. — Ob hoc Dux, recepto crysobilio, decimo octavo sui ducatus anno, cum potenti stolo usque ad Crapulas pergit, et Venetis in Romania degentibus, ut ad exercitum properent, in mandatis dedit. Sed Dux, ibi languore oppressus, Joanni Polano ejus fratri et Raynerio filio commisit stolum, et Venetias rediit. Hi navigantes tandem Emanueli Corfu obsidenti se obtulerunt.*» DANDOLO, σελ. 242· Το χρυσόβουλλο του Μανουήλ του 1148 προς τους Βενετούς με όλες τις λεπτομέρειες του βλέπε στο: TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. I, σελ. 109-113 & no. II, σελ. 115-123· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1356, 1365 & 1373· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 120-121· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 132· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 637· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 106· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 323· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 22-24.

¹²³ KAZHDAN, «Kontostephanos Stephanos», *ODB*, II, σελ. 1148-1149.

¹²⁴ BRAND, «Bertha Sulzbach», *ODB*, I, σελ. 284.

¹²⁵ KINNAMOS, σελ. 92₁₇-101₁₇· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 77₁₃-79₇₇ & 81₄₆-89₇₂· HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 75· DANDOLO, σελ. 243· DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1374· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 121-122· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 106· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 637-638· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 324.

επιχειρήσεις όσο ο Μανουήλ βρησκόταν σε διαβουλεύσεις με το Γερμανό αυτοκράτορα στη Θεσσαλονίκη, είχε πληγωθεί θανάσιμα από τους Νορμανδούς τοξότες. Επρόκειτο, όμως, να επακολουθήσουν χειρότερα. Κατά τη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων μάλιστα άρχισαν να παρουσιάζονται προστριβές μεταξύ των Βυζαντινών και των Βενετών. Οι τελευταίοι πιθανόν να ανησυχούσαν ήδη με τη δύναμη και την έκταση της βυζαντινής ισχύος κατά μήκος της Αδριατικής. Οι Βυζαντινοί αντάλλαξαν χτυπήματα με τους Βενετούς συμμάχους τους και αυτό εξελίχθηκε σε μία κανονική μάχη στην οποία οι Βενετοί συνετρίβησαν. Αποχώρησαν και άρχισαν να λεηλατούν βυζαντινά πλοία. Κατέλαβαν ως και τον αυτοκρατορικό δρόμωνα. Ο αυτοκράτορας δεν ήταν εκεί αλλά οι Βενετοί βρήκαν αυτοκρατορικά ενδύματα, έντυσαν με αυτά ένα Μαυριτανό και τον ανακήρυξαν αυτοκράτορα. Ο Ρογήρος Β΄ προσπάθησε να αποσπάσει την προσοχή των πολιορκητών στέλνοντας στόλο στο Αιγαίο, ο οποίος είχε την αναίδεια να πλεύσει μέσω των στενών της Καλλίπολης και να διεισδύσει στο Χρυσό Κέρας. Καθώς επέστρεφε, πιάστηκε από μία μοίρα βυζαντινών και βενετικών πλοίων η οποία είχε απομακρυνθεί από την πολιορκία. Ο νορμανδικός στόλος υπέστη βαριά ήττα. Η νορμανδική φρουρά στην Κέρκυρα έχασε το κουράγιο της. Δεν φαινόταν να υπάρχουν και πολλά περιθώρια για ανακούφιση των πολιορκουμένων. Το καλοκαίρι του 1149, ο αρχηγός της φρουράς παραδόθηκε στον Μανουήλ και με αρκετούς από τους αξιωματικούς του εντάχθηκαν στο βυζαντινό στρατό¹²⁶.

Η συμπεριφορά των Βενετών ήταν κυρίως υπεροπτική και για το λόγο αυτό έγιναν μισητοί από τους Βυζαντινούς. Ένας ακόμα λόγος διαμάχης ήταν ότι, παρά τις αυτοκρατορικές παραχωρήσεις σε αποβάθρες και κτίρια, οι Βενετοί ένιωθαν περιορισμένοι στην Κωνσταντινούπολη διότι δεν τους επιτρεπόταν να κατοικούν εκτός της παροικίας τους. Κάποιοι από αυτούς απέκτησαν ακίνητες περιουσίες και σε άλλα μέρη της πόλης, όμως, εξαιτίας της συμπεριφοράς τους προκαλούσαν προβλήματα δημόσιας τάξης. Κάποιοι άλλοι Βενετοί, έμποροι και καπετάνιοι, προτίμησαν να κάνουν κέντρα των επιχειρήσεών τους επαρχιακές πόλεις. Από τη δεκαετία του 1130, οι Βενετοί άρχισαν να αποκτούν περιουσία σε διάφορες παράκτιες πόλεις. Η θάλασσα ήταν ο μόνος πρακτικός δρόμος για τη μεταφορά εμπορευμάτων από οποιαδήποτε απόσταση. Το κόστος της μεταφοράς τους από

¹²⁶ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 85₄₀-87₉₅· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 122-123· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 106· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 324.

ξηράς ήταν υπέρογκο. Τα κέρδη από τη μεταφορά τους δια θαλάσσης δεν ήταν πολύ μεγάλα αλλά οι Βενετοί είχαν το ζηλευτό προνόμιο να μην χρειάζεται να πληρώνουν τελωνειακούς δασμούς. Για είδη πολυτελείας, όπως τα μεταξωτά που παρήγαγε η Θήβα, το κόστος μεταφοράς ήταν το μικρότερο πρόβλημα. Τα κέρδη που θα αποκτούσαν ήταν αρκετά υψηλά ώστε να θεωρούν τα έξοδα μεταφοράς και τους τελωνειακούς δασμούς μικρότερο εμπόδιο από ό,τι τα αγαθά χονδρικής πώλησης¹²⁷.

Με το χρυσόβουλλο του 1148 ο Μανουήλ επαναπροσδιόρισε τα παλαιότερα όρια της συνοικίας που είχε δοθεί στους Βενετούς, μεγαλώνοντας ουσιαστικά τα προηγούμενα όρια. Ο Μανουήλ, λοιπόν, φαίνεται πως ήταν έτοιμος να κάνει παραχωρήσεις στον βενετικό πλυθησμό της πόλης αλλά περίμενε και από τους ίδιους να σέβονται τις υποχρεώσεις τους. Οι Βενετοί για το βυζαντινό κράτος ήταν χωρισμένοι σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη, ανήκαν όσοι Βενετοί ήταν μόνιμοι κάτοικοι της αυτοκρατορίας, είχαν πολιτικά δικαιώματα αλλά και υποχρεώσεις απέναντι στον αυτοκράτορα. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκαν όσοι βρίσκονταν προσωρινά στην αυτοκρατορία κυρίως για εμπορικούς λόγους. Οι Βενετοί, όμως, στην Κωνσταντινούπολη γίνονταν ανεπιθύμητοι εξαιτίας της συμπεριφοράς τους. Οι σύγχρονοι βυζαντινοί ιστορικοί μάλιστα τους αποδίδουν μη κολακευτικούς χαρακτηρισμούς¹²⁸.

Το δικαίωμα των Βενετών να εμπορεύονται ελεύθερα στα λιμάνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε συνδυασμό με την απόφαση να μην πληρώνουν δασμούς οι Βυζαντινοί στις συναλλαγές τους με τους Βενετούς, τους άνοιγε τον δρόμο ενός απεριόριστου επικερδούς εμπορίου στο Βυζάντιο και στην Ανατολική Μεσόγειο. Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, μάλιστα, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μανουήλ, το βενετικό εμπόριο οργανώθηκε καλύτερα και ενδυναμώθηκε από νέες μεγάλες

¹²⁷ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 124· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 290-293· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 366-367.

¹²⁸ ΚΙΝΝΑΜΟΣ, σελ. 280₁₄-282₂₂· «τούτου δὴ τὰ μυχαίτατα Ἑνετοὶ νέμονται, οὓς καὶ Βενετικούς εἴποι τις ἂν κατὰ γλώττης ιδιότητα, ἄνδρες θαλάττης τρόφιμοι, κατὰ Φοίνικας ἀγύρται, πανοῦργοι τὸ φρόνημα. ἀλλ' οὗτοι Ῥωμαίοις ἐσποιηθέντες κατὰ χρείαν ἦν ὅτε ναυμαχικὴν καὶ τὰ σμήνη καὶ φατρίας τὴν Κωνσταντίνου τῆς οἰκείας ἠλλάξαντο, ὅθεν ἀπανταχῇ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας διασπαρέντες καὶ μόνον τὸ ἀπὸ γένους ὄνομα παραμεμενηκὸς αὐτοῖς ἔχοντες, τὰ δ' ἄλλα σύμφυλοι ὄντες καὶ πάννυ Ῥωμαῖοι ἠὲ ξάνοντό τε καὶ ἐχυνδαῖζον. οὐκοῦν καὶ περιβαλόμενοι πλοῦτον πολὺν αὐθαδεῖαν τε καὶ ἀναίδειαν μετεδίωκον, ὥς μὴ μόνον ἀναρσίως ἔχειν Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ τῶν βασιλικῶν ἀνεπιστροφῶς ἀπειλῶν τε καὶ ἐντολῶν.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 171₄₅₋₅₅· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 125-126· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 364-365· BORSARI, *Il commercio veneziano*, σελ. 997-999· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 297-300.

επενδύσεις. Η βυζαντινή οικονομία επηρεάστηκε θετικά από αυτές τις εξελίξεις. Η βυζαντινή αριστοκρατία προτιμούσε να επενδύει σε γη παρά στο εμπόριο. Έτσι, το 12^ο αιώνα οι Βενετοί έμποροι συμπλήρωναν αυτό το κενό καθώς διοχέτευαν στις αγορές του Βυζαντίου προϊόντα από όλη τη Μεσόγειο¹²⁹.

Ο Βυζαντινός και ο Γερμανός αυτοκράτορας, έχοντας κοινές βλέψεις στην Ιταλία, συμμάχησαν μεταξύ τους προσβλέποντας στην σύμπραξη των Βενετών και των Πισσάνων. Η ανανέωση της συμμαχίας με τους Γερμανούς καθόρισε το βασικό προσανατολισμό στην εξωτερική πολιτική του Μανουήλ για το υπόλοιπο της βασιλείας του. Ο Μανουήλ ακολούθησε αυτό τον στόχο παρά τις αντιξοότητες και περισπασμούς και παρά τη σταδιακή απόκλιση συμφερόντων μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών μετά τον θάνατο του Κοράδου Γ' και τη διαδοχή του από το Φρειδερίκο Α' Μπαρμπαρόσα¹³⁰ (1152-1190). Μόλις ο Μανουήλ είχε ανακτήσει την Κέρκυρα από τη φρουρά της Σικελίας το 1149, σχεδίαζε να μεταφέρει τον πόλεμο στην Ιταλία. Το σχέδιο εισβολής του, ωστόσο, έπρεπε να αναβληθεί την πρώτη φορά από κακές καιρικές συνθήκες, και, στη συνέχεια, από τους πολέμους στα Βαλκάνια που πιθανόν να είχε προκαλέσει η διπλωματία του Ρογήρου Β'¹³¹.

Βασική και σταθερή επιδίωξη του Μανουήλ ήταν η απόκτηση των παράκτιων πόλεων της Απουλίας που είχαν ελληνικούς πληθυσμούς και ανήκε στο θέμα Λογκοβαρδίας πριν από το 1071, με τον έλεγχο των οποίων θα απέφευγε μια επανάληψη των εισβολών, όπως εκείνων του Ροβέρτου Γυισκάρδου, Βοημούνδου και Ρογήρου Β'. Μετά το θάνατο του Ρογήρου, λοιπόν, ο Μανουήλ βρήκε την ευκαιρία που έψαχνε για να κάνει τα σχέδια του πραγματικότητα. Με ορμητήριο την Αγκώνα¹³², απώτερος στόχος του Μανουήλ ήταν να ελέγξει σχεδόν ολόκληρη την ανατολική ακτή της Ιταλίας. Το 1155, ωστόσο, ενώ ο πάπας τάχθηκε στο πλευρό του αυτοκράτορα εναντίον των Νορμανδών, οι Βενετοί διάλεξαν την αντίθετη πλευρά καθώς θίγονταν τα συμφέροντά τους στην Αδριατική, χωρίς ωστόσο να διαρραγούν οι σχέσεις τους. Η αλλαγή αυτή στη στάση της Βενετίας ώθησε τον Μανουήλ στην αναζήτηση άλλου συμμάχου στη Βόρεια Ιταλία. Έτσι, στράφηκε στη Γένουα, της οποίας, όμως, τη βοήθεια κέρδισε με ακριβά ανταλλάγματα. Το 1155, λοιπόν, ο

¹²⁹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 126-127· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 364-365.

¹³⁰ BRAND, «Frederic I Barbarossa», *ODB*, II, σελ. 804.

¹³¹ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 132· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 638· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 129.

¹³² VERA VON FALKENHAUSEN, «Ancona», *ODB*, I, σελ. 91.

Μανουήλ Α΄ παραχώρησε στη Γένουα τα πρώτα της εμπορικά προνόμια στο Βυζάντιο καθώς επίσης και μία συνοικία στην Κωνσταντινούπολη. Ταυτόχρονα, όμως, οι Γενοβέζοι είχαν συνάψει και συνθήκη ειρήνης με το νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας, οπότε ο Μανουήλ δεν μπορούσε να τους χρησιμοποιήσει εναντίον των Νορμανδών. Παρ'όλα αυτά, είχε στα χέρια του την Αγκώνα, γεγονός που του χρησίμευε και ως αντίβαρο στη Βενετία αλλά και ως οδό επικοινωνίας και προγεφύρωμα για την υπόλοιπη Ιταλία¹³³.

Βασική προτεραιότητα της Βενετίας ήταν πάντοτε η διατήρηση της ελεύθερης και ανεμπόδιστης ναυσιπλοΐας στην Αδριατική. Για το λόγο αυτό, δε δίστασε να αλλάξει στρατόπεδα και να διασπά συμμαχίες κάθε φορά που κινδύνευαν να περιέλθουν οι δύο ακτές της Αδριατικής σε ισχυρότερη δύναμη βοηθώντας πάντοτε τον πιο αδύναμο. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ αρχικά είχε συμμαχήσει με τον Μανουήλ Α΄, όταν κατάλαβε πως ο αυτοκράτορας σχεδίαζε την κατάληψη της Νότιας Ιταλίας, τάχθηκε υπέρ του Νορμανδού βασιλέα της Σικελίας, Γουλιέλμου Α΄¹³⁴ (1154), από φόβο πως τα δύο μέρη της θαλάσσιας εξόδου της Αδριατικής θα έρχονταν στα χέρια του Μανουήλ¹³⁵.

Από το 1155 και μετά όπου αρχίζει να αυξάνεται ο αριθμός των Ιταλών εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη, αρχίζουν να εντείνονται και τα προβλήματα της συμβίωσης όλων αυτών στην ίδια πόλη¹³⁶. Οι Γενοβάτες ήταν σχετικά κανούργιοι στην Κωνσταντινούπολη. Το κύριο βάρος των εμπορικών συμφερόντων τους στην Ανατολική Μεσόγειο επικεντρωνόταν στα λιμάνια των Αγίων Τόπων. Αντίθετα, οι Βενετοί και οι Πισάτες ήταν από καιρό εγκατεστημένοι στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι Βενετοί είχαν έναν εμπορικό σταθμό στην Κωνσταντινούπολη από το 1082 και οι κάτοικοι της Πίζας από το 1111. Η παρουσία των Γενοβέζων στην Κωνσταντινούπολη, όμως, υπήρξε δυσάρεστη για τους Πισάτες καθώς ήταν εχθροί μεταξύ τους. Έτσι, το 1162 οι Πισάτες επιτέθηκαν στην παροικία των Γενοואτών. Παρ' όλο που αποκρούστηκε εκείνη η επίθεση, μερικές μέρες μετά επαναλήφθηκε με

¹³³ ΚΙΝΝΑΜΟΣ, σελ. 170₅-172₆· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 97₆₉-99₂₁· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1396, 1417, 1420· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 118-119· BRAND, *Byzantium confronts the West*, σελ. 4-5· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 638-639· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 129-130· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 444-445· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 133· ΜΟΣΧΟΝΑΣ, *Οι Ιταλικές Ναυτικές Πολιτείες*, σελ. 20-21· ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΟΝΝΑΡΗ, *Γένουα*, σελ. 97.

¹³⁴ BRAND, «William I», *ODB*, III, σελ. 2196.

¹³⁵ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 400.

¹³⁶ Για κάποια γενικά στοιχεία για τον πληθυσμό της αυτοκρατορίας, βλέπε ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Population*, σελ. 309-316.

την υποστήριξη αυτή τη φορά Βενετών και Βυζαντινών. Οι περιουσίες των Γενοβέζων καταστράφηκαν. Αυτή ήταν και η πρώτη συμπλοκή που γνωρίζουμε μεταξύ Ιταλών στην Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να αφήσει τους Ιταλούς να δρουν ανεξέλεγκτα και, για αυτό το λόγο, τους τιμώρησε εκδιώκοντας τους από την Κωνσταντινούπολη. Οι Βενετοί, όμως, γλύτωσαν την τιμωρία αντίθετα με του Γενοβέζους και τους Πισάτες¹³⁷.

Η αποτυχία των διαπραγματεύσεών του με το Φρειδερίκο Μπαρμπαρόσα το 1160 προκάλεσε τον Μανουήλ να δοκιμάσει μια εναλλακτική λύση για τη γερμανική συμμαχία. Ο όλο και περισσότερο έντονος ιμπεριαλισμός του Γερμανού αυτοκράτορα τον έκανε λιγότερο δεκτικό στην ιδέα να μοιραστεί την κυριαρχία στην Ιταλία με την ελληνική αυτοκρατορία. Την ίδια στιγμή, η διαμάχη του με τον πάπα Αδριανό Δ' (1154 - 1159) και η άρνησή του να αναγνωρίσει την κανονική εκλογή του διαδόχου του, τον Αλέξανδρο Γ'¹³⁸ (1159-1181), μετέτρεψε τις σχέσεις του Μανουήλ με όλη τη Λατινική Χριστιανοσύνη, ενώ, τέλος, και ο συγγενικός δεσμός μεταξύ των δύο αυτοκρατόρων αποκόπηκε όταν η Γερμανίδα σύζυγος του Μανουήλ πέθανε το 1159¹³⁹.

Από το 1161, ο Μανουήλ ευθυγραμμίζεται με τον πάπα Αλέξανδρο Γ' και με όλους όσους πήραν το μέρος του ενάντια στο Φρειδερίκο και τον αντίπαπα που εξέλεξε στην Πάβια το 1160. Έτσι, οι σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και του Αλεξάνδρου Γ', καθώς επίσης και με το Λουδοβίκο τον Ζ' της Γαλλίας που ήταν ο κύριος υποστηρικτής του πάπα, άρχισαν να βελτιώνονται για πρώτη φορά μετά τη Β' Σταυροφορία. Κύρια προτεραιότητα της διπλωματικής πολιτικής του Μανουήλ ήταν να καλλιεργήσει στενές σχέσεις με όλες εκείνες τις δυνάμεις στην ιταλική χερσόνησο που, όπως ο Αλέξανδρος Γ', αισθάνονταν να απειλούνται από τον επεκτατισμό του Φρειδερίκου. Η σημαντικότερη από αυτές τις δυνάμεις ήταν ο βασιλιάς της Σικελίας, και ο Μανουήλ δύο φορές προσπάθησε να επισφραγίσει μία συμμαχία μέσω ενός γάμου με την κόρη του και τον γιο του Γουλιέλμου Α'. Επίσης, ο Μανουήλ σπατάλησε μεγάλα χρηματικά ποσά για να δημιουργήσει ένα εκτεταμένο δίκτυο υποστηρικτών μεταξύ των πόλεων και της αριστοκρατίας τους σε όλη την Ιταλία. Ο Χωνιάτης μας πληροφορεί πως ο Μανουήλ δημιούργησε ένα δίκτυο σε τέτοια

¹³⁷ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 131-132· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 456-459· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 364· ΝΙΚΟΛΑΟΥ-KONNAPH, *Γένουα*, σελ. 97.

¹³⁸ KAZHDAN, «Alexander III», *ODB*, I, σελ. 57.

¹³⁹ MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 639.

κλίμακα όπου δεν υπήρχε πόλη που να μην έχει ο αυτοκράτορας δικό του άνθρωπο. Ήδη διέθετε τη συμμαχία με τη Βενετία αλλά και σχέσεις με διακεκριμένους πολίτες και από άλλες πόλεις, όπως της Αγκώνας, της Ραβέννας¹⁴⁰, της Πίζας και της Γένουας. Ο Μανουήλ, όχι μόνο έδωσε υλική υποστήριξη στον πάπα, αλλά προσέφερε και την προοπτική της επανένωσης της ελληνικής και Ρωμαϊκής εκκλησίας. Σε αντάλλαγμα, ο πάπας έδωσε στο Μανουήλ να καταλάβει ότι θα εξέταζαν το ενδεχόμενο να αναγνωριστεί ως μοναδικός Ρωμαίος αυτοκράτορας¹⁴¹.

Ωστόσο, το 1167 οι Βενετοί άλλαξαν την πολιτική τους απέναντι στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Μανουήλ είχε πετύχει μια πολύ μεγάλη νίκη εναντίων των Ούγγρων με αποτέλεσμα η Δαλματία και η Κροατία να ενταχθούν στη βυζαντινή εξουσία. Η βόρεια Αδριατική, την οποία οι Βενετοί θεωρούσαν βενετικό χώρο, είχε πλέον περικυκλωθεί από τους Βυζαντινούς. Σκοπός του δόγη πλέον ήταν να απωθήσει τους Βυζαντινούς από τη Δαλματία και για το λόγο αυτό προσπάθησε να κλείσει μία συμμαχία με τους παλιούς του εχθρούς, την Ουγγαρία. Ως εκ τούτου οι σχέσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τη Βενετία ψυχράθηκαν. Πιθανόν ο δόγης να πήρε απόφαση και για ένα εμπάργκο στο εμπόριο με το Βυζάντιο, ωστόσο το εμπόριο μεταξύ Βενετών και Βυζαντινών ποτέ δεν υπήρξε πιο ακμαίο από ότι ήταν από το 1167 ως το 1170¹⁴².

Οι σχέσεις βυζαντινής αυτοκρατορίας και Βενετίας χειροτέρεψαν, ιδιαίτερα όταν έγινε αντιληπτό από την αυτοκρατορία πως η προνομιακή μεταχείριση της Βενετίας προκαλούσε οικονομική ζημιά στην αυτοκρατορία. Επιπλέον, οι Γενουάτες έκαναν επανειλημμένες προσπάθειες να ανακτήσουν τη θέση τους στην Κωνσταντινούπολη από το 1164 και εξής. Το 1170, λοιπόν, ο Μανουήλ αποφάσισε να απολύσει χρυσόβουλλο με το οποίο παραχωρούσε στη Γένοβα εμπορικά προνόμια και μια δική της συνοικία στην Κωνσταντινούπολη. Λίγους μήνες μετά, έδωσε τα ίδια προνόμια

¹⁴⁰ BROWN, KINNEY, «Ravenna», *ODB*, III, σελ. 1773-1775.

¹⁴¹ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 200₆₁-202₂₇· ΚΙΝΝΑΜΟΣ, σελ. 228₃-231₅ & «τηνικαῦτα καὶ Οὐέννετοι στόλῳ τριήρεων ἑκατὸν Ρωμαίοις ἐς τοὺς κατὰ θάλασσαν συναίρεσθαι ὠμολόγησαν πόνους, τὰς πρότερον τὸ δεύτερον ἀνανεωσάμενοι ξυνθήκας. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Φρεδερίκῳ τῷ Ἀλαμανῶν ῥηγὶ πᾶσι τε ἄλλοις τοῖς ἀνὰ τὴν ἐσπερίαν λῆξιν ἀπεναντίας διὰ βίου ἰέναι ἦν ἐπὶ Ρωμαίους στρατεύουιν, πίστεις ἔδοσαν.» 237₁₋₆· DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1464· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 132· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 638-640· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 152-153· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 419.

¹⁴² DANDOLO, σελ. 249· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1475, 1479· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 132-133· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ' 1, σελ. 142· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 370-371· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 468-474.

και στην Πίζα. Οι Βενετοί εξοργίστηκαν γιατί είδαν το μονοπώλιό τους να κλονίζεται και επιτέθηκαν με σφοδρότητα στη νέα συνοικία των Γενοβέζων, κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης επίθεσης μάλιστα κατεδάφισαν οικίες και έκλεψαν περιουσίες. Ο Μανουήλ τους διέταξε να αποκαταστήσουν όλες τις ζημιές και να επιστρέψουν τα περιουσιακά στοιχεία των Γενοβέζων. Οι Βενετοί, όμως, όχι απλά αρνήθηκαν αλλά απείλησαν με αντίποινα και την ίδια την αυτοκρατορία. Ήταν μία προσβολή του αυτοκρατορικού κύρους¹⁴³.

Η αυθάδεια που επέδειξαν οι Βενετοί έμποροι μαζί με τον πλούτο που απέκτησαν που τους διαφοροποιούσε κοινωνικά, καθώς και η εχθρική πολιτική της Βενετίας σε κάποια θέματα, όπως σε αυτό της Κέρκυρας, εναντίον της αυτοκρατορίας, οδήγησαν τον αυτοκράτορα να αναλάβει δράση εναντίον τους. Αυτό που ακολούθησε ήταν ένα σχέδιο που εκπονήθηκε από τον αυτοκράτορα με άκρα μυστικότητα για να τιμωρήσει τους αναιδείς Βενετούς. Η έκταση του σχεδίου καθώς και η μυστικότητα με την οποία οργανώθηκε εντυπωσιάζει και δείχνει τις δυνατότητες και την αποτελεσματικότητα της διοικητικής μηχανής του βυζαντινού κράτους. Στις 12 Μαρτίου του 1171, το σχέδιο του Μανουήλ μπήκε σε λειτουργία σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Ταυτόχρονα, στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στις επαρχίες όλοι οι Βενετοί συνελήφθησαν και οι περιουσίες τους κατασχέθηκαν. Από τα κατασχθέντα, ένα μέρος περιήλθε στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο ενώ το υπόλοιπο στην επαρχιακή διοίκηση. Ήταν μάλιστα τέτοιος ο αριθμός των Βενετών στην αυτοκρατορία- πάνω από δέκα χιλιάδες μόνο στην πρωτεύουσα- που οι φυλακές δεν μπορούσαν να τους χωρέσουν όλους. Κάποιοι φυλακίστηκαν σε μοναστήρια ενώ κάποιοι άλλοι μετά από μερικές μέρες αφέθηκαν ελεύθεροι υπό περιορισμό. Κάποιοι από τους Βενετούς εμπόρους προσπάθησαν να αποδράσουν με πλοία από την αυτοκρατορία, αλλά τα

¹⁴³ «οὐ πολὺν τὸ ἐν μέσῳ, καὶ Οὐέννετοι Λαμπάρδοις μηνίσαντες ἅτε γνώμης ἀπορραγεῖσι τῆς αὐτῶν ἐπανεστῆσάν τε αὐτοῖς καὶ τὰς οἰκίας εἰς ἔδαφος καθελόντες ἐπὶ μεγίστοις αὐτοὺς ἐζημίωσαν. ὅθεν καὶ ἐπὶ δίκην αὐτοὺς καλέσας ὁ βασιλεὺς τὰς οἰκίας εἰσαῦθις Λαμπάρδοις ἐγείρει ἐδικαίον ὅσα τε σφίσι διήρπαστο αὐτίκα ἀποδιδόναι. ἀλλὰ Οὐέννετοι οὔτε πράττειν οὐδὲν αὐτῶν ἤθελον καὶ ἠπεύλουν γε Ρωμαίοις ἀνήκεστα δράσειν, ἀναμιμνήσκοντες ὧν ἔτι βασιλέως Ἰωάννου περιόντος ἐργάσαιντο.» KINNAMOS, σελ. 282₈₋₁₅· HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 78· DANDOLO, σελ. 249-250· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1488, 1495, 1497, 1498 & 1499· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 133· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 141-142· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 371-372· BORSARI, *Il commercio veneziano*, σελ. 1003.

περισσότερα συνελήφθησαν από τον αυτοκρατορικό στόλο. Λίγοι μόνο κατάφεραν να αποδράσουν¹⁴⁴.

Κάποιοι λίγοι Βενετοί που κατάφεραν να διασωθούν και να γυρίσουν στη Βενετία ήταν αυτοί που μετέφεραν και τα άσχημα νέα. Οι Βενετοί ακούγοντας τα νέα άρχισαν να ζητούν εκδίκηση εναντίον των Βυζαντινών που τους είχαν ξεγελάσει. Τίποτα δεν ήταν πλέον συμαντικότερο για αυτούς από την απελευθέρωση των συμπολιτών τους και την επιστροφή των περιουσιών τους. Για εκατό ημέρες ετοίμαζαν έναν νέο στόλο με σκοπό να τρομοκρατήσουν τον Μανουήλ, όπως περίπου μισό αιώνα νωρίτερα είχαν κάνει με τον πατέρα του. Στο στόλο που απέπλευσε από τη Βενετία στα τέλη του Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, διοικητής ανέλαβε ο ίδιος ο δόγης, Βιτάλε Μικιέλ. Αρχικά, ο βενετικός στόλος έπλευσε στις Δαλματικές ακτές και μια σειρά από πόλεις προσαρτήθηκαν ή υποτάχθηκαν στους Βενετούς. Στη συνέχεια, οι Βενετοί έφτασαν στο Αιγαίο και επιτέθηκαν στη Χαλκίδα. Ο Βυζαντινός διοικητής της Χαλκίδας πρότεινε να μεσολαβήσει στον αυτοκράτορα υπέρ του δόγη. Ο δόγης πείστηκε και έστειλε μία πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη για διαπραγματεύσεις ενώ ο ίδιος με το στόλο του έπλευσαν στη Χίο όπου θα ξεχειμώνιαζαν¹⁴⁵.

Η πρεσβεία του δόγη επέστρεψε στη Χίο με άδεια χέρια. Ο Μανουήλ δεν τους είχε δεχτεί σε ακρόαση για να κερδίσει χρόνο. Με την προτροπή ενός Βυζαντινού αξιωματούχου, ο δόγης έστειλε ξανά τους πρέσβεις του στην Κωνσταντινούπολη. Οι αρρώστιες, ωστόσο, χτύπησαν τους Βενετούς που περίμεναν στη Χίο και έτσι αποφάσισαν την άνοιξη να πλεύσουν προς το νησί της Παναγίας. Ακούγονταν φήμες

¹⁴⁴ «ταῦτα συνιδὼν ὁ βασιλεὺς μηκέτι διαμέλλειν ἔγνω. τοίνυν καὶ ὡς ἐν πανάγρῳ τούτους ἐπὶ τῆς αὐτῆς συλλαβεῖν διανοηθεὶς γράμματα ἀπανταχῇ τῆς Ρωμαίων ἐξέπεμπε γῆς, δι' ὧν τοῖς τὰς ἀρχὰς διέπουσι δῆλον τὸν χρόνον ἐποίει, καθ' ὃν αὐτοὺς χεῖρας Οὐεννέτοις ἐπιβαλεῖν ἔδει. καὶ λοιπὸν κατὰ ταῦτόν οἱ ἐν Βυζαντίῳ τοῖς ἀνὰ τὰς ἐσχατιὰς τῆς Ρωμαίων ἠλίσκοντο γῆς, φρουραὶ τε καὶ ἱερὰ τούτους ἐδέχοντο φροντιστήρια. καιροῦ τοίνυν διαγενομένου, ἐπειδήπερ ἐν οὕτῳ μεγάλῳ τῷ πλήθει στενοχωρεῖσθαι συνέβαινε τὰς φρουράς, Οὐέννετοι (ἔοικε γὰρ ἀνθρώπων ἀπεγνωκότων δυσμαχώτερον εἶναι μηδὲν) τοιάδε τινὰ ἐτόλμησαν.» ΚΙΝΝΑΜΟΣ, σελ. 282₁₆-283₃. ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 171₄₇-172₆₇. HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 78. DANDOLO, σελ. 250. DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1500. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 134-135. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 142. ANGOLD, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σελ. 369-370.

¹⁴⁵ «Καὶ τότε μὲν ἡ πατρίς Βενετία εἶχε τούτους εὐθυπλόησαντας· κατὰ δὲ τὸν ἐπιόντα ἐνιαυτὸν στόλον κρατύναντες τὰς νήσους ἐπῆρχοντο, ἐς δὲ τὴν Εὐβοίαν εἰσπλεύσαντες ἐπολιόρκουν τὸν Εὐριπον καὶ μέρος τι τούτου κατασχεῖν δεδνημένοι πῦρ τοῖς οἰκοπέδοις ὑφῆψαν. ἔαρος δ' ὑποφαίνοντος ἐκεῖθεν ἀνήχθησαν καὶ πρὸς τὴν νῆσον τὴν Χίον κατήχθησαν.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 172₇₉₋₈₄. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 135-136. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 142. ANGOLD, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σελ. 372.

στο βενετικό στρατόπεδο πως ο αυτοκράτορας είχε δηλητηριάσει το κρασί και το νερό στη Χίο. Στην πραγματικότητα, όμως, οι Βενετοί πέθαιναν από πανώλη. Η δεύτερη πρεσβεία δεν είχε ούτε αυτή καμία τύχη. Ένας άλλος αξιωματούχος του αυτοκράτορα που είχε έρθει μαζί τους τούς πρότεινε να στείλουν μία τρίτη πρεσβεία. Έτσι, οι Βενετοί έστειλαν και μια τρίτη πρεσβεία για την Κωνσταντινούπολη. Ο ένας από τους δύο πρέσβεις μάλιστα ήταν ο Ερρίκος Δάνδολος. Ο αυτοκράτορας ήξερε σε τί κατάσταση βρισκόταν ο βενετικός στόλος και δεν ανησυχούσε. Ο δόγης, από την άλλη, στην προσπάθειά του να οδηγήσει τον στόλο πιο κοντά στην Κωνσταντινούπολη, πρώτα μετακινήθηκε στη Λέσβο, μετά στη Σκύρο και ετοιμαζόταν να στρατοπεδεύσει στη Λήμνο αλλά ο στρατός του δεν άντεχε άλλο. Έτσι, αναγκάστηκε να πάρει το δρόμο της επιστροφής κυνηγημένος από το στόλο του αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ ήταν αποφασισμένος να κάνει τους Βενετούς να υποφέρουν για την αλαζονεία τους. Οι Βενετοί, που ζητούσαν εκδίκηση εναντίον των Βυζαντινών, όταν επέστρεψε ο δόγης τους Βιτάλε Μικιέλ χωρίς αποτελέσματα μαζί με τα πλοία που έφερναν και την πανώλη, ξέσπασαν εναντίον του. Ο δόγης δολοφονήθηκε και διασύρθηκε από τον όχλο¹⁴⁶.

Το εμπόριο της Βενετίας με τις χριστιανικές πόλεις της Μέσης Ανατολής στη Συρία και την Παλαιστίνη όπως και με την Αίγυπτο συνεχιζόταν κανονικά. Οι απώλειες, όμως, σε κεφάλαια και σε κέρδη που χάθηκαν από τα λιμάνια του Βυζαντίου και την ίδια την Κωνσταντινούπολη ήταν τόσο μεγάλες που δύσκολα θα μπορούσαν να τις αντισταθμίσουν. Ως εκ τούτου, ο νέος δόγης δεν είχε το περιθώριο να ακολουθήσει επιθετική στρατηγική εναντίον του Βυζαντίου. Επίσης, όσο περνούσε ο καιρός, ο Μανουήλ είχε την ευχέρεια να ετοιμάσει την άμυνά του σε

¹⁴⁶ «Ἐπεὶ δὲ πύθοιτο ταῦτα ὁ Μανουήλ, στέλλει τὸν μέγαν δοῦκα τὸν Κοντοστέφανον Ἀνδρόνικον περὶ πού τας ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα τριήρεις ἔχοντα, ὅτι μὴδὲ τῶν Βενετῶν ὁ στόλος ἦν ἐνδεέστερος ἢ ἄλλως τὸ κατεσποδασμένον ἔχων καὶ μὴ κατηκριβωμένον ἐν ἅπασιν· πρὸς γὰρ ἀγῶνα μέγαν καὶ ἀνταγωνιστὰς Ῥωμαίους ἐτοιμασάμενοι εὐὲν ἀπανταχόθεν ἡρμόσθησαν καὶ συμμαχίδας οὐκ ὀλίγας νῆας ἐπήγοντο ἀπὸ τῆς τῶν Σθλαβηνῶν ἐκπορισθείσας χώρας ἐκείνοις. πρὸς δὲ τὴν πρώτην ἀποκναίσαντες ἀκοὴν τῆς τῶν Ῥωμαϊκῶν νηῶν ἀποπλοίας παρὰ κώπην ἵζανον πάντες καὶ κατεδάρθανον. τοίνυν λύσαντες ἐκ Χίου πρὸς ἐτέρας νήσους μετέβαινον ἀκακείων ἀπανιστάμενοι καὶ ἀεὶ φεύγοντες ἄλλαις προσέπλεον, ὡς πράγματα ἔχειν ἀκακείους τὰς νήσους ἀμείβοντας καὶ Ῥωμαίους ἐν δεινῷ τίθεσθαι ὅτι μὴ εὐρόησέ σφισιν ὁ πλοῦς ἢ γοῦν ἀντίπρωροι τοῖς Βενετῶν ἐγένοντο. ὡς δὲ μέχρι καὶ αὐτοῦ Μαλέου πεφθακῶς Ἀνδρόνικος ἦν διώκων ἀντικρυς τὰ ἀκίχητα ἢ τῆς Ἀργοῦς ὀπίσω ποντοπορεύων, πρύμναν κρουσάμενος τῷ ναυστάθμῳ προσέσχε τῆς πόλεως.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 172₈₅-173₅· ΚΙΝΝΑΜΟΣ, σελ. 283₄-286₂· HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 80· DANDOLO, σελ. 250-253· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1509, 1510· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 136-137· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ' 1, σελ. 142· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 493-496.

ενδεχόμενη επίθεση. Έτσι, ο δόγης Σεμπαστιάνο Ζιάνι χρησιμοποίησε τη διπλωματία για να κερδίσει ωφέλη. Υποκίνησε τους Σέρβους να εξεγερθούν εναντίον του Βυζαντίου, έστειλε ναυτική βοήθεια στον Μπαρπαρόσα που πολιορκούσε την Αγκώνα και έστειλε ακόμα δύο πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη που επέστρεψαν, όμως, άκαρπες. Οδηγήθηκε, λοιπόν, να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με το Νορμανδό βασιλιά της Σικελίας, Γουλιέλμο Β'. Σκοπός του δόγη ήταν να ανανεώσει τη συνθήκη της Βενετίας με τους Νορμανδούς. Στην πραγματικότητα, όμως, με αυτόν τον τρόπο προσπαθούσε να ανησυχήσει τον Μανουήλ¹⁴⁷.

Το σχέδιο του Μανουήλ να ορίζει τα πράγματα στην Ιταλία κατά το δοκούν δεν πραγματοποιήθηκε. Αντίθετα, με τις αποφάσεις του και την πολιτική που ακολούθησε, πέτυχε μόνο να απομονωθεί η αυτοκρατορία του. Οι Βενετοί, από την πλευρά τους, έδειξαν ότι θα υποστήριζαν οποιονδήποτε όσο βόλευε τα δικά τους σχέδια. Ο Μανουήλ δεν μπορούσε να κάνει πλέον διαφορετικά πέρα από το να αναθεωρήσει την πολιτική του σε σχέση με τους Βενετούς. Σε αυτή την απόφαση ίσως να έπαιξαν ρόλο και οι απαιτήσεις των Γενουατών που ζητούσαν νέα διευρυμένα προνόμια και παροικία στην Κωνσταντινούπολη αλλά και αποζημίωση για τις ζημιές που υπέστησαν από τους Βενετούς και τους Πισάτες το 1172. Πάντως σίγουρα αυτό που ταρακούνησε τον αυτοκράτορα ήταν η συνθήκη της Βενετίας με τους Νορμανδούς. Ξεκίνησε, λοιπόν, διαπραγματεύσεις με τους Βενετούς που αποδείχτηκαν δύσκολες, καθώς αγκάθι στις διαπραγματεύσεις ήταν το ύψος των αποζημιώσεων που ζητούσαν οι Βενετοί, και κράτησαν ως το 1179, όπου έφτασαν σε συμφωνία. Την ίδια χρονιά απελευθερώθηκαν και κάποιοι από τους Βενετούς εμπόρους που ήταν φυλακισμένοι στην αυτοκρατορία¹⁴⁸.

¹⁴⁷ «Οί δὲ Βενέτικοι τὸ διὰ πολέμων αὐτοῖς ἐπαμύνειν οὐκ οὖν προβαῖνον ὁρῶντες μετὰ τοῦ ῥηγὸς ἐσπείσαντο Σικελίας, ἵν' ἐντεῦθεν εὐθυωροῖτο τούτοις τὰ τῆς ἀμύνης καὶ ἔχοιεν τὸν ἐπικουρήσοντα, ἦν Ῥωμαῖοι κατ' αὐτῶν ἐπίοιεν.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 173₆₋₉. DANDOLO, σελ. 260-261. Τις προσπάθειες για την ανανέωση της συνθήκης μεταξύ Βενετών και Γουλιέλμου Β' της Σικελίας, βλέπε, TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, nos. LXIV, LXV, LXVI, σελ. 171-175. DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1511, 1512. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 137-138. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 142. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 367.

¹⁴⁸ «ὁ δὲ βασιλεὺς οὐκ ἀφροντιστήσας τούτων τῶν ἀκουσμάτων (ἦδει γὰρ ὡς καὶ φαύλη τις αἰτία πολλάκις παρεμπесоῦσα πολλῶν πραγμάτων ὠδινῇκει μεταβολὰς καὶ συμφορὰς ἀπέτεκεν ὑπερόγκους) πρὸς τὰς προτέρας μετὰ τῶν Βενετικῶν ξυνθήκας ἀπέβλεψεν, ὡς ἐνῆν μὲν ἡγωνισμένος ἀκυρῶσαι τὰς μετὰ τοῦ ῥηγὸς Σικελίας τούτων σπονδὰς· τούτων δὲ μὴ ἀθετουμένων καὶ οὕτως αὐτοὺς ἐπεσπάσατο, καὶ ἀνεξικακίαν αἰτουμένοις καὶ φιλίαν προσένειμεν. ὅσα τοίνυν ἔθιμα ἦν αὐτοῖς ἰσοπολίταις οὔσι Ῥωμαίοις ἀνανεωσάμενος οὐδὲ τοῦ ἀποδοῦναι γοῦν ἀπέσχετο ἅπερ τῆς οὐσίας σφῶν ἢ βασίλειος γὰζα ἔστεγεν. οἱ δὲ τὴν

Ο Μανουήλ, αν και δέχτηκε την επιστροφή των Βενετών εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη, ήταν επιφυλακτικός απέναντί τους. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός πως δεν απελευθέρωσε όλους όσους ήταν στις φυλακές άμεσα¹⁴⁹. Επίσης, δεν υπέγραψε καμιά ρητή δέσμευση, για παράδειγμα ένα χρυσόβουλλο, που να επαναφέρει όλα τα προηγούμενα δικαιώματα των Βενετών στην αυτοκρατορία. Ούτε, ακόμη, υπάρχουν αποδείξεις πως ο Μανουήλ είχε συμφωνήσει να πληρώσει στους Βενετούς το υπέρογκο ποσό των εκατόν οχτώ χιλιάδων χρυσών νομισμάτων σαν αποζημίωση για τις ζημιές που είχαν υποστεί οι περιουσίες τους στην Κωνσταντινούπολη το 1171. Οι αυτοκράτορες μετά το Μανουήλ ήταν αυτοί που προσπάθησαν να διευθετήσουν το θέμα με τους Βενετούς. Ήταν τέτοια η συμπεριφορά των Βενετών το 1149 και το 1170 και τέτοια η αντίδραση της αυτοκρατορίας το 1171 που δεν άφηνε περιθώρια να επανέλθουν οι σχέσεις των δύο μερών στην πρότερη κατάσταση¹⁵⁰.

Ο Νικήτας Χωνιάτης υποστηρίζει στο έργο του πως ο τρόπος με τον οποίο κυβέρνησε ο Μανουήλ δείχνει πως είχε οραματιστεί να κάνει την αυτοκρατορία του παγκόσμια, να την αποκαταστήσει ξανά στο μεγαλείο, τη δύναμη και την έκταση της αρχαίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Είχε αναπτύξει ένα απaráμιλλο δίκτυο διπλωματικών επαφών, είχε υποτάξει τους Ούγγρους και τα υπόλοιπα Βαλκάνια και προσπάθησε να κερδίσει τη φιλία ή να κάμψει τη φιλοδοξία της γερμανικής αυτοκρατορίας, των Νορμανδών της Σικελίας και των ιταλικών ναυτικών Δημοκρατιών. Στην πραγματικότητα, αποκαλύπτεται πως ο ιμπεριαλισμός του Μανουήλ περισσότερο είχε να κάνει με την ασφάλεια της αυτοκρατορίας παρά με την

κερδαλεωτέραν, ὥς αὐτοῖς ἐδόκει, καὶ οὐμενοῦν ἀργαλεωτέραν τραπόμενοι τὸν μὲν ἀναδασμὸν τῶν οἰκείων χρημάτων χαίρειν εἶασαν ἐμπορικόν τι καὶ δραστήριον ἐννοήσαντες, ἐκ δὲ συμφώνου συνήλθοσαν δέκα πρὸς τοῖς πέντε χρυσίου λήψεσθαι κεντηνάρια ἀνθ' ὧν ἀπώλεσαν, καὶ εἶχον ταῦτα οὐχ ἅμα, πολλάκις δὲ χορηγούμενα.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ σελ. 173₉-174₂₂. DANDOLO, σελ. 266. DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1532. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 138-139. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 372. LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 497-504 & 516. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 142-143.

¹⁴⁹ Ο Nicol θεωρεί πως η προσέγγιση Βενετών και Βυζαντινών είναι σταδιακή και πως οριστικοποιείται το 1179, όπου μαρτυρείται σε πολλά εμπορικά έγγραφα (Μάρτιος-Νοέμβριος 1179) η αποφυλάκιση Βενετών εμπόρων. Δε σώζεται έγγραφο σχετικό με τη συμφωνία αλλά και δε μαρτυρείται ομαδική απόλυση όλων των κρατουμένων Βενετών. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 138-139. Η Χριστοφιλοπούλου πιστεύει πως είναι πιθανή η απελευθέρωση του συνόλου των κρατουμένων μετά το θάνατο του Μανουήλ με παράλληλη καταβολή του υπόλοιπου της αποζημίωσης από το βυζαντινό κράτος. Έτσι, θεωρεί πως αίρεται κάθε αντίφαση των πηγών. Η αποκατάσταση, λοιπόν, των σχέσεων συμφωνήθηκε επί Μανουήλ Α', η εκπλήρωση, όμως, των όρων της συμφωνίας έγινε επί Ανδρονίκου Α'. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 143-144.

¹⁵⁰ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 139-140. LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 515-518. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 372.

επέκτασή της. Η κύρια πρακτική που ακολούθησε ήταν ότι προσπάθησε να ιδρύσει ένα κύκλο αξιόπιστων δορυφορικών βασιλείων που θα τα ενίσχυε ενάντια στους εχθρούς τους ως αντάλλαγμα για την υποστήριξή τους. Το μόνο που κατάφερε στο τέλος, όμως, ήταν να μείνει χωρίς φιλική δύναμη στη Δύση. Για τους δυτικούς, ο Μανουήλ δεν ήταν ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων αλλά απλώς ο βασιλιάς των Ελλήνων. Οι Βενετοί ήταν που είχαν τελικά τα μεγαλύτερα οφέλη από αυτή την ιστορία. Το 1177 ήταν στη Βενετία όπου συγκεντρώθηκαν όλες οι εμπόλεμες πλευρές της Ιταλίας και υπέγραψαν τη Συνθήκη Ειρήνης. Όλοι οι ενδιαφερόμενοι ήταν εκεί, ο πάπας Αλέξανδρος Γ΄, ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα, ο βασιλιάς της Σικελίας, όπου ρύθμισαν τις διαφορές τους και τις ιταλικές υποθέσεις χωρίς αναφορά στο Μανουήλ. Ο μόνος ενδιαφερόμενος που δεν είχε προσκληθεί ήταν ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης, θέτοντας τέλος έτσι στις ελπίδες του τελευταίου για εδαφικά κέρδη στην Ιταλία ή για ένα δυτικό αυτοκρατορικό στέμμα¹⁵¹.

Αυτή, όμως, δεν ήταν η πρώτη φορά που παρουσιαζόταν μια ρήξη στις σχέσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τη Βενετία. Αν και φαινομενικά στην αρχή της βασιλείας του ο Ιωάννης Β΄ ακολούθησε διαφορετική πολιτική από αυτή του πατέρα του, στην πραγματικότητα ακολουθούσε την πολιτική που είχε χαράξει ο Αλέξιος Α΄ σε όλα τα μέτωπα της εξωτερικής πολιτικής και των διπλωματικών ενεργειών. Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός κληρονόμησε από τον πατέρα του μια αυτοκρατορία πολύ πιο ισχυρή και υγιή από ότι ήταν όταν ο Αλέξιος έγινε αυτοκράτορας. Έπρεπε να φροντίσει τις εξωτερικές του υποθέσεις καθώς οι Τούρκοι συνέχιζαν να βρίσκονται στη Μικρά Ασία, οι σταυροφόροι στη Συρία και την Παλαιστίνη, και σίγουρα έπρεπε να λάβει υπόψιν του τούς βάρβαρους στο Δούναβη και τους Σέρβους στα Βαλκάνια. Τα πράγματα, όμως, δεν ήταν τόσο επικίνδυνα για την αυτοκρατορία όπως το 1081, η Σικελία δεν φαινόταν να είναι απειλή για τη βυζαντινή αυτοκρατορία και οι υπηρεσίες του βενετικού στόλου έπαψαν να είναι τόσο σημαντικές. Όταν ανέλαβε την εξουσία, ο Ιωάννης αρνήθηκε να ανανεώσει τη συνθήκη του πατέρα του με τη Βενετία. Το 1119 ο νέος δόγης της Βενετίας έστειλε απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσουν την ανανέωση του χρυσόβουλλου που είχε εκδόσει ο Αλέξιος ο Α΄ με τα δικαιώματα της Βενετίας. Ο Ιωάννης Β΄, όμως, αρνήθηκε να κάνει κάτι τέτοιο, πράγμα που είχε κάθε δικαίωμα να το πράξει, καθώς

¹⁵¹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 140-141· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 640 & 644.

ένα χρυσόβουλλο που έχει εκδοθεί από κάποιον αυτοκράτορα δεν δεσμεύει απαραίτητα και τον διάδοχό του. Υπήρχαν διαφορές μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας για το ζήτημα της Δαλματίας και, επιπλέον, υπήρχαν περιστατικά που αποδείκνυαν ότι οι Βενετοί στην Κωνσταντινούπολη θεωρούσαν τους εαυτούς τους υπεράνω του νόμου και πέραν του ελέγχου των τοπικών αρχών. Οι Βενετοί είχαν κλέψει κειμήλια από μια εκκλησία, ενώ ήταν θρασεείς απέναντι στους Βυζαντινούς οποιασδήποτε τάξης. Όπως μας περιγράφει και ο Κίνναμος «τοίνυν καὶ τὸ ἀσυμμέτρως ἐντεῦθεν πλουτεῖν ταχὺ ἐς ἀλαζονείαν αὐτοὺς ἤρεν. ἀνδρὶ μέντοι πολίτη ὅσα καὶ ἀνδραπόδω προσεῖχον, ἀλλ’ οὐχ ὅπως τῶν πολλῶν τινι καὶ δημοτικῶν, ἀλλὰ κἂν τις ἐπὶ σεβαστότητι ἐφρόνει κἂν ἐπὶ μεῖζόν τι προῆκε τῶν παρὰ Ῥωμαίοις σεμνῶν.» Αυτό ήταν πρόκληση για την αυτοκρατορική εξουσία, η οποία δεν έπρεπε να μείνει αναπάντητη διότι αποδείκνυε ότι οι Βενετοί δεν τιμούσαν τη συμφωνία τους να είναι πιστοί υπηρέτες της αυτοκρατορίας. Δεν υπάρχει καμία απόδειξη ότι οι οικονομικές εκτιμήσεις οδήγησαν τον Ιωάννη Β΄ στο να πάρει αυτή την απόφαση. Για τον Ιωάννη, ως αυτοκράτορα, ήταν απλά ζήτημα νόμου και τάξης, έπρεπε να γίνει αντιληπτό πως το Βυζάντιο είχε το πάνω χέρι σε αυτή τη συμφωνία. Ωστόσο, η απόφασή του να πάψει τα εμπορικά προνόμια της Βενετίας ίσως να συνδέεται περισσότερο με την κατάκτηση διαφόρων πόλεων της Δαλματίας από του Βενετούς. Το ότι γινόταν αναφορά της Δαλματίας στη συνθήκη του 1111 που υπέγραψε ο Αλέξιος Α΄ με την Πίζα ίσως να σημαίνει ότι ο Αλέξιος είχε ήδη προβλέψει τις εξελίξεις με τη Βενετία¹⁵².

Δεν ήταν βέβαιο το πώς θα αντιδρούσαν οι Βενετοί σε αυτή την απόφαση. Πάντως, μερικοί από τους εμπόρους τους, αν και με λιγότερο ευνοϊκούς όρους, διεξήγαγαν ακόμα συναλλαγές στην Κωνσταντινούπολη τρία χρόνια αργότερα¹⁵³. Σταδιακά, όμως, οι Βενετοί αποφάσισαν να προχωρήσουν σε αντίποινα, προς αυτή την κατεύθυνση, μάλιστα τους ώθησε το γεγονός πως ο αυτοκράτορας διαπραγματευόταν μια συνθήκη με τον βασιλιά της Ουγγαρίας η οποία θα

¹⁵² «Interea Calojohanni Augusto Dux legatos mittit, sibique chrysobolium a patre concessum approbari petiit. Ille omissis paternis vestigiis id facere renuit» DANDOLO, σελ. 232· HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 73· TAFEL-THOMAS, Urkunden, I, no. XXXIX, σελ. 78· KINNAMOS σελ. 281₅₋₂₂· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 111-112· ANGOLD, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σελ. 299-300· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 631· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 77-78 & 82· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 402-403· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 367-368 & 376-391.

¹⁵³ DOCUMENTI DEL COMMERCIO VENEZIANO, nos. 41, 42, 45, 46, σελ. 43-49.

αναγνώριζε τις ουγγρικές αξιώσεις στη Δαλματία. Ανέλαβαν δράση ύστερα από μια απελπισμένη έκκληση για βοήθεια το 1120 από τον Βαλδουίνο Β΄ της Ιερουσαλήμ¹⁵⁴. Οι Βενετοί αποφάσισαν να βοηθήσουν τον Βαλδουίνο και, ταυτόχρονα στο δρόμο τους προς την Ανατολή, θα έβρισκαν και την ευκαιρία να εκδικηθούν για τον εαυτό τους τους Βυζαντινούς, οι οποίοι τους είχαν αδικήσει τόσο πολύ. Έτσι, τον Αύγουστο του 1122 μία μεγάλη αρμάδα που περιελάμβανε πάνω από εκατό πλοία και 15.000 άντρες, υπό τις διαταγές του δόγη, ξεκίνησε από τη Βενετία. Αφού λεηλάτησαν τις Δαλματικές ακτές, έπλευσαν προς την Κέρκυρα και, κατά τη διάρκεια του χειμώνα, πολιορκήσαν το κάστρο της. Αλλά η βυζαντινή φρουρά που προστάτευε την Κέρκυρα άντεξε, ώσπου την άνοιξη του 1123 η πολιορκία λύθηκε εξαιτίας ενός επίγοντος μηνύματος από την Ιερουσαλήμ. Έτσι, οι Βενετοί εγκατέλειψαν την πολιορκία του και κατευθύνθηκαν προς την Άκρα. Η παρουσία του βενετικού στόλου στη Μέση Ανατολή και οι νίκες που πέτυχε εκεί αναπτέρωσαν το ηθικό των σταυροφόρων χαρίζοντας στους Βενετούς με μια συνθήκη το 1124, ως αντάλλαγμα για τη βοήθειά τους, δρόμους, εκκλησίες, λουτρά και αρτοποιεία σε κάθε πόλη στο Βασίλειο της Ιερουσαλήμ, ενώ ταυτόχρονα απαλλάσσονταν από φόρους και τέλη¹⁵⁵.

Όταν οι Βενετοί πλέον θεώρησαν ότι είχαν εκπληρώσει τις υποχρεώσεις τους στην Παλαιστίνη, ανακοίνωσαν την αποχώρησή τους¹⁵⁶. Στην πραγματικότητα, όμως, είχαν βάλει σκοπό να πάρουν την εκδίκησή τους από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1124 εισέβαλαν στη Ρόδο με το πρόσχημα ότι οι κάτοικοι αρνήθηκαν να τους παράσχουν εφόδια. Έπειτα, ο στόλος κατευθύνθηκε στη Χίο όπου παρέμεινε όλο τον χειμώνα και πιθανόν να λεηλατήθηκαν τα λείψανα του Αγίου Ισιδώρου. Στις αρχές του 1125, ο δόγης οδήγησε τα πλοία του πίσω στη Βενετία αλλά κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της επιστροφής δεν έχασαν την ευκαιρία να συνεχίσουν τις λεηλασίες, σταματώντας στα νησιά της Κω, Σάμου, Λέσβου και Άνδρου, ενώ τέλος λεηλάτησαν και την πόλη της Μεθώνης στη νοτιοδυτική άκρη της Πελοποννήσου, όπου κατεδάφισαν τα τείχη της και λήστεψαν το λαό της. Όταν

¹⁵⁴ HOLM, VIKAN, «Jerusalem», *ODB*, II, σελ. 1033-1036. Το 1119 ο βασιλιάς της Ιερουσαλήμ Βαλδουίνος Β' έκανε μία έκκληση για βοήθεια έπειτα από την ήττα και το θάνατο του πρίγκιπα της Αντιοχείας Ρογήρου. Ο Βαλδουίνος είχε αγωνία να ολοκληρώσει την κατάκτηση των Αγίων Τόπων με την κατάληψη της Τύρου, αλλά αυτό μπορούσε να συμβεί μόνο με τη βοήθεια της ιταλικής ναυτικής δύναμης. Η Βενετία κατάφερε να αποσπάσει ένα μεγάλο ποσό σε ανταπόδοση για τη βοήθειά της στο εγχείρημα. Όταν η Τύρος παραδόθηκε στις 7 Ιουλίου 1124, οι Βενετοί κατέλαβαν το ένα τρίτο της πόλης. Έτσι, απέκτησαν ένα σταθερό πάτημα στις σταυροφορικές χώρες. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 300.

¹⁵⁵ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 112-113. ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 300.

¹⁵⁶ LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 368-372.

έφτασαν στην Αδριατική, ο δόγης έπλευσε κατά μήκος των Δαλματικών ακτών εκδιώκοντας από έναν αριθμό πόλεων τις φρουρές που είχαν εγκαταστήσει οι Ούγγροι, ώσπου τον Ιούνιο του 1125 ο βενετικός στόλος έφτασε με ασφάλεια στη Βενετία¹⁵⁷.

Το 1126, οι Βενετοί συνέχισαν αυτή την τακτική των επιδρομών ως μέσο πίεσης προς τον αυτοκράτορα με στόχο αυτή την φορά το νησί της Κεφαλλονιάς. Κύρια συνέπεια των επιδρομών αυτών, τον Αύγουστο του 1126, ήταν ότι ο αυτοκράτορας Ιωάννης Β΄ υποχώρησε και υπέγραψε χρυσόβουλλο επιβεβαιώνοντας όλα τα δικαιώματα που ο πατέρας του Αλέξιος Α΄ είχε παραχωρήσει στους Βενετούς το 1082. Οι επιδρομές αυτές των Βενετών στα νησιά αποτελούσαν για το Βυζάντιο περισσότερο μια ενόχληση παρά ένα υπαρκτό κίνδυνο. Ωστόσο, με την κατάσταση που επικρατούσε, ιδιαίτερα στη Μικρά Ασία, ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να αντέξει οικονομικά να εμπλακεί σε ένα παρατεταμένο θαλάσσιο πόλεμο με τη μεγαλύτερη ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο. Ήταν προς το συμφέρον της αυτοκρατορίας να κάνει ειρήνη με τη Βενετία, με την ελπίδα ότι θα μπορούσε να την καλέσει σε βοήθεια ως σύμμαχο σε ώρα ανάγκης¹⁵⁸.

Με το χρυσόβουλλο του 1126 ο Ιωάννης Β΄, λοιπόν, ανανέωσε όλα τα προηγούμενα προνόμια που είχαν δοθεί στους Βενετούς εμπορους, υπό την προϋπόθεση ότι θα διόρθωναν και αυτοί από την πλευρά τους τη συμπεριφορά τους και θα ενεργούσαν ως σύμμαχοί του. Όλα τα παλαιά προνόμια επιβεβαιώθηκαν, αλλά δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι ο αυτοκράτορας επέκτεινε τα προνόμιά τους με καινούρια. Αργότερα ήταν που δόθηκε στη Βενετία το προνόμιο να εμπορεύεται ελεύθερα στην Κρήτη και στην Κύπρο το οποίο, όμως, δεν ήταν στους όρους του χρυσόβουλλου του 1126¹⁵⁹. Το χρυσόβουλλο τελειώνει με μια πανηγυρική υπενθύμιση στους Βενετούς ότι οι παραχωρήσεις συνοδεύονται και από ορισμένες αμοιβαίες υποχρεώσεις. Δεσμεύονται από όρκο και εγγράφως να υπηρετούν τον αυτοκράτορα και την αυτοκρατορία του. Ο αυτοκράτορας είχε υποχωρήσει αλλά δεν είχε παραδοθεί στη βενετική αδιαλλαξία. Στάθηκε στην αξιοπρέπειά του, παρ'όλο που οι Βενετοί πρέπει να είχαν την αίσθηση ότι ο αυτοκράτορας είχε αναγκαστεί από

¹⁵⁷ WILLIAM OF TYRE, σελ. 548-556· DANDOLO, σελ. 233-235· HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 73-74· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 114· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 300-301· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 372-373.

¹⁵⁸ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 114-115.

¹⁵⁹ LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 374-375.

τις ενέργειες του δόγη τους. Ωστόσο, ήταν προς το συμφέρον και των δύο μερών να βυθίσουν την υπερηφάνεια τους και να δώσουν ένα τέλος στη φιλονικία τους. Οι Βενετοί είναι πιθανόν να επέστρεψαν αμέσως στις αγορές της Κωνσταντινούπολης και της βυζαντινής αυτοκρατορίας γενικότερα¹⁶⁰.

Μετά την παραπάνω παρέκβαση και επιστρέφοντας στο θέμα των διωγμών του 1171, ας εξετάσουμε τις αιτίες που οδήγησαν σε αυτό το συμβάν. Οι Βενετοί συνέβαλαν ιδιαίτερα στην εμπορική ευημερία της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα μέσα του δωδέκατου αιώνα. Έτσι, όταν ο Μανουήλ στις 12 Μαρτίου 1171 διέταξε τη σύλληψη όλων των Βενετών της αυτοκρατορίας και τη δήμευση της περιουσίας τους, φάνηκε ότι ενεργούσε ενάντια στα συμφέροντα της αυτοκρατορίας. Αυτή η ενέργεια αποτελούσε μία καμπή στην ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι φιλικές σχέσεις ανάμεσα στην αυτοκρατορία και τις ναυτικές δημοκρατίες της Ιταλίας αντικαταστάθηκαν με καχυποψία και συχνά με εχθρότητα¹⁶¹.

Υπήρχαν, επίσης, τριβές σχετικά με την ακριβή θέση των Βενετών που είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στην αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτορας ήταν αντίθετος στον τρόπο με τον οποίο άρχισαν να εγκαθίστανται έξω από την συνοικία που τους είχε παραχωρηθεί στην Κωνσταντινούπολη. Παντρεύονταν Βυζαντινές και ήταν δύσκολο να τους ξεχωρίσεις από τον μέσο Βυζαντινό πολίτη. Αυτό ήταν πρόβλημα διότι οι Βενετοί μπορούσαν να αξιώσουν κάποια προνομιακή θέση που τους έθετε εκτός του ελέγχου των βυζαντινών αρχών. Δεν εξαιρούνταν μόνο από την πληρωμή τελωνειακών δασμών και φόρων πώλησης. Το χρυσόβουλλο του Αλέξιου Κομνηνού δήλωνε σαφώς ότι κανένας Βυζαντινός αξιωματούχος, από τον έπαρχο της πόλης και κάτω, δεν είχε δικαιοδοσία πάνω τους. Αυτό έμελλε να γίνει αιτία τριβών, κυρίως επειδή κατέφθαναν αποστολές από τη Βενετία προκειμένου να ακούσουν τις διαφωνίες που δημιουργούνταν στις βενετικές κοινότητες που είχαν εγκατασταθεί στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι δραστηριότητές τους υπογράμμιζαν την ανεξαρτησία των Βενετών μέσα στην αυτοκρατορία, η οποία γινόταν όλο και πιο

¹⁶⁰ «*Verum tamen debent et Venetici eam, que per factam scripto conuentionem a legatis eorum promissa sunt, jurejurando Imperio meo firma seruare incorrupta. In quo erunt eorum, que per presens chrysobullion donata sunt ipsis iura, donantes sine ablatione in aeuum omne, ut firmum et securum inesse. Presens chrysobullion factum per Augustum mensem quarte Indictionis sex millesimi (sexcentesimali) XXXIII. anni, in quo et nostrum pium et a deo promotum subsignauit Imperium*» TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. XLIII, σελ. 98· DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1304· DANDOLO, σελ. 237· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 115-116· BROWN, *The Venetians and the Venetian Quarter*, σελ. 73· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 17-22 & 373-375.

¹⁶¹ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 368.

ενοχλητική για τις βυζαντινές αρχές τώρα που οι Βενετοί άρχιζαν να σκορπίζουν μέσα στον ντόπιο πληθυσμό. Οι διώξεις αυτές εναντίον των Βενετών από τον Μανουήλ αποτελούσαν εν μέρει αντίδραση στις πράξεις μίας επιθετικής και αντιδημοτικής ξένης ομάδας ανθρώπων που έκανε κατάχρηση των προνομίων της¹⁶².

Δεν ήταν οι οικονομικοί λόγοι το κυρίαρχο ζήτημα που καθόριζε τις σχέσεις του Βυζαντίου και των ιταλικών δημοκρατιών. Άλλωστε, η αυξανόμενη διείσδυση των Ιταλών στη βυζαντινή οικονομία στις αρχές του δωδέκατου αιώνα δεν οδήγησε στο μετασχηματισμό της. Η αγορά και το εμπόριο δεν ανέλαβαν κυρίαρχο ρόλο στη βυζαντινή οικονομία. Η συμβολή των φορολογικών δασμών επί των πωλήσεων (κομμέρκιο) στον κρατικό προϋπολογισμό ήταν αμελητέα σε σύγκριση με τα έσοδα του φόρου ακίνητης περιουσίας. Οι σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας, όπως και ανάμεσα στο Βυζάντιο και την Πίζα και τη Γένοβα, καθορίζονταν από πιο προφανείς πολιτικούς και πολεμικούς παράγοντες. Για να διατηρήσει το Βυζάντιο τη θαλάσσια εξουσία του είχε ανάγκη την ιταλική υποστήριξη η οποία ήταν εξίσου αναγκαία και για τη βυζαντινή εξωτερική πολιτική. Υπήρχε μία ισορροπία συμφερόντων όπου, από καιρό σε καιρό, οδηγούσε σε κάποια κρίση. Οι κρίσεις αυτές συνήθως προέρχονταν από τις δυσκολίες των Βυζαντινών αυτοκρατόρων να ικανοποιήσουν όλες τις δυνάμεις που εμπλέκονταν σε μια περίπλοκη εξωτερική πολιτική. Έτσι, η απόφαση του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού να συλλάβει τους Βενετούς της βυζαντινής αυτοκρατορίας το 1171 ελήφθη λόγω της σύγκρουσης των συμφερόντων τους στην Αδριατική¹⁶³.

Αυτό που μοιάζει, όμως, να έπαιξε το σημαντικότερο ρόλο στην παραπάνω απόφαση του Μανουήλ ήταν η συμμαχία του με τον αυτοκράτορα της Γερμανίας, Φρειδερίκο. Προφανώς ήταν περισσότερο επωφελής για τον Μανουήλ από ότι ήταν οι συμμαχίες με το βασιλιά της Σικελίας, τον πάπα και τη Βενετία. Ο λόγος είναι πιθανώς οι παραχωρήσεις του Γερμανού αυτοκράτορα στην ανατολική ακτή της Ιταλίας που ήταν υπέρ του Μανουήλ που κανένας άλλος από τους παλαιούς συμμάχους του δεν είχε προσφέρει. Έτσι εξηγούνται ίσως η παρουσία το 1173 στην Αγκώνα του διοικητή της Βυζαντινής Δαλματίας, Κωνσταντίνου Δούκα¹⁶⁴, και η

¹⁶² ΚΙΝΝΑΜΟΣ, σελ 280₂₃-281₅ & 281₂₂-282₈· DANDOLO, σελ. 250· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 368-369· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 168.

¹⁶³ ANGOLD, *The Venetian chronicles and archives*, σελ. 61· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 17-22 & 373-375.

¹⁶⁴ BRAND, «Dukas Constantine», *ODB*, I, σελ. 657-658.

διακοπή των σχέσεων της αυτοκρατορίας με τη Βενετία το 1171 που ως επακόλουθο είχε τη σύλληψη όλων των Βενετών που βρίσκονταν στην αυτοκρατορία και την κατάσχεση των αγαθών τους. Η συμμαχία τελικά δεν υλοποιήθηκε αλλά το επεισόδιο έδειξε ότι αυτό που ο Μανουήλ αναζητούσε πάνω απ' όλα ήταν μια συμμαχία με τις κυρίαρχες εξουσίες της χριστιανικής Δύσης που θα μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια για την αυτοκρατορία του. Σε κάθε συζήτηση για συμμαχία η Ιταλία ήταν το επίκεντρο των διαπραγματεύσεων¹⁶⁵.

Σε γενικές γραμμές, είναι σαφές ότι ο Μανουήλ κατηύθυνε την εξωτερική του πολιτική προς την αναζήτηση συμμαχικών και πελατειακών σχέσεων. Όπως έχουμε δει, ήλπιζε ότι η γερμανική συμμαχία θα του δώσει τον έλεγχο στην Αδριατική ακτή της Ιταλίας, ενώ από την Ουγγαρία κέρδισε τις Δαλματικές ακτές. Η υλοποίηση όλων αυτών των εδαφικών στόχων θα επέτρεπε στην αυτοκρατορία να κυριαρχήσει στο εμπόριο της Ανατολικής Μεσογείου και έτσι να επαναδιαπραγματευθεί τις συνθήκες με τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες αφού αυτή θα είχε τον έλεγχο της Αδριατικής και, συνεπώς, της πρόσβασης στις αγορές της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ ταυτόχρονα θα απέκλειε τη Βενετία από αυτές τις αγορές που ήταν η κύρια εμπορική πόλη της Μεσογείου. Ότι αυτός ήταν πράγματι ο στόχος του Μανουήλ φαίνεται από τα εξής: αφενός, από τις σημαντικές επενδύσεις του στο βυζαντινό ναυτικό, και, αφετέρου, από την εξέλιξη της πολιτικής του προς τη Βενετία, μία εξέλιξη η οποία χαρακτηρίζεται από την υιοθέτηση μίας λιγότερο επιεικούς γραμμής. Το 1148, κατά τη διάρκεια της κρίσης της Β' Σταυροφορίας, ο Μανουήλ είχε παρατείνει τα ήδη εξαιρετικά προνόμια που απολάμβαναν οι Βενετοί έμποροι σε όλη την αυτοκρατορία αλλά το 1171 διέταξε τη σύλληψή τους και την κατάσχεση των εμπορευμάτων τους. Η προσέγγιση με τον Γερμανό αυτοκράτορα είχε και άλλα οφέλη για τον Μανουήλ, ο οποίος προσπαθούσε την ίδια περίοδο να αναπτύξει σχέσεις με τους ανταγωνιστές της Βενετίας, την Πίζα και την Γένουα, που είχαν πάντοτε καλές σχέσεις με το Γερμανό αυτοκράτορα. Πιζάτες και Γενουάτες είχαν μπει και παλαιότερα στην υπηρεσία του Μανουήλ ενώ ήταν πιο πρόθυμοι να στρατολογηθούν από ότι ήταν οι Βενετοί. Επιπλέον, τους αρκούσε μια μείωση του κομμέρκιου από το 10% στο 4% για τις συναλλαγές των πολιτών τους στην αυτοκρατορική επικράτεια. Από την άλλη πλευρά, οι Βενετοί θεωρούσαν δικαίωμά τους την ολοκληρωτική απαλλαγή από τον

¹⁶⁵ MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 167-168· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 640.

φόρο. Το 1170 είχαν ήδη υπογραφεί συνθήκες και με τις δυο πόλεις. Η Πίζα δεν ήταν σε θέση να διαπραγματευθεί τη βελτίωση των όρων της αρχικής συνθήκης της με τον Αλέξιο Α΄ στην οποία είχε επιτρέψει την πλήρη απαλλαγή φόρου μόνο σε εξαγωγές χρυσού και αργύρου και μία μείωση της τάξης του έξι τοις εκατό στο φόρο που επιβαλόταν στις εισαγωγές των άλλων εμπορευμάτων. Οι Γενουάτες είχαν αρχικά αποκτήσει τα ίδια προνόμια το 1155, αλλά έπρεπε να αποδεχθούν τον περαιτέρω περιορισμό της μείωσης του έξι τοις εκατό της παραχώρησης το 1169¹⁶⁶.

Ο Μανουήλ σίγουρα είχε υπολογίσει πως οι ενέργειές του εναντίον των Βενετών της Κωνσταντινούπολης θα είχαν ως αποτέλεσμα να ξεσπάσει πόλεμος μεταξύ της αυτοκρατορίας και της Βενετίας. Από στρατηγικής άποψης, λοιπόν, ο Μανουήλ προσπάθησε και για ακόμη ένα λόγο να αποκλείσει τους Βενετούς κλείνοντας το πέρασμα στην Αδριατική. Για να καταφέρει κάτι τέτοιο, όμως, έπρεπε να έρθει σε συνεννόηση με τον Γερμανό αυτοκράτορα ή τον βασιλιά της Σικελίας. Ήταν στρατηγικής σημασίας, λοιπόν, η προσέγγιση με τον Φρειδερίκο και σημαντικός παράγοντας στην εξέλιξη του πολέμου που θα ξεσπούσε¹⁶⁷.

2. Οι σφαγές του 1182 και τα αίτιά τους

Όταν πέθανε ο Μανουήλ Α΄ το 1180, ο γιος του, Αλέξιος Β΄¹⁶⁸, αν και ήταν ήδη παντρεμένος με την Αγνή της Γαλλίας¹⁶⁹, κόρη του Λουδοβίκου Ζ΄, ήταν μόλις δώδεκα χρονών. Ο Αλέξιος Β΄ ήταν γιος του Μανουήλ με τη δεύτερη συζύγό του, τη Μαρία της Αντιοχείας¹⁷⁰. Εξαιτίας, λοιπόν, του ακατάλληλου της ηλικίας του Αλεξίου που θα του επέτρεπε να ασκήσει τα δικαιώματά του στο θρόνο της αυτοκρατορίας, ο Μανουήλ όρισε στη διαθήκη του τη χήρα του, Μαρία της

¹⁶⁶ KINNAMOS, σελ. 288₁₀-289₁₆· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 201₅-203₇₄· MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 168-169· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 76-100· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 645.

¹⁶⁷ MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 168.

¹⁶⁸ BRAND, CUTLER, «Alexios II Comnenos», *ODB, I*, σελ. 64.

¹⁶⁹ BRAND, «Agne of France», *ODB, I*, σελ. 37.

¹⁷⁰ BRAND, «Maria of Antioch», *ODB, II*, σελ. 1298-1299.

Αντιοχείας, να εκτελεί χρέη αντιβασιλέα για τον γιο του. Η αυτοκρατορία έμοιαζε να έχει παραδοθεί σε λατινική διαχείριση που υποστηριζόταν από δυτικούς μισθοφόρους και που εξυπηρετούσε ιταλικά επιχειρηματικά συμφέροντα. Η αντίδραση δεν άργησε να έρθει. Υπήρχαν μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας των Κομνηνών που δεν ήταν διατεθειμένα να δεχθούν να κυβερνάται η αυτοκρατορία από μια δυτική πριγκίπισσα. Εξέχουσα θέση μεταξύ αυτών είχε ο Ανδρόνικος, ξάδελφος αλλά και ορκισμένος εχθρός του Μανουήλ. Ο Ανδρόνικος ήταν γνωστός για τα εχθρικά αισθήματα που έτρεφε εναντίον των Λατίνων και ήταν βέβαιο πως, για το λόγο αυτό, θα κέρδιζε την υποστήριξη του κόσμου σε περίπτωση που προσπαθούσε να καταλάβει το αυτοκρατορικό αξίωμα. Το 1182 πήρε την απόφαση να κατευθυνθεί προς την Κωνσταντινούπολη επικεφαλής των Παφλαγονικών στρατευμάτων του. Αρχικά, ο αυτοκρατορικός στόλος τον εμπόδισε να δοκιμάσει μία διέλευση από το Βόσπορο, όμως, ο ναύαρχος του στόλου προσχώρησε στο στρατόπεδο του Ανδρόνικου αφήνοντας πλέον τον δρόμο προς στην Κωνσταντινούπολη ανοιχτό. Η Μαρία της Αντιοχείας παραδόθηκε στον Ανδρόνικο από τον δυτικό σωματοφύλακά της. Πριν μπει στην Κωνσταντινούπολη, όμως, ο Ανδρόνικος είχε στείλει τα στρατεύματά του να υποκινήσουν τους κατοίκους της πόλης εναντίον των Λατίνων. Ο λαός της Κωνσταντινούπολης δε χρειαζόταν ιδιαίτερη ενθάρρυνση, όπως μας πληροφορεί ο Χωνιάτης. Με έναν ενθουσιασμό, που τροφοδοτούνταν από χρόνια δυσαρέσκειας, ο λαός ξεκίνησε να επιτίθενται και να σφαγιάζει οποιονδήποτε αλλοδαπό συναντούσε στο δρόμο του. Η οργή τους κατευθύνθηκε κυρίως εναντίον των συνοικιών που διέμεναν οι ξένοι έμποροι κατά μήκος του Κεράτιου κόλπου. Κάποιοι από τους εμπόρους είχαν καταλάβει τί θα σήμαινε η άφιξη του Ανδρόνικου Κομνηνού στην Κωνσταντινούπολη και είχαν ήδη διαφύγει στη θάλασσα. Από αυτούς που είχαν απομείνει, τα κύρια θύματα ήταν οι Πισάτες και οι Γενουάτες. Τις φρικαλεότητες που ακολούθησαν από τον οργισμένο λαό της Κωνσταντινούπολης ενθάρρυνε ξεδιάντροπα και ο κλήρος, όπου τον προέτρεπε μάλιστα να αναζητά τους Λατίνους μοναχούς και ιερείς. Η κατάληξη για όσους από τους Δυτικούς κατάφεραν τελικά να γλιτώσουν από τις σφαγές, περίπου τέσσερις χιλιάδες, ήταν να συλληφθούν και να πουληθούν ως δούλοι στους Τούρκους, ενώ όσοι κατάφεραν να δραπετεύσουν με τα πλοία, επιδόθηκαν σε πειρατικές επιδρομές καίγοντας και λεηλατώντας μοναστήρια στις ακτές και τα νησιά του Αιγαίου με σκοπό να πάρουν εκδίκηση¹⁷¹.

¹⁷¹ «Ὅς καὶ κατὰ τὴν περαιάν ἔτι διατρίβων στείλας τριήρεις, ὅσαι ὀπίσω τοῦ μεγάλου

Μετά τη σφαγή του Απρίλη του 1182, οι Γενουάτες διεκδίκησαν μεγάλες αποζημιώσεις από το βυζαντινό κράτος. Αντίθετα, μπορούμε να συμπεράνουμε πως οι Βενετοί επλήγησαν πολύ λιγότερο από τη σφαγή του 1182, γεγονός που ίσως να σημαίνει πως η συνοικία τους στην Κωνσταντινούπολη δεν είχε αποκατασταθεί πλήρως ως το 1182. Διαφορετικά, θα ήταν πολύ δύσκολο έως αδύνατο για τους Βενετούς που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη να γλίτωναν από αυτήν την κατάσταση. Η σφαγή αυτή των ξένων χάρισε στον Ανδρόνικο την εμπιστοσύνη του κόσμου της πρωτεύουσας. Αρχικά, ορίστηκε ως αντιβασιλέας του Αλέξιου Β΄ και, αφού η Μαρία της Αντιοχείας καταδικάστηκε για συνωμοσία κατά του κράτους και φονεύθηκε, το Σεπτέμβριο του 1183 ο Ανδρόνικος στέφθηκε αυτοκράτορας από τον πατριάρχη, που δεν είχε και άλλη επιλογή. Αμέσως μετά, ο Αλέξιος Β΄ δολοφονήθηκε με στραγγαλισμό και ο Ανδρόνικος παντρεύτηκε τη χήρα του, την Αγνή της Γαλλίας¹⁷².

Ο Ανδρόνικος Κομνηνός ανέβηκε στο θρόνο πατώντας πάνω στα πτώματα της οικογένειάς του, χειραγωγώντας τον λαό της Κωνσταντινούπολης και εκμεταλλευόμενος την ξеноφοβία του για δικούς του πολιτικούς σκοπούς. Ο ίδιος γνώριζε, όμως, πως η αυτοκρατορία χρειαζόταν την υποστήριξη των Δυτικών. Έτσι,

δουκὸς ἠκολούθησαν, καὶ τῶν συνακολουθησάντων αὐτῶ ἐκ τῶν κατὰ πάροδον χωρῶν στρατιωτικῶν καταλόγων ἅπαν ἐπίλεκτον πόλεμον συγκροτεῖ κατὰ τῶν ἐν τῇ πόλει Λατίνων. καὶ δὴ καὶ τοῦ δήμου τῆς πόλεως ἀναθαρρήσαντος κατ' αὐτῶν καὶ ἀλλήλους ἐς συνασπισμὸν παραθέξαντος, ἐπιθαλάττιος ὁμοῦ καὶ ἐπίγειος ἔρις φύεται. καὶ πρὸς ἄμφω τὰ πλήθη κυκλωσάμενά τε καὶ περιζώσαντα μὴ ἀντιπαλαίειν σθένοντες οἱ Λατῖνοι ὥς εἶχον ἕκαστος σώζειν ἑαυτοὺς ἐπεβάλλοντο, τὰς οἰκίας ἀνέντες πλήρεις πλούτου παντὸς καὶ πολυειδῶν ἀγαθῶν, ὅποσα μεταδιώκουσιν ἄνθρωποι, τοῖς βουλομένοις προνόμειμα· οὐδὲ γὰρ μένειν κατὰ χώραν ἐτόλμησαν ἢ κατὰ Ῥωμαίων αὐτοὶ ἐπελθεῖν ἢ ὅλως ἐπιόντας ὑποστῆναι καὶ δέξασθαι. ἐντεῦθεν οἱ μὲν κατὰ πόλιν διασπαρέντες, ὥς ἔτυχε, ἄλλοι προσρυνέντες οἴκοις ὑπερηφάνοις, οἱ δὲ καὶ τῶν μακρῶν ἐπιβάντες νηῶν, ἃς ἐπλήρουν οἱ ὁμόφυλοι σφισιν, ἐξέφυγον τὸ μαχαίρα πεσεῖν. ὅσοι δὲ συνελήφθησαν θανάτῳ ὑπεδικάσθησαν. πάντες μέντοι τὰς οὐσίας ἀπεβάλλοντο. αἱ δὲ πλήρεις τῶν δραπετευσάντων τριήρεις τῶν τῆς πόλεως ἀναχθεῖσαι λιμένων καὶ βλέψασαι πρὸς Ἑλλησποντον τὸ μὲν λείπον τῆς ἡμέρας ἐκείνης προσωρμηκυῖαι ταῖς νήσοις ἐξεπέραναν, ὅποσαι μικρὸν ἄποθεν τῆς βασιλίδος ἀμφιρρέονται πόλεως μὴ πάνυ πελάγαι, φημὶ τὴν Πρίγκιπον καὶ τὴν Πρώτην καὶ ὅσαι περὶ αὐτὰς ἀνίσχουσι τοῦ βυθοῦ· τὴν δ' ἐπιούσαν τινα τῶν ἐν αὐταῖς ἱερῶν φροντιστηρίων πυρπολήσασαι ἐξῆραν ἐκεῖθεν κώπαις ἀπάσαις καὶ διαπετασθεῖσι λαίφεσι. μηδενὸς δ' ἐπιδιώκοντος, ἔνθα ἦν πρὸς βουλῆς καταίρουσαι ἔδρων ὃ τι καὶ εἶχον κακὸν τοὺς ἐκεῖσε Ῥωμαίους.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 250₂₁-251₄₄· NICOL, *Βυζάντιο καὶ Βενετία*, σελ. 146-147· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 648-649· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Γ'1, σελ. 167· ANGOLD, *Ἡ Βυζαντινὴ αυτοκρατορία*, σελ. 377· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 276.

¹⁷² DOCUMENTI DEL COMMERCIO VENEZIANO, no. 331, σελ. 326-327· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 252₇₀-254₂₀· NICOL, *Βυζάντιο καὶ Βενετία*, σελ. 147· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 648-649· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 41-43 & 195-196· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 532-537.

στράφηκε προς τους Βενετούς που, σε αντίθεση με τους εμπόρους της Πίζας και της Γένοβας, είχαν γλιτώσει από τις σφαγές του 1182. Για να δείξει μάλιστα τις φιλικές του διαθέσεις απέναντί τους διέταξε την απελευθέρωση όσων από τους Βενετούς εμπόρους εξακολουθούσαν να κρατούνται ως αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη και αλλού. Όσοι από αυτούς επέστρεψαν στη Βενετία έφεραν μαζί τους και την ευτυχή είδηση ότι οι Βενετοί έμποροι ήταν και πάλι ευπρόσδεκτοι στο Βυζάντιο. Το 1183 ορισμένοι Βενετοί είχαν ήδη επιστρέψει στην παλιά τους συνοικία στην Κωνσταντινούπολη παρά την απουσία κάποιας επίσημης συνθήκης. Τώρα που οι Πισάτες και οι Γενουάτες είχαν φύγει από τη μέση το μονοπώλιο του βυζαντινού εμπορίου θα γινόταν ξανά δικό τους¹⁷³.

Την άνοιξη του 1184, εστάλη πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη από το δόγη, Οριο Μαστροπιέρο (1178-1192), με σκοπό να συνταχθεί μία νέα επίσημη συμφωνία μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας αλλά και για να διευθετηθεί η καταβολή των βενετικών απαιτήσεων για αποζημιώσεις. Μεταξύ των πρεσβευτών που εστάλησαν από τη Βενετία, για μια ακόμα φορά ήταν και ο Ερρίκος Δάνδολος, ο οποίος είχε αποδείξει και παλαιότερα πως θα υπερασπιζόταν τις θέσεις της Βενετίας σθεναρά στην αυτοκρατορική αυλή. Αν και δεν υπάρχει καμία καταγραφή των διαπραγματεύσεών τους, είναι σαφές ότι οι Βενετοί είχαν μέχρι τότε επιστρέψει στη συνοικία τους στην Κωνσταντινούπολη και ότι οι έμποροί τους απολάμβαναν τουλάχιστον μερικά από τα προηγούμενα προνόμια τους. Υπήρξαν ελάχιστονες διαφορές σχετικά με τα περιουσιακά στοιχεία των Βενετών στην Κωνσταντινούπολη, κατά τα άλλα, όμως, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος είχε συμφωνήσει να τους αποζημιώσει για τις ζημιές που είχαν υποστεί το 1171 καταβάλλοντας το πλήρες ποσό που είχαν ζητήσει από τον Μανουήλ. Από εκεί και πέρα, θα ήταν δουλειά των Βενετών να μοιράσουν τα χρήματα μεταξύ των πολυάριθμων εναγόντων. Το ποσό συμφωνήθηκε πως έπρεπε να καταβληθεί σε έξι ετήσιες δόσεις και μία πρώτη δόση εστάλη από τον Ανδρόνικο. Παρ' όλες, όμως, τις διαβεβαιώσεις του αυτοκράτορα και τις συζητήσεις και συμφωνίες μαζί του πως θα υπογραφόταν μια νέα συμφωνία εν

¹⁷³ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 148· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 171· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 648-649.

είδη χρυσοβούλλου, υπήρχε μια διάχυτη αμφιβολία μεταξύ των Βενετών εμπόρων για την έκβαση των διαπραγματεύσεων¹⁷⁴.

Μια τέτοια συμφωνία δεν υπεγράφη ποτέ μεταξύ Ανδρόνικου και Βενετών, καθώς ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος δολοφονήθηκε. Ο Ανδρόνικος, για να καταφέρει να ανέβει στο θρόνο, είχε ακολουθήσει φιλολαϊκή πολιτική και είχε αγνοήσει τα συμφέροντα των μεγάλων οικογενειών, με αποτέλεσμα να αποξενωθεί από τη βυζαντινή αριστοκρατία. Κάποια από τα μέλη της δυσανεστήμενης αριστοκρατίας είχαν καταφύγει στο Βασίλειο της Σικελίας. Ο Νορμανδός βασιλιάς της Σικελίας Γουλιέλμος Β΄ εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και, με το πρόσχημα ότι στήριζε τους Βυζαντινούς ευγενείς, εισέβαλε στην αυτοκρατορία. Το 1185, λοιπόν, οι Νορμανδοί κατέλαβαν το Δυρράχιο και ο στρατός τους βάδισε προς τη Θεσσαλονίκη, ενώ ο στόλος, αφού κατέλαβε την Κέρκυρα, την Κεφαλλονιά και τη Ζακύνθο, κατευθύνθηκε στο Αιγαίο Πέλαγος. Ο βυζαντινός στρατός και το ναυτικό βρέθηκαν δυστυχώς αποδιοργανωμένα. Έτσι, η Θεσσαλονίκη καταλήφθηκε από τους Νορμανδούς ύστερα από πολιορκία από ξηρά και θάλασσα. Αυτή η επίθεση έμοιαζε να είναι η εκδίκηση των Δυτικών για ό,τι είχαν κάνει παλαιότερα οι Βυζαντινοί εναντίον των Λατίνων. Ίσως ο Ανδρόνικος να περίμενε μια τέτοια εξέλιξη και για αυτό το λόγο να ήταν τόσο γενναιόδωρος με τους Βενετούς, καθώς είχε ανάγκη το πολεμικό ναυτικό των Βενετών. Οι Βενετοί, όμως, ακόμα δεσμεύονταν από τη συνθήκη που είχαν υπογράψει με τους Νορμανδούς το 1175. Η είδηση της προσέγγισης του νορμανδικού στρατού στην Κωνσταντινούπολη, σε συνέχεια της είδησης της πτώσης της Θεσσαλονίκης, ήταν που έφερε τον πανικό στην πόλη και την πτώση του Ανδρόνικου. Ο λαός της Κωνσταντινούπολης ανακήρυξε αυτοκράτορα τον Ισαάκ Άγγελο που ήταν μέλος της αριστοκρατικής αντιπολίτευσης. Ο Ανδρόνικος συνελήφθη τη στιγμή που προσπαθούσε να ξεφύγει, βασανίστηκε, ακρωτηριάστηκε και τελικά θανατώθηκε στον Ιππόδρομο¹⁷⁵.

Οι αιτίες που οδήγησαν σε αυτόν το δεύτερο διωγμό του 1182, με τις αποτρόπαιες σφαγές εναντίον όλων των Λατίνων που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη, ήταν ξεκάθαρα δύο. Η πρώτη, σχετίζεται με τον τυχοδιωκτικό χαρακτήρα του Ανδρόνικου

¹⁷⁴ HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 92· DANDOLO, σελ. 266· DÖLGER, *Regesten*, II, no. 1556· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 148-149· BRAND, *Byzantium confronts the West*, σελ. 196-197· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 547-550· MALTEZOU, *Il quartiere veneziano*, 42-44.

¹⁷⁵ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 149-150· BRAND, *Byzantium confronts the West*, σελ. 68-75 & 160-169.

Κομνηνού, ο οποίος, στην προσπάθειά του να ανέλθει στο θρόνο και να παραμείνει εκεί, δε δίστασε να πατήσει πάνω στα πτώματα μελών της ίδιας του της οικογένειας και να χρησιμοποιήσει προς όφελός του το γενικό αίσθημα του λαού της πρωτεύουσας εναντίον των Λατίνων της αυτοκρατορίας. Η δεύτερη αιτία ήταν αυτή η ίδια η αντιπάθεια που έτρεφαν οι Βυζαντινοί εναντίον των Λατίνων. Μία αντιπάθεια που οι ιστορικές εξελίξεις και οι αμφιλεγόμενες πολιτικές των αυτοκρατόρων είχαν μετατρέψει σε μίσος.

Η ανάμειξη της αυτοκρατορίας με τη Δύση προέρχεται, εν μέρει, από το ιστορικό της ενδιαφέρον για την ιταλική χερσόνησο και, εν μέρει, από τις συνέπειες της προσπάθειάς της να χρησιμοποιήσει τη δυτική στρατιωτική δύναμη για την αποκατάσταση της θέσης της στη Μικρά Ασία. Στη δεύτερη περίπτωση, η σχέση αυτή ξεκίνησε με την Α΄ Σταυροφορία και συνεχίστηκε και εντάθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του δωδέκατου αιώνα δένοντας, έτσι, τα ανατολικά συμφέροντα της αυτοκρατορίας ακόμα περισσότερο με τις σχέσεις της στη Δύση και καθιστώντας τη βιωσιμότητα του παραδοσιακού της ρόλου στη χριστιανική Ανατολή να εξαρτάται από το κύρος που διέθετε μεταξύ των δυνάμεων της Λατινικής Δύσης. Η δεύτερη Σταυροφορία επιβεβαίωσε αυτό που καθυστερημένα είχε αρχίσει να συνειδητοποιεί ο Ιωάννης Β΄ το 1130, ότι για να πετύχει, ακόμη και για να επιβιώσει, το Βυζάντιο έπρεπε να συμμετέχει ενεργά στην πολιτική εξουσία της δυτικής χριστιανοσύνης. Στα τριάντα χρόνια μετά τη Β΄ σταυροφορία, ο Μανουήλ είχε κάνει ό,τι μπορούσε για να κάνει τη συμμετοχή αυτή άρρηκτη και μη αναστρέψιμη. Ο πολλαπλασιασμός των δεσμών με το λατινικό κόσμο, που καλλιέργησε τόσο επιμελώς σε όλα τα επίπεδα, ήταν μια λογική απάντηση στο αυξανόμενο ενδιαφέρον των δυτικών επιχειρήσεων και των θρησκευτικών συμφερόντων τους στην ανατολική Μεσόγειο. Αυτά επηρέασαν το Βυζάντιο ανεξαρτήτως της αυτοκρατορικής πολιτικής¹⁷⁶.

Η παρουσία Λατίνων στη βυζαντινή επικράτεια γινόταν όλο και περισσότερο αισθητή με διάφορους τρόπους. Μοναστήρια Βενεδικτίνων είχαν ιδρυθεί στην Αδριανούπολη και την Κιβωτό, σε εμπορικούς σταθμούς εκκλησίες του λατινικού δόγματος που είχαν ιδρύσει Βενετοί και Πισάτες έμποροι, στο στρατό που από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα πάντοτε περιλάμβανε σώματα Λατίνων καθώς και στην αυλή του αυτοκράτορα, όπου δυσανεκτικοί δυτικοευρωπαίοι ήταν πάντοτε καλοδεχούμενοι. Η ολοένα αυξανόμενη ίδρυση λατινικών εκκλησιών σε

¹⁷⁶ MAGDALINO, The empire of the Komnenoi, σελ. 648.

αυτοκρατορικά εδάφη και η αύξηση της αγοραστικής δύναμης των Βενετών είχαν προκαλέσει αρνητικά σχόλια. Παρ'όλα αυτά, όμως, ούτε η Βενετία ούτε καμία άλλη ιταλική ναυτική πόλη είχε αποκτήσει το δικαίωμα να εμπορεύεται στον Εύξεινο Πόντο, καθώς το προνόμιο αυτό παρέμενε αποκλειστικά υπό αυτοκρατορικό έλεγχο¹⁷⁷.

Γρήγορα άρχισαν να δημιουργούνται και να αναπτύσσονται δυσαρέσκειες μεταξύ Βυζαντινών και Βενετών εποίκων. Τους Βυζαντινούς δυσαρεστούσε η συμπεριφορά των Βενετών εναντίον τους χωρίς ταξικές εξαιρέσεις. Οι Βενετοί, από την άλλη, αισθάνονταν ότι ήταν εγκλωβισμένοι σε ένα συγκεκριμένο χώρο και για αυτόν το λόγο με κάθε ευκαιρία αγόραζαν κατοικίες εκτός της ορισμένης για αυτούς συνοικίας ενώ σύναπταν γάμους με Βυζαντινούς. Η εγκατάλειψη της συνοικίας για εγκατάσταση αλλού δυσαρεστούσε τις βυζαντινές αρχές που ανησυχούσαν για τυχόν επιπτώσεις στην τήρηση της τάξεως. Γενικά και από τις δυο πλευρές κυριαρχούσαν η καχυποψία και η δυσπιστία. Ωστόσο, δεν είναι σπάνιο φαινόμενο η σύναψη φιλικών δεσμών μεταξύ Βυζαντινών και Βενετών τόσο ισχυρών που σε δύσκολους καιρούς συμπαραστέκονταν ο ένας στον άλλο¹⁷⁸.

Το 1171 σηματοδοτεί μία καμπή στις σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας. Οι Βενετοί δεν μπορούσαν να ξεχάσουν τη σύλληψη και τη φυλάκιση χιλιάδων συμπολιτών τους από τον Μανουήλ αλλά ούτε και την εύνοια υπέρ των αντιπάλων τους, των Γενουατών και των Πισατών. Αισθάνθηκαν προδομένοι γιατί θεωρούσαν πως ο αυτοκράτορας υπερέβαλε στην αντίδρασή του και είχε τιμωρήσει όλους τους Βενετούς της αυτοκρατορίας για μια επίθεση κάποιων τοπικών συμμοριών στη γενουάτικη συνοικία. Οι Βενετοί ισχυρίζονταν πως η συγκεκριμένη επιθετική ενέργεια δεν είχε σχεδιαστεί από το δόγη και τους ανθρώπους της Βενετίας. Ωστόσο, η αντίδραση του Μανουήλ ήταν τέτοια που πολλοί από εκείνους που ήταν αθώοι και

¹⁷⁷ MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σελ. 91-93· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 178.

¹⁷⁸ «τούτου δὴ τὰ μυχαίτατα Ἑνετοὶ νέμονται, οὓς καὶ Βενετικούς εἶποι τις ἂν κατὰ γλώττης ιδιότητα, ἄνδρες θαλάττης τρόφιμοι, κατὰ Φοίνικας ἀγύρται, πανοῦργοι τὸ φρόνημα. ἀλλ' οὗτοι Ῥωμαίοις ἐσποιηθέντες κατὰ χρεῖαν ἦν ὅτε ναυμαχικὴν καὶ τὰ σμήνη καὶ πατρίαν τὴν Κωνσταντίνου τῆς οἰκείας ἠλλάξαντο, ὅθεν ἀπανταχῇ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατείας διασπαρέντες καὶ μόνον τὸ ἀπὸ γένους ὄνομα παραμεμενηκὸς αὐτοῖς ἔχοντες, τὰ δ' ἄλλα σύμφυλοι ὄντες καὶ πάνυ Ῥωμαῖοι ἠῤῥξάνοντό τε καὶ ἐχιδναῖζον. οὐκοῦν καὶ περιβαλλόμενοι πλοῦτον πολλὴν αὐθάδειαν τε καὶ ἀναίδειαν μετεδίωκον, ὥς μὴ μόνον ἀναρσίως ἔχειν Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ τῶν βασιλικῶν ἀνεπιστροφῶς ἀπειλῶν τε καὶ ἐντολῶν.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 171⁴⁵⁻⁵⁵· KINNAMOS, σελ. 280²³-281⁵ & 281²²-282⁸· ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης*, σελ. 13-16· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 410.

συνέβαλαν με τις κερδοφόρες τους επιχειρήσεις στον πλούτο του Βυζαντίου, καταστράφηκαν¹⁷⁹.

Οι Βενετοί τιμωρήθηκαν και αρχικά το αποτέλεσμα φάνηκε να είναι επιτυχία του Μανουήλ Κομνηνού. Η τροπή των γεγονότων μετά το θάνατο του Μανουήλ απέδειξε το αντίθετο. Η εξωτερική του πολιτική όχι μόνο είχε αφήσει απομονωμένο το Βυζάντιο, αλλά είχε δημιουργήσει στην καρδιά της αυτοκρατορίας μία ομάδα πικραμένων και απομονωμένων ανθρώπων, τους Βενετούς. Μόνο μετά τον θάνατο του Μανουήλ έγινε φανερό πόσο κακό μπορούσαν να κάνουν στην αυτοκρατορία. Όμως, ήδη η στάση των Βυζαντινών προς τους Βενετούς είχε αρχίσει να σκληραίνει. Πριν από το τέλος του ενδέκατου αιώνα, οι Βυζαντινοί έδιναν ελάχιστη σημασία στους Βενετούς, σιγά σιγά, όμως, άρχισαν να καταλαβαίνουν τους Βενετούς που ζούσαν μεταξύ τους. Μπορεί να ήταν άξεστοι, ρωμαλέοι και χυδαίοι άνθρωποι, αλλά έφερναν στην επιφάνεια και την ανεπάρκεια των Βυζαντινών¹⁸⁰.

Οι Βυζαντινοί αντιπαθούσαν τους Λατίνους και τους Ιταλούς και τους θεωρούσαν παραπλανημένους χριστιανούς. Το μίσος τους, όμως, μετατράπηκε σε φθόνο και ζήλια και υπεύθυνος για αυτό το γεγονός ήταν ο Μανουήλ και η λατινόφιλη πολιτική που ακολούθησε. Οι Βυζαντινοί είχαν γίνει μάρτυρες πολλών περιπτώσεων Λατίνων που ευνοήθηκαν και πλούτισαν στην αυλή του Μανουήλ. Κάποιοι από αυτούς μάλιστα είχαν καταλάβει και υψηλά αξιώματα στο στρατό και τη διοίκηση. Τους είχε τέτοια εμπιστοσύνη που όχι μόνο έλαβαν υψηλά αξιώματα αλλά αναμείχθηκαν, επίσης, στην εκτίμηση και την αύξηση των φόρων, με αποτέλεσμα η δημοσιονομική διοίκηση να γίνει καταπιεστική και διεφθαρμένη. Υπήρχαν πολλοί Λατίνοι στην αυλή του Μανουήλ, τους οποίους χρησιμοποιούσε κατά κόρον σε αποστολές στις δυτικές και σταυροφορικές αυλές. Μερικοί φαίνεται ότι διέμεναν μόνιμα στη βυζαντινή αυτοκρατορία και άλλοι ήταν μόνο προσωρινά στην υπηρεσία του αυτοκράτορα¹⁸¹.

Η παλιά περιφρόνηση που έτρεφαν οι Βυζαντινοί για τους Δυτικούς συνεχίστηκε και σε αυτή προστέθηκε επιπλέον ο φόβος που προκαλούσαν οι σταυροφορικές ορδές που διέσχιζαν την αυτοκρατορία. Από την εποχή του Μανουήλ Κομνηνού, μάλιστα, οι Βυζαντινοί λόγιοι άρχισαν να επανεκτιμούν τη δική τους ταυτότητα αντιμέτωποι με τη λατινική απειλή. Προκειμένου να τονίσουν τη διαφορά που υπήρχε μεταξύ των

¹⁷⁹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 143.

¹⁸⁰ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 372-373.

¹⁸¹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 145-146· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 374-375.

Βυζαντινών και των Λατίνων, άρχισαν να αναφέρουν τους εαυτούς τους ως Έλληνες, ξεχνώντας τις αρνητικές σχέσεις αυτής της λέξης με τον παγανισμό. Η εύνοια που απολάμβαναν οι Λατίνοι στην αυλή του Μανουήλ Κομνηνού ήταν αιτία για τη δημιουργία δυσaráσκειας από την πλευρά των μορφωμένων Βυζαντινών, οι οποίοι έβλεπαν την αυτοκρατορική εύνοια να κατευθύνεται σε ‘βαρβάρους’ που μετά δυσκολίας μπορούσαν να μιλήσουν ελληνικά¹⁸².

Η σταυροφορία προσέφερε στους Βυζαντινούς μία σαφέστερη αίσθηση ταυτότητας των Δυτικών. Ήταν ενωμένοι κάτω από τον πάπα σε μία κοινή επιχείρηση, η οποία, όπως δίδασκε η εμπειρία, θα γινόταν απειλή για το ίδιο το Βυζάντιο. Η φυσική αντίδραση ήταν να τονίσουν τις διαφορές που χώριζαν το βυζαντινό από το λατινικό στοιχείο, αλλά αυτές δεν ενσωματώθηκαν στην επίσημη ιδεολογία μέχρι το τέλος του δωδέκατου αιώνα. Σε αυτό συνέβαλαν και οι επιθέσεις των Νορμανδών της Σικελίας το 1081, το 1147 και το 1185, που οι Βυζαντινοί συσχέτιζαν με τις Σταυροφορίες. Αντίθετα, ο Μανουήλ Κομνηνός προτιμούσε να τονίζει τα ρωμαϊκά, ή πιο σωστά, τα ιουστινιάνεια στοιχεία της βυζαντινής ιδεολογίας¹⁸³.

Οι Βυζαντινοί και οι Λατίνοι έβλεπαν ο ένας τον άλλο καχύποπτα, αλλά με σεβασμό. Οι Βυζαντινοί θαύμαζαν την ανδρεία των δυτικών ιπποτών και οι Λατίνοι σέβονταν το βυζαντινό πλούτο και τη λεπτότητα. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός ήταν μία φιγούρα που τη θαύμαζαν ειλικρινά. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, οι Λατίνοι έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στις υποθέσεις του κράτους. Αυτή ήταν η αιτία για τη δημιουργία δυσaráσκειας σε μερικούς κύκλους. Το βυζαντινό μίσος για τους Λατίνους έγινε πιο βαθύ μετά το θάνατο του Μανουήλ όταν οι Βυζαντινοί κατάλαβαν ότι αυτοί ήταν το κύριο υποστήριγμα του καθεστώτος της αυτοκρατορίας Μαρίας. Λίγοι Βυζαντινοί ήταν πρόθυμοι να ανεχτούν την άσκηση της πολιτικής εξουσίας από τους Λατίνους μέσα στην αυτοκρατορία. Αυτές οι πολιτικές δυσaráσκειες σύντομα ενισχύθηκαν από τις θρησκευτικές προκαταλήψεις

¹⁸² ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης*, σελ. 26-28· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 373-374.

¹⁸³ ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης*, σελ. 29-30· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 502.

εναντίον των Λατίνων, οι οποίες υπήρχαν πάντοτε, αλλά ξέσπασαν μόνο κατά τις σφαγές του 1182¹⁸⁴.

Ο Μανουήλ υπήρξε αντικείμενο θαυμασμού για τους δυτικούς και είχε αποκτήσει τη φήμη του προστάτη της ιπποσύνης και του γενναιόδωρου. Από την πλευρά του, ο Μανουήλ ένιωθε έλξη για την ανδρεία των δυτικών ιπποτών και ήθελε να τους ξεπεράσει. Θεωρούσε τους Βυζαντινούς μαλθακούς και εμπιστευόταν σημαντικές υποθέσεις μόνο στους Λατίνους γιατί πίστευε στις ικανότητές τους. Σημαντική ήταν τον 12^ο αιώνα η θέση των Λατίνων στο βυζαντινό στρατό. Ο Γουλιέλμος της Τύρου αναφέρει πως ο Μανουήλ Α΄ βασιζόταν στους Λατίνους για τα στρατιωτικά ζητήματα και όχι στους παραχαϊδεμένους και εκθηλυμένους Έλληνες. Οι δυτικές πηγές παρουσιάζουν το Μανουήλ ως έναν πολύ καλό ηγεμόνα, ενώ αντίθετα τους Βυζαντινούς τους καταδικάζουν ως ύπουλους και άνανδρους που στερούνταν πολεμικών αρετών¹⁸⁵.

Οι Έλληνες περιφρονούσαν τους Δυτικούς για τα βάρβαρα ήθη τους αλλά και την αμάθειά τους, ενώ τους ενοχλούσε και η περιφρόνηση που έδειχναν οι Λατίνοι για τα πολιτισμικά επιτεύγματα των Ρωμαίων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές του Νικήτα Χωνιάτη. Ο Νικήτας μας πληροφορεί πως οι Λατίνοι κορόιδευαν τους Βυζαντινούς ως γραφιάδες και γραμματικούς. Αναμφίβολα, υπήρχε μία ομάδα μέσα στην αυτοκρατορική αυλή που ήταν υπέρ των Λατίνων και προφανώς ο αυτοκράτορας τους άκουγε με προσοχή. Ακόμα και ο Χωνιάτης που ήταν αρνητικά διατεθειμένος έναντι των Δυτικών, αναγνωρίζει σε αυτούς κάποια καλά στοιχεία. Πίστευε πως οι Λατίνοι ήταν ευσεβείς και γενναίοι. Αυτό προκαλούσε δυσαρέσκεια στην πλευρά των Βυζαντινών γραφειοκρατών, οι οποίοι καταλάβαιναν ότι η γραφειοκρατία δεν ασκούσε πλέον την παραδοσιακή επιρροή της στον αυτοκράτορα. Αυτή η δυσαρέσκεια βρήκε την έκφρασή της στην ευρέως διαδεδομένη κριτική της εξωτερικής πολιτικής του Μανουήλ Κομνηνού. Ο Νικήτας Χωνιάτης κατηγορεί τον Μανουήλ ότι έτρεφε άμετρες επιθυμίες και ότι έστρεφε το βλέμμα του στα έσχατα της γης. Όσο ενθουσιαστικά και γενναία και αν έφερε σε πέρας την πολιτική του, παρεξέκλινε από τις αρχές που είχαν θέσει οι προηγούμενοι αυτοκράτορες, ξοδεύοντας τα χρήματα που συγκέντρωσε από τους υποτελείς του σε λάθος σκοπούς.

¹⁸⁴ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 502.

¹⁸⁵ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 377-379· KAZHDAN, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 266-267.

Ο Μανουήλ φοβόταν ότι η αυτοκρατορία του θα κατακλυζόταν από τη δύναμη των Λατίνων. Η φιλόδοξη εξωτερική πολιτική του σχεδιάστηκε για να προλάβει μία δυτική επίθεση, δημιουργώντας μία ζώνη προστασίας γύρω από την αυτοκρατορία του¹⁸⁶.

Για να ελέγχει τους Λατίνους, ο Μανουήλ χρησιμοποίησε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δύναμη της διπλωματίας. Όσο περισσότερο η διπλωματία γινόταν το κέντρο της πολιτικής του αυτοκράτορα τόσο οι Λατίνοι αποκτούσαν όλο και πιο εξέχουσα θέση. Αυτό δημιουργούσε προβλήματα στη γραφειοκρατία και την εκκλησία, τα παραδοσιακά στηρίγματα της αυτοκρατορικής εξουσίας. Στο εξωτερικό οι κινήσεις του δημιουργούσαν καχυποψία και τον άφησαν λίγο ως πολύ απομονωμένο ενώ στο εσωτερικό διατηρούσαν ένα αντιλατινικό αίσθημα. Ο συνδυασμός ήταν θανατηφόρος και έγινε χειρότερος από τα μέτρα που πήρε ο Μανουήλ στο νεκροκρέβατό του προκειμένου να εξασφαλίσει στο γιο του, Αλέξιο, την άνοδό του στο θρόνο¹⁸⁷.

Η εικόνα του Βυζαντίου εντυπωσίαζε τη Δύση και προκαλούσε στους Δυτικούς ανάμικτα συναισθήματα ζήλιας, θαυμασμού και περιφρόνησης. Οι βυζαντινές εικαστικές τεχνικές, που τόσο θαυμάζονταν, μεταφέρθηκαν στη Δύση όπου σύντομα θα απορροφούνταν σε νέες τεχνοτροπίες. Τον 12^ο αιώνα Βυζαντινοί ψηφιδογράφοι δούλευαν στη Βενετία, τα σταυροφορικά κράτη, αλλά και στο βασίλειο της Σικελίας. Η βυζαντινή τέχνη και οι τεχνικές της προκάλεσαν την απληστία της Δύσης. Επίσης, οι δυτικοί λόγιοι άρχισαν να ανακαλύπτουν τα πλούτη που είχαν συσσωρευθεί στο Βυζάντιο. Η αυλή των Κομνηνών ήταν πόλος έλξης για πολλούς δυτικούς όπου μάθαιναν ελληνικά και μετέφραζαν τα κείμενα που τους ενδιέφεραν στα λατινικά¹⁸⁸.

Ο Νικήτας Χωνιάτης θεωρεί τους Λατίνους ως φιλοχρήματους, αμαθείς, κοιλιόδουλους και βίαιους, έτοιμους με το παραμικρό να τραβήξουν το σπαθί τους. Ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια στις ουσιαστικές πολιτισμικές ανταλλαγές και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων ήταν η γλώσσα. Παρά το ενδιαφέρον που εμφανίζεται τον 11^ο και 12^ο αιώνα για τις ξένες γλώσσες, οι Βυζαντινοί αντιμετώπιζαν δυσκολίες ακόμα και στην αυτοκρατορική αυλή. Ο Νικήτας Χωνιάτης μας παρουσιάζει ένα επεισόδιο χαρακτηριστικό για τα

¹⁸⁶ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 376-377· KAZHDAN, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 191 & 281.

¹⁸⁷ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 377.

¹⁸⁸ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 379-382.

συγκεκριμένα ζητήματα. Κάποια στιγμή που ο Μανουήλ Α΄ χρειάστηκε διερμηνέα για να δεχτεί μία ομάδα απεσταλμένων από τη Δύση, χρησιμοποίησε κάποιον Ισαάκ Ααρών που γνώριζε τα ιταλικά της εποχής αλλά προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση προς όφελός του¹⁸⁹.

Το επόμενο αξιοσημείωτο γεγονός στη διαμάχη Βυζαντινών και Δυτικών ήταν οι σφαγές των Λατίνων το 1182. Το συμβάν αυτό υπήρξε καταλύτης για την εδραίωση της αρνητικής εικόνας του Βυζαντίου στη Δύση και επιβεβαίωσε την άποψη που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται σχετικά με το ευμετάβλητο των συνθηκών στη βυζαντινή αυτοκρατορία¹⁹⁰.

¹⁸⁹ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 146₄₂-147₆₆· ΚΑΖΗΔΑΝ, *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό*, σελ. 261 & 280.

¹⁹⁰ HARRIS, *Βυζάντιο και Σταυροφορίες*, σελ. 255-257· ΜΑΛΤΕΖΟΥ, *Βυζάντιο – Βενετία*, σελ. 19· BRAND, *Byzantium confronts the West*, σελ. 41.

Κεφάλαιο Γ': Τα αποτελέσματα των διώξεων και η πορεία ως το 1204

Οι διώξεις του 1171 από τον Μανουήλ και οι σφαγές του 1182 από τον όχλο της Κωνσταντινούπολης, που είχαν υποκινηθεί από τον Ανδρόνικο, κατέδειξαν στους Δυτικούς ότι η οικονομική τους εξάπλωση στα βυζαντινά εδάφη δεν ήταν δυνατόν να συνεχιστεί απρόσκοπτα και ίσως τότε, σύμφωνα με τον Brand, άρχισε για πρώτη φορά να ωριμάζει η ιδέα ότι για να εξασφαλιστεί η οικονομική και εμπορική τους κυριαρχία θα έπρεπε να επιβληθεί πολιτική ή στρατιωτική επικυριαρχία στους Βυζαντινούς. Η επιστροφή των Βενετών στην Κωνσταντινούπολη στη δεκαετία του 1180 μόνο χειροτέρεψε την κατάσταση¹⁹¹.

Αν και τα δύο αυτά περιστατικά θεωρούνται κομβικής σημασίας στις σχέσεις των δύο δυνάμεων, ορισμένοι μελετητές θεωρούν πως είναι άτοπο να υποστηρίζουμε ότι αυτές οι παλιές μνησικακίες ευθύνονται για τα γεγονότα του 1204. Αντίθετα, θεωρούν πως οι διαφορές αυτές ξεπεράστηκαν αφού οι Βενετοί αποζημιώθηκαν σχεδόν πλήρως και ανέκτησαν την εμπορική τους θέση στο Βυζάντιο ενώ, επιπλέον, υποστηρίζουν ότι η ήττα του βενετικού στόλου το 1171 οδήγησε στην εξουσία τη μερίδα εκείνη των Βενετών που ήθελε διαπραγματεύσεις και όχι πόλεμο με τους Βυζαντινούς, της οποίας εξέχουσα μορφή ήταν ο πατέρας του Ερρίκου¹⁹².

Η περίοδος που ακολούθησε τον θάνατο του Μανουήλ και η πτώση της κυβέρνησης του Αλεξίου Β' έφερε πίσω τον απομονωτισμό των πρώτων χρόνων της βασιλείας του Ιωάννη Β'. Κάτω από τη διακυβέρνηση του Ανδρονίκου Α' Κομνηνού, του Ισαάκιου Β' Άγγελου και του Αλέξιου Γ' Άγγελου¹⁹³, το Βυζάντιο αποχώρησε από το Σταυροφορικό κίνημα σε μία εποχή που η σταυροφορική δραστηριότητα εντατικοποιήθηκε και εγκατέλειψε την αναζήτηση για μία υψηλού επιπέδου

¹⁹¹ ANGOLD, *The Venetian chronicles and archives*, σελ. 60-61· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 43 & 195-206.

¹⁹² MADDEN, *Vows and Contracts*, σελ. 444· QUELLER - DAY, *Defence of the Venetians*, σελ. 735-736.

¹⁹³ BRAND, «Alexios III Angelos», *ODB, I*, σελ. 64-65.

ευρωπαϊκή συμμαχία με μία ή περισσότερες από τις σημαντικότερες δυτικές δυνάμεις. Σε κάποιο βαθμό, αυτό ήταν το αποτέλεσμα μίας σπασμωδικής κίνησης ενάντια στην ακριβή λατινοφιλία του Μανουήλ, η οποία διεξήχθη σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό από την κυβέρνηση της Μαρίας της Αντιοχείας που ασκούσε την αντιβασιλεία για λογαριασμό του ανήλικου γιου της Αλεξίου Β'. Δεν είναι περίεργο, λοιπόν, ότι ο Ανδρόνικος θεωρούσε πως τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας στην ανατολή εξυπηρετούνταν καλύτερα από μία συμμαχία με την αυξανόμενη δύναμη του Σαλαντίν και όχι με τους Λατίνους πρίγκηπες της μέσης Ανατολής¹⁹⁴.

Η νορμανδική απειλή του 1185, που προκάλεσε την πτώση του Ανδρόνικου και την ανάρρηση στο θρόνο του Ισαάκιου Β', σύντομα εξουδετερώθηκε. Έπειτα από δύο ήττες στη Θράκη, οι Νορμανδοί εγκατέλειψαν τη Θεσσαλονίκη και υποχώρησαν προς το Δυρράχιο. Το 1186 απωθήθηκαν από τα βυζαντινά στρατεύματα πέρα από την Αδριατική με σοβαρές απώλειες και, ενώ κράτησαν τα νησιά της Κεφαλλονιάς και της Ζακύνθου, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Κέρκυρα. Η επίθεση αυτή των Νορμανδών θα μπορούσε να είχε προληφθεί αν ο Ανδρόνικος είχε σταθερές συμμαχίες ή τουλάχιστον μια προληπτική διπλωματία στη Δύση. Ο Ισαάκιος χρειαζόταν τον βενετικό στόλο για να μπορεί να αμυνθεί σε μία μελλοντική επίθεση από το νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας. Έτσι, άρχισε ξανά διπλωματικές σχέσεις με τους Βενετούς με στόχο τη σύναψη συμμαχίας. Οι Βενετοί ανταποκρίθηκαν στις εκκλήσεις του Ισαάκιου με μία πρεσβεία που θα διαπραγματευόταν μία συνθήκη με βάση το χρυσόβουλλο του Μανουήλ το 1148 και θα πίεζε για την καταβολή των δόσεων της αποζημίωσης που ακόμα τους όφειλαν οι Βυζαντινοί. Αυτή η απεμπλοκή από τη λατινική Δύση δεν ήταν ολοκληρωτική αφού οι Βενετοί κέρδισαν μία ακόμη περισσότερο προνομιακή θέση στη βυζαντινή κοινωνία από αυτή που είχαν πριν το 1171. Τελικά το 1187, οι Βενετοί κέρδισαν όσα ανέμεναν με τρία ξεχωριστά χρυσόβουλλα¹⁹⁵.

Με το πρώτο από τα τρία χρυσόβουλλα, ο Ισαάκιος επιβεβαίωσε και ανανέωσε όλα εκείνα τα εμπορικά προνόμια που είχαν παραχωρήσει στη Βενετία ο Αλέξιος Α',

¹⁹⁴ MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 648-649· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 276.

¹⁹⁵ DANDOLO, σελ. 271· TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. LXIX, σελ. 178-179· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 150-151· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 650· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 169-175· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 276· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ' 1, σελ. 404.

ο Ιωάννης Β΄ και ο Μανουήλ Α΄. Με το δεύτερο χρυσόβουλλο, ο αυτοκράτορας επαναβεβαιώνει και τα σχετικά με τη συνοικία των Βενετών στην Κωνσταντινούπολη καθώς αναφέρονται στοιχεία, όπως για παράδειγμα, η έκτασή της και ο πλούτος της όπως τα είχε ορίσει παλαιότερα ο Μανουήλ με το χρυσόβουλλο του 1148. Τα δύο αυτά πρώτα χρυσόβουλλα ήταν απλά αναδιατυπώσεις και ανανεώσεις όλων των δικαιωμάτων και προνομίων που είχαν παλαιότερα κερδίσει οι Βενετοί. Με το τρίτο χρυσόβουλλο, όμως, εισάγεται κάτι καινούργιο στα προηγούμενα δεδομένα. Ενώ έχει τη μορφή, τις διατυπώσεις και γενικά όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που έχει ένα αυτοκρατορικό χρυσόβουλλο, διαφέρει ως προς το ύφος και το περιεχόμενό του. Δεν αποτελεί παραχώρηση προνομίου από μία ανώτερη αρχή, όπως αυτή του αυτοκράτορα, σε μια κατώτερη δύναμη, αλλά μοιάζει περισσότερο με μία συνθήκη συμμαχίας μεταξύ δύο ίσων μερών, του βυζαντινού κράτους και της Βενετίας, πράγμα πρωτόγνωρο για τα βυζαντινά δεδομένα διότι κανένας αυτοκράτορας παλαιότερα δεν θα ενέκρινε κάτι τέτοιο¹⁹⁶.

Το τρίτο αυτό χρυσόβουλλο σχεδόν αποκλειστικά ασχολείται με ζητήματα ειρήνης και πολέμου. Οι Βενετοί με αυτό το έγγραφο αποδέχονταν πως δε θα έκαναν συμμαχίες με κανένα ηγεμόνα ή έθνος, χριστιανικό ή μη, το οποίο θα έτρεφε εχθρικά αισθήματα για την αυτοκρατορία και για τον αυτοκράτορα ή τους διαδόχους του. Επίσης, αν κάποιο εχθρικό κράτος ή ηγεμόνας εξαπέλυε επίθεση εναντίον της αυτοκρατορίας με στόλο που θα αποτελούνταν από σαράντα έως εκατό πλοία, θα έπρεπε η Βενετία να παρέχει έναν αντίστοιχο σε δύναμη στόλο στην αυτοκρατορία μέσα σε έξι μήνες από τη στιγμή που θα της ζητούνταν κάτι τέτοιο. Το έγγραφο συνεχίζει με διαδικαστικά ζητήματα σχετικά με την κατασκευή και την επάνδρωση του στόλου και την υποχρέωση του αυτοκράτορα σε τέτοιες περιπτώσεις να αναλαμβάνει την πληρωμή των εξόδων. Επιπλέον, αναφέρονται ζητήματα σχετικά με τη διοίκηση του στόλου και την αφωσίωση των πληρωμάτων και των πλοιάρχων που θα επάνδρωναν τα συγκεκριμένα πλοία. Περιλαμβάνεται στο έγγραφο και ρήτρα που διασφάλιζε τα δικαιώματα των Βενετών σε περίπτωση που ο συνενωμένος στόλος του αυτοκράτορα και των Βενετών ανακτούσε εδάφη από τον εχθρό. Σε αυτήν την περίπτωση, οι Βενετοί θα αποκτούσαν μία εμπορική συνοικία με εκκλησία και

¹⁹⁶ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. LXX, σελ. 179-203· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1576, 1577, 1578· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 151-152.

αποβάθρα εκφόρτωσης στα απελευθερωμένα εδάφη την οποία θα χρησιμοποιούσαν χωρίς να πληρώνουν φόρους¹⁹⁷.

Το χρυσόβουλλο προέβλεπε ακόμα και τι θα γινόταν σε περίπτωση που οι Βενετοί για κάποιο λόγο δεν μπορούσαν να στείλουν την αναμενόμενη βοήθεια στον αυτοκράτορα ή δεν υπήρχε χρόνος για να φτάσει η βοήθεια. Σε μια τέτοια περίπτωση που οι Βενετοί θα εμποδίζονταν να έρθουν σε βοήθεια ο αυτοκράτορας μπορούσε να επιστρατεύσει τα δύο τρίτα των Βενετών κατοίκων της αυτοκρατορίας του στην υπηρεσία του στόλου και αν δεν υπήρχε χρόνος για να ζητηθεί βοήθεια να στρατολογήσει ως μισθοφόρους μέχρι και τα τρία τέταρτα. Αυτές ήταν οι υποχρεώσεις των Βενετών που προβλέπονταν στο έγγραφο σε περίπτωση που το Βυζάντιο δεχόταν κάποια επίθεση. Μόνο δύο εξαιρέσεις υπήρχαν. Η πρώτη αφορούσε τον Γερμανό αυτοκράτορα αν οι Βενετοί είχαν ειρήνη μαζί του, και η δεύτερη το βασίλειο της Σικελίας που, αν επιτίθονταν στην αυτοκρατορία ακόμα και αν είχαν ειρήνη, οι Βενετοί θα έπρεπε να συμβάλλουν με δεκαπέντε πλοία μέσα σε τέσσερις μήνες¹⁹⁸.

Οι Βενετοί είχαν υποσχεθεί να τηρήσουν τους όρους της παρούσας συμφωνίας με όρκο πίστης ακόμα και αν τους πίεζε κάποιος ηγεμόνας ή και ο ίδιος ο πάπας είτε τους πρόσφερε άφεση είτε τους απειλούσε με αφορισμό. Εάν παρέμεναν πιστοί στον αυτοκράτορα Ισαάκιο θα ανταμοίβονταν με την ανανέωση των προνομίων που τους είχαν χορηγήσει ο Αλέξιος Α΄, ο Ιωάννης Β΄ και ο Μανουήλ Α΄. Επιπλέον, θα αποζημιώνονταν για όλες τις απώλειες που είχαν υποστεί ως αποτέλεσμα της δράσης του αυτοκράτορα Μανουήλ. Όλη η περιουσία των Βενετών θα επέστρεφε στους ιδιοκτήτες τους και όση από την περιουσία δε θα μπορούσαν να εντοπίσουν θα διερευνούνταν προσεκτικά από μια ειδική επιτροπή, της οποίας μέλη θα διέθεταν εξουσίες κατάσχεσης και μεταπώλησης. Σε περίπτωση μίας επίθεσης από κάποιο εχθρικό κράτος στη Βενετία, το Βυζάντιο θα έπρεπε να βοηθήσει στην άμυνά της σαν να πρόκειται για μία επίθεση που θα είχε γίνει κατά του εδάφους του. Τέλος, οι Βενετοί θα έπρεπε να συμμετέχουν σε οποιαδήποτε συνθήκη ειρήνης ή ανακωχή που

¹⁹⁷ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 152· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508.

¹⁹⁸ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 152-153· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508.

ο αυτοκράτορας μπορεί να σύναπτε με κάθε εχθρό ενάντια στον οποίο τον είχε βοηθήσει¹⁹⁹.

Τα χρυσόβουλλα που απολύθηκαν από τον αυτοκράτορα το 1187 είχαν σκοπό να επαναφέρουν τις αμοιβαία επικερδείς σχέσεις που υπήρχαν πριν από την καταστροφή του 1171 μεταξύ αυτοκρατορίας και Βενετίας. Οι Βενετοί ήταν και πάλι ελεύθεροι να ανασυγκροτήσουν τις εμπορικές τους επιχειρήσεις στις πόλεις και τα λιμάνια της αυτοκρατορίας, ενώ διαβεβαιώθηκαν για την επιστροφή των παλαιών τους προνομίων και περιουσιών τους στην Κωνσταντινούπολη²⁰⁰.

Η αναγγελία μίας νέας σταυροφορίας επιδείνωνε την κατάσταση για τον Ισαάκιο πολύ περισσότερο από τη στιγμή που έγινε γνωστό πως θα ηγούνταν της σταυροφορίας ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα, ο Φίλιππος Αύγουστος της Γαλλίας και ο Ριχάρδος Λεοντόκαρδος της Αγγλίας²⁰¹. Ο Σαλαντίν²⁰² είχε κυριεύσει το Λατινικό Βασίλειο της Ιερουσαλήμ το 1187. Τα γαλλικά και αγγλικά στρατεύματα που έφτασαν στη μέση ανατολή δια θαλάσσης δεν κατάφεραν να ανακτήσουν την Ιερουσαλήμ. Ο Μπαρμπαρόσα, ωστόσο, επέλεξε την ανατολική χερσαία οδό και το πέρασμά του μέσα από τα Βαλκάνια έγινε δεκτό με ενθουσιασμό από τους Σέρβους και τους Βούλγαρους. Ο Αυτοκράτορας Ισαάκιος είχε έρθει σε συμφωνία με το Σαλαντίν να καθυστερήσει την πορεία της σταυροφορίας. Μετά το 1185, ο Ισαάκιος Β΄ Άγγελος δεν επιχείρησε να αναπροσαρμόσει την πολιτική της αυτοκρατορίας, ο οποίος είχε κάθε λόγο να απορρίψει τις πολιτικές του προκατόχου που βασίλευσε ως τύραννος, ως απόκλιση από τη συνήθη πορεία της αυτοκρατορικής πολιτικής. Ο Ισαάκιος ίσως με τη συγκεκριμένη συμμαχία ήλπιζε να κερδίσει κάποιο είδος βυζαντινής κυριαρχίας στην Παλαιστίνη, συμπεριλαμβανομένης της κατοχής του συνόλου των επισκοπών και των Ιερών Τόπων, σε αντάλλαγμα για την παρεμπόδιση των σταυροφόρων. Ο Μπαρμπαρόσα και το σύνολο του δυτικού χριστιανικού κόσμου εξέλαβε αυτήν την πράξη ως οριστική απόδειξη της βυζαντινής προδοσίας. Οι μνήμες από τη σφαγή του 1182 ήταν ακόμα ζωντανές. Παρ' όλα αυτά, όμως, ο Μπαρμπαρόσα ανάγκασε τον Ισαάκ να του παράσχει πλοία, συνοδευτικές δυνάμεις και προμήθειες για τη διέλευσή του στη

¹⁹⁹ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 153-154· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 197-199· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 24-35 & 564-568.

²⁰⁰ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 154-155· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508.

²⁰¹ BRAND, «Richard I Lionheart», *ODB, III*, σελ. 1794-1795.

²⁰² BRAND, «Saladin», *ODB, III*, σελ. 1830.

Μικρά Ασία και στην Ιερουσαλήμ. Ο Μπαρμπαρόσα, όμως, ποτέ δεν έφτασε στην Ιερουσαλήμ γιατί πέθανε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Ωστόσο, η βυζαντινή συμμαχία με το Σαλαντίν είχε κάνει ανεπανόρθωτη ζημιά στις σχέσεις μεταξύ βυζαντινής αυτοκρατορίας και Δυτικών. Οι Δυτικοί μάλιστα άρχισαν να πιστεύουν πως δε θα ευδοκιμούσε ποτέ κάποια σταυροφορία όσο ήταν οι Βυζαντινοί στη μέση. Ο Μπαρμπαρόσα είχε προτείνει για αυτόν το λόγο μία σταυροφορία εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Το σημαντικότερο, όμως, που έγινε εμφανές από το παραπάνω επεισόδιο ήταν η πρόδηλη αντίθεση μεταξύ της αδυναμίας του Ισαάκ να εμποδίσει μία σταυροφορία που ο ίδιος θεωρούσε, λανθασμένα, ότι κατευθύνεται εναντίον της Κωνσταντινούπολης και της δυνατότητας του Φρειδερίκου να απειλήσει την Κωνσταντινούπολη, αν ο Ισαάκ επέμενε στην παρακώλυσή του²⁰³.

Η Βενετία ενεπλάκει στην Τρίτη Σταυροφορία από ιδιοτέλεια και ρεαλισμό, καθώς υπήρχαν βενετικές συνοικίες στις περισσότερες από τις πόλεις των Αγίων Τόπων. Προσπάθησε να αποκτήσει κέρδη κυρίως σε βάρος των απωλειών της Γένουας και της Πίζας, είτε από μία βυζαντινή είτε από μία μουσουλμανική κατάληψη των ακτών της Παλαιστίνης. Παρείχαν κάποια πλοία για να μεταφέρουν μερικούς από τους σταυροφόρους στα ανατολικά αλλά ο ρόλος τους γενικά ήταν περιορισμένος. Δεν τους αφορούσε ιδιαίτερα η κατηγορία ότι ο Βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν ένας εχθρός του Θεού και ένας προδότης του κοινού σκοπού των σταυροφοριών, αν και θα έβλεπαν με καλό μάτι την υπαγωγή της Κωνσταντινούπολης υπό δυτικό έλεγχο. Είχαν δικούς τους λόγους να υποπτεύονται τους Βυζαντινούς. Ο αυτοκράτορας είχε δεσμευτεί να αποκαταστήσει τις χαμένες περιουσίες τους στην Κωνσταντινούπολη και να τους αποζημιώσει· είχε περάσει, όμως, πάνω από ένας χρόνος χωρίς να έχει προχωρήσει η υπόθεσή τους. Η επιτροπή που θα προέβαινε στην αναζήτηση της απωλεσθείσας βενετικής περιουσίας είχε συσταθεί, αλλά αποδείχθηκε αδύνατο να εντοπίσει όλη την περιουσία μετά την πάροδο δεκαέξι ετών. Το 1189 ο δόγης έστειλε δύο πρέσβεις για να υπενθυμίσει στον αυτοκράτορα τις υποσχέσεις του, αναγκάζοντάς τον, τον Ιούνιο του ίδιου έτους, να υπογράψει μία ακόμη συμφωνία με

²⁰³ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 155-156· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 176-188· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 649-651.

τη Βενετία. Ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα ήταν σχεδόν έξω από την Κωνσταντινούπολη και το Βυζάντιο είχε ανάγκη από συμμάχους²⁰⁴.

Στο τέταρτο χρυσόβουλλο που εξέδωσε ο Ισαάκιος τον Ιούνιο του 1189 υπέρ της Βενετίας παραδεχόταν ότι ήταν ανέφικτο να αποκατασταθεί η περιουσία των Βενετών που είχαν χάσει το 1171. Είχε βρει, όμως, έναν άλλο τρόπο για την επίλυση του ζητήματος. Συγκεκριμένα, παραχωρούσε στους Βενετούς, όπως είχαν ζητήσει, μία διεύρυνση της συνοικίας τους στην Κωνσταντινούπολη και περισσότερες αποβάθρες. Υπήρχαν γαλλικές και γερμανικές συνοικίες στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίες είχαν χρησιμοποιηθεί ελάχιστα και σπάνια επισκέπτονταν από τους εμπόρους αυτών των εθνών, που τώρα προστίθονταν στη βενετική συνοικία μαζί με τις αποβάθρες τους. Αυτό θα επέφερε στους Βενετούς επιπλέον ετήσια έσοδα των πενήντα λιβρών χρυσού, το οποίο θα λειτουργούσε ως ανταμοιβή για τις χαμένες περιουσίες τους. Επιπλέον, ο Ισαάκιος συμφώνησε ότι παρέμενε ένα χρέος 1.500 λιβρών χρυσού, το οποίο ανέλαβε να διευθετήσει και πλήρωσε στους πρέσβεις της Βενετίας μία πρώτη δόση 250 λιβρών. Τα υπόλοιπα υποσχέθηκε πως θα καταβάλλει σε έξι ετήσιες δόσεις. Από βενετικά έγγραφα γνωρίζουμε πως καταβλήθηκαν ακόμα δύο δόσεις από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο το 1191 και το 1193. Όταν, όμως, ο Ισαάκιος το 1195 έχασε το θρόνο ύστερα από έξι χρόνια, το χρέος ακόμα δεν είχε εξοφληθεί²⁰⁵.

Ο Ισαάκιος άρχισε να αποκαθιστά τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με την Πίζα και τη Γένουα, οι οποίες είχαν διαταραχτεί από τις σφαγές του 1182, με την έκδοση χρυσόβουλλων για την Πίζα και τη Γένουα το 1192. Με τα χρυσόβουλλα αυτά επιβεβαιώνονταν τα παλαιά τους προνόμια, επιπρόσθετα τους παραχωρούνταν επεκτάσεις στις συνοικίες τους στην Κωνσταντινούπολη και οι τελωνειακοί δασμοί παρέμεναν στο ποσοστό του 4% που ίσχυε και πριν. Ο Ισαάκιος είχε λόγους να συγγαίρει τον εαυτό του για τον τρόπο που είχε επαναφέρει την κατάσταση της εποχής του Μανουήλ Κομνηνού με ένα πολύ λογικό κόστος. Οι Λατίνοι, όμως, είχαν στραφεί στην πειρατεία για να εκδικηθούν τους Βυζαντινούς μετά τις σφαγές του

²⁰⁴ HISTORIA DUCUM VENETICORUM, σελ. 90· DANDOLO, σελ. 271· TAFEL-THOMAS, Urkunden, I, no. LXXIV, σελ. 206-211· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1589, 1590· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 156-157· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 649-650.

²⁰⁵ DOCUMENTI DEL COMMERCIO VENEZIANO, nos. 378-380, 403, 418, σελ. 371-374, 395-396, 409-410· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 157-158· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 199-200· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 35-41.

1182. Η νορμανδική εισβολή το 1185 απελευθέρωσε ένα σμήνος κουρσάρων που λυμαίνονταν τις ακτές του Αιγαίου. Το Νοέμβριο του 1192, ο Ισαάκιος Άγγελος διαμαρτυρήθηκε στη Γένουα για τις ενέργειες ενός Γενουάτη πειρατή που είχε επιτεθεί στο λιμάνι της Ρόδου μαζί με ένα πλοίο από την Πίζα ενώ επιτέθηκε και σε εμπορικά πλοία όπου επέβαιναν ακόμα και πρέσβεις. Οι Γενουάτες δεν ήταν πρόθυμοι να δεχτούν την ευθύνη για τις ενέργειες των πειρατών διότι είχαν εξοριστεί από τη Γένουα αρκετά χρόνια πριν. Ο λαός της Κωνσταντινούπολης εξοργίστηκε με την τύχη των Βυζαντινών εμπόρων και την απώλεια των αγαθών τους και απείλησε ότι θα επιτεθεί στη συνοικία των Γενουατών. Ο Ισαάκιος κατάφερε να τους ηρεμήσει αποσπώντας ενέχυρα από τους Γενουάτες της Κωνσταντινούπολης που ανέρχονταν στα 20.000 υπέρπυρα, τα οποία υπολόγισε ότι θα κάλυπταν την αξία των αγαθών που χάθηκαν, όμως, δε ρευστοποίησε τα ενέχυρα. Επίσης, οι Πισάτες με τη δικαιολογία του πολέμου με τη Βενετία επιτίθονταν στα βυζαντινά πλοία στη θάλασσα του Μαρμαρά και λεηλατούσαν τις ακτές και τα νησιά. Ο Ισαάκιος απαίτησε επανορθώσεις από την κοινότητα της Πίζας, η οποία απάντησε με το ίδιο ακριβώς επιχείρημα που χρησιμοποίησαν οι Γενουάτες. Δεν μπορούσαν να θεωρηθούν υπεύθυνοι για τα πταίσματα των μεμονωμένων πολιτών που ενεργούσαν για λογαριασμό τους και δεν είχαν την δύναμη να τους ελέγξουν. Η υποψία ήταν ότι ίσως δεν ενδιαφέρονταν να κάνουν κάτι τέτοιο εξαιτίας του ανταγωνισμού τους με τους Βενετούς για τα εμπορικά πρωτεία. Η ναυτική αδυναμία του Βυζαντίου είχε ως αποτέλεσμα να διεξαγάγουν οι Ιταλοί ένα συγκαλυμμένο πόλεμο για την κυριαρχία στα βυζαντινά ύδατα²⁰⁶.

Μετά το τέλος της Γ΄ Σταυροφορίας, ο Ισαάκιος ξεκίνησε τις στρατιωτικές εκστρατείες του στα Βαλκάνια με σκοπό να υποτάξει τους εξεγερμένους Σέρβους και Βούλγαρους. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας στη Βουλγαρία τον Απρίλιο του 1195, ο Ισαάκιος έπεσε θύμα μίας συνωμοσίας, με επικεφαλής τον μεγαλύτερο αδελφό του Αλέξιο μίας ομάδας δυσανεστημένων αριστοκρατών. Ο γιος του Αλέξιος, μόλις δεκατριών ετών, φυλακίστηκε και ο αδερφός του ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας στη θέση του ως Αλέξιος Γ΄. Ο νέος αυτοκράτορας δεν είχε το ταλέντο της διοίκησης ούτε είχε όρεξη για ηρωισμούς. Επέβαλε αδιάστακτη φορολογία στις επαρχίες και

²⁰⁶ ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508-510· HOLMES, *Political-historical survey*, σελ. 276.

ενθάρρυνε με την πολιτική του το νεποτισμό και τη διαφθορά στη γραφειοκρατία, ενώ οι αποσχιστικές τάσεις έγιναν ανεξέλεγκτες²⁰⁷.

Στα δυτικά της αυτοκρατορίας νέα προβλήματα προέκυψαν τα οποία ο Αλέξιος Γ΄ δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει. Ο θάνατος του Φρειδερίκου Μπαρμπαρόσα κατά τη διάρκεια της Γ΄ Σταυροφορίας έφερε στο θρόνο της Γερμανίας τον γιο και διάδοχό του, Ερρίκο ΣΤ΄²⁰⁸, ο οποίος, εξαιτίας του γάμου του με τη θεία του Γουλιέλμου Β΄ της Σικελίας που πέθανε άτεκνος το 1189, κληρονόμησε και το βασίλειο της Σικελίας. Ο κίνδυνος από τον Ερρίκο ΣΤ΄ ώθησε τον Ισαάκιο σε διπλωματική δράση. Το 1192, διαπραγματεύτηκε την ανανέωση των εμπορικών συνθηκών της αυτοκρατορίας με την Πίζα και Γένοβα, δύο πόλεις από τις οποίες ο Ερρίκος είχε ζητήσει να του παράσχουν τα απαραίτητα πλοία για την κατάκτηση της Σικελίας. Το 1194, λοιπόν, ο Ερρίκος στέφθηκε στο Παλέρμο. Οι συνεχείς προσπάθειες των Βυζαντινών αυτοκρατόρων να στρέψουν το νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας εναντίον της Γερμανικής Αυτοκρατορίας αποδείχθηκαν άκαρπες. Αυτή η συγκέντρωση πρωτοφανούς δύναμης στην Ιταλία ανησύχησε τους Βυζαντινούς. Ο Ερρίκος ΣΤ΄ σχεδίαζε μία νέα σταυροφορία, ενώ δήλωσε ο ίδιος εκδικητής του καθαιρεμένου και τυφλωμένου αυτοκράτορα Ισαάκιου Β΄. Ο Ερρίκος απαίτησε από τον Αλέξιο Γ΄ να του παραδώσει το κομμάτι της αυτοκρατορίας που εκτεινόταν μεταξύ Δυρραχίου και Θεσσαλονίκης, το οποίο οι Νορμανδοί κατείχαν για ένα σύντομο χρονικό διάστημα το 1185, και να καταβάλει υπέρογκα ποσά ως φόρο υποτέλειας. Ο Αλέξιος οδηγήθηκε στην επιβολή ενός νέου φόρου που έμεινε γνωστός ως *αλαμανικόν*, «γερμανικός φόρος». Δεν μπορούσε να μαζέψει το ποσό, όμως, για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του Γερμανού αυτοκράτορα. Το Βυζάντιο σώθηκε από τύχη. Ο πάπας αρνήθηκε να ευλογήσει το σχέδιο του Ερρίκου για μια σταυροφορία εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας και ο Ερρίκος πέθανε το 1197 αφήνοντας τα σχέδιά του ημιτελή. Ο θάνατος του Ερρίκου ΣΤ΄ έκανε τους Βυζαντινούς να νιώσουν ανακουφισμένοι και ο γερμανικός φόρος καταργήθηκε. Αμφίβολο βέβαια παραμένει το γεγονός εάν ο Ερρίκος σκόπευε να ηγηθεί μίας σταυροφορίας εναντίον της Κωνσταντινούπολης²⁰⁹.

²⁰⁷ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 158· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 563· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 110-116.

²⁰⁸ BRAND, «Henry VI», *ODB*, II, σελ. 914.

²⁰⁹ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 475₃₂-480₆₀· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 158-159· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 650-651· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 189-194.

Ο Αλέξιος Γ΄ αρνήθηκε να πληρώσει τις περαιτέρω δόσεις του χρέους προς τους Βενετούς που ο Ισαάκιος είχε αναγνωρίσει και, επιπλέον, έδωσε εντολή στους πράκτορές του να συλλέξουν φόρους από τη βενετική ιδιοκτησία και πλοιοκτησία, αντίθετα με ό,τι είχε οριστεί με τα χρυσόβουλλα των προηγούμενων αυτοκρατόρων. Σαν να μην έφταναν αυτά, όμως, φάνηκε ευνοϊκότερος προς τους εμπορικούς αντιπάλους των Βενετών, τους Πισάτες και τους Γενουάτες. Οι Βυζαντινοί υπέφεραν από τις δραστηριότητες των πειρατών. Οι πειρατές που τρομοκρατούσαν τη ναυτιλία και τους παραθαλάσσιους οικισμούς του Αιγαίου τις δεκαετίες του 1180 και 1190 προέρχονταν κυρίως από την Πίζα και Γένοβα. Αυτοί, όμως, που έχαναν περισσότερα ήταν οι Βενετοί διότι είχαν ακόμη το μεγαλύτερο εμπορικό κομμάτι στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Τα προνόμιά τους φαινόταν να τους δίνουν λίγη προστασία από τους Βυζαντινούς αξιωματούχους και ακόμη λιγότερη από τους πειρατές της Πίζας και της Γένουας. Ο Ισαάκιος Β΄ είχε προηγουμένως με χρυσόβουλλα του 1192 και 1193 επιστρέψει τα παλαιά προνόμια και τις συνοικίες στους εμπόρους από την Πίζα και την Γένοβα, με σκοπό να τους απομακρύνει από την πειρατεία στην οποία είχαν καταφύγει πολλοί από αυτούς μετά τις σφαγές του 1182. Ο Αλέξιος Γ΄ προχώρησε ακόμη περισσότερο, τόσο που οι Βενετοί άρχισαν να πιστεύουν ότι σκόπιμα ενθάρρυνε τους αντιπάλους τους και πως ο αυτοκράτορας ήταν πίσω από μία σειρά επιθέσεων των Πισατών σε βενετικά πλοία και σε βενετικές εγκαταστάσεις στην Κωνσταντινούπολη. Τόσο μεγάλο ήταν το διακύβευμα που η Βενετία και η Πίζα ξεκίνησαν πόλεμο μεταξύ τους. Ο Γερμανός αυτοκράτορας Ερρίκος ΣΤ΄ είχε θέσει τέρμα στις μάχες τους στην Ιταλία, όμως, στο βυζαντινό κόσμο η ένταση μεταξύ τους δεν καταλάγιαζε. Προκειμένου να ελέγξουν τις λεηλασίες των Πισανών και να προστατεύσει τα βενετικά εμπορικά πλοία, οι Βενετοί εξαπέλυσαν μία ναυτική επιχείρηση το 1196 στη Άβυδο στην είσοδο των Δαρδανελλίων. Πρέπει, επίσης, να σκόπευαν να εκφοβίσουν τη βυζαντινή κυβέρνηση σε μία προσπάθεια να αποκτήσουν πιο ευνοϊκή συμπεριφορά, όπως και πληρωμή για τις αποζημιώσεις που είχε καθυστερήσει²¹⁰.

Υπήρχε πάντα ο φόβος μεταξύ των Λατίνων κατοίκων της αυτοκρατορίας ότι οι Έλληνες θα εκδήλωναν το φθόνο τους εναντίον τους με μία ακόμη δολοφονική

²¹⁰ TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. LXXVIII, σελ. 216-225· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1606, 1607, 1609, 1610, 1611, 1612, 1616· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 159-160· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 510-511· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 650· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 79-83 & 100-102· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 200.

επίθεση στις συνοικίες τους. Ωστόσο, μάχες μεταξύ διαφόρων Λατίνων ή μεταξύ Λατίνων και Βυζαντινών δεν ξέσπασαν ξανά στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης. Κάποιες αψιμαχίες μπορεί να ξεσπούσαν κατά καιρούς, αλλά ο νέος δόγης, Ερρίκος Δάνδολος, ήταν αντίθετος με την τακτική των αντιποίνων²¹¹.

Ο Ερρίκος Δάνδολος είχε εκλεγεί δόγης της Βενετίας στα εβδομήντα του έτη και είχε περάσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην υπηρεσία της χώρας του, ως εκ τούτου ήταν έξυπνος και έμπειρος. Αντιπαθούσε τους Βυζαντινούς και δυσπιστούσε απέναντι στην βυζαντινή διπλωματία. Λέγεται, όμως πως είχε και προσωπικούς λόγους να νιώθει έχθρα εναντίον των Βυζαντινών. Είχε βρεθεί στην Κωνσταντινούπολη με μία από τις πολλές αποτυχημένες διπλωματικές αποστολές στην αυλή του Μανουήλ Α΄ και εκεί λέγεται πως είχε τραυματιστεί και σχεδόν έχασε την όρασή του. Επισκέφτηκε και δεύτερη φορά την Κωνσταντινούπολη το 1184 με μία άλλη πρεσβεία, όπου κατάλαβε πως οι διαπραγματεύσεις με τους Βυζαντινούς ήταν δύσκολες και απαιτούσαν ιδιαίτερη υπομονή καθώς μεγάλο όπλο της βυζαντινής διπλωματίας ήταν η αναβλητικότητα²¹².

Τρεις πρεσβείες έστειλε ο Ερρίκος Δάνδολος στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να διασφαλιστούν τα βενετικά συμφέροντα που θύγονταν από την πολιτική του Αλεξίου Γ΄. Οι πρέσβεις του δόγη είχαν λάβει εντολή να είναι αμετάπιστοι σε ό,τι

²¹¹ «*Ηγεμόνευε δὲ τῆς τότε τῶν ἀγοραίων συνδρομῆς οὐ μόνον θυμὸς ἄλογος, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν ἀλλοτρίων ἡρρένου ἔρωσ χρημάτων· ὧντο γὰρ ἐν βραχεὶ πόνῳ τοὺς Λατίνους ἐκστήσαι τῶν οἰκημάτων καὶ διαρπάσαι ἅπαν ἀπραγματεύτως τὸ ἔνδον κειμηλιούμενον, ὥσπερ κατὰ τοὺς χρόνους Ἀνδρονίκου διαπεπράχασι. τοῖς δὲ εἰς τοῦναντίον τὰ τῶν ἐλπίδων μετέστραπται· οἱ γὰρ διάφοροι, ὡς εἶδον τὴν ἐπ' αὐτοὺς τῶν ξυγκλύδων σύρροισιν, τὰς τε λεωφόρους περιεφράγμωσαν μεγίστοις σκόλοψιν, ὅσαι κατ' αὐτοὺς ἦγον τὸ παροδεῦον, καὶ θωρακισθέντες βύζην ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν ἔστησαν. ὁ δ' ἀγελαῖος ὄχλος πολλάκις μὲν ὑπερβῆναι τὰ περισταυρώματα ὥρμησαν, οὐ μόνον δὲ τοῖς κατὰ σκοπὸν οὐκ ἔδοσαν πέρας, ἀλλὰ καὶ κακῶς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἔπαθον.*» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 392⁷¹⁻⁸¹ & 393⁸⁶⁻¹⁵. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 160. BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 82-83.

²¹² «*Ἦν δὲ δεινὸν οὐκ ἐλάχιστον καὶ ὁ τῆς τοιαύτης δούξ Βενετῶν Εἰρικός Δάνδουλος, ἀνὴρ πρὸς μὲν τὰς ὄψεις καὶ τῷ χρόνῳ πέμπελος, ἐπιβουλότατος δὲ πρᾶγμα Ῥωμαίοις καὶ φθονερώτατος, ὃς παιπάλῃμα ὦν ἀγυρτείας καὶ φρονιμώτερον τῶν φρονίμων ἑαυτὸν ὀνομάζων καὶ δοξομανῶν ὡς οὐχ ἕτερος θανάτου ἐτιμᾶτο τὸ μὴ τίσασθαι Ῥωμαίους τῆς ἐς τὸ γένος αὐτοῦ παροινίας, φρεσὶν ἀναπεμπάζων καὶ λογιστεύων ὁπόσοις κακοῖς οἱ Βενετικοὶ προσωμίλησαν τῶν Ἀγγελωνύμων ἀδελφῶν ἀνασσόντων, καὶ πρὸ τούτων Ἀνδρονίκου, καὶ ἀνόπιν ἔτι τοῦ Μανουήλ τὰ τῶν Ῥωμαίων σκῆπτρα διέποντος. εἰδὼς δὲ κατὰ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς προχωρήσειν, εἴ τι πού Ῥωμαίοις ἐπίβουλον μετὰ μόνων τῶν ὁμοφύλων ἐργάσεται, καὶ ἄλλους προσλαβέσθαι συλλήπτορας σκέπτεται καὶ τούτοις κοινωνῆσαι τῶν ἀπορρήτων, οὓς ἤδει πρὸς Ῥωμαίους ἄσπονδον μῖσος τρέφοντας καὶ τοῖς τούτων καλοῖς βάσκανον καὶ λῆχον ἐνατενίζοντας.*» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 538⁷²⁻⁸⁵. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 160-161. PERTUSI, *Venezia e Bizanzio 1000-1204*, σελ. 12-13 & 21.

έχει να κάνει με την καταβολή των αποζημιώσεων. Άλλες δυο διπλωματικές αποστολές εστάλησαν και από τον αυτοκράτορα με προορισμό την Βενετία. Τελικά, μετά από δύσκολες διαπραγματεύσεις, οι απεσταλμένοι του δόγη και ο λογοθέτης του δρόμου, Δημήτριος Τορνίκης, κατέληξαν σε συμφωνία. Το περιεχόμενο της συμφωνίας τους περιλήφθηκε στο χρυσόβουλλο που απέλυσε ο Αλέξιος Γ΄ το Νοέμβριο του 1198²¹³.

Το χρυσόβουλλο του Αλεξίου Γ΄ του 1198 σε γενικές γραμμές αποτελούσε αναδιατύπωση του χρυσόβουλλου του 1187. Οι όροι που αναφέρονταν στο σικελικό βασίλειο παραλείφθηκαν, αλλά οι Βενετοί δεσμεύτηκαν πως θα βοηθούσαν το Βυζάντιο σε περίπτωση που δεχόταν κάποια επίθεση από τη γερμανική αυτοκρατορία. Στη συνέχεια περιελάμβανε τα δικαιώματα που επιβεβαίωνε ο αυτοκράτορας και θα ανακτούσαν οι Βενετοί έμποροι, δηλαδή την απαλλαγή από τους φόρους για τη διακίνηση των προϊόντων τους, ενώ υπήρχε και κατάλογος με τις περιοχές και τις πόλεις της αυτοκρατορίας όπου θα μπορούσαν να εμπορεύονται ελεύθερα. Μόνο οι επαρχίες της Μαύρης Θάλασσας εξαιρέθηκαν. Ήταν η πρώτη φορά που τα προνόμια των Βενετών αναφέρονταν με τέτοια λεπτομέρεια²¹⁴.

Το παραπάνω χρυσόβουλλο περιελάμβανε, εκτός των συνηθισμένων όρων, και κάποιες ειδικές διατάξεις που όριζαν με μεγαλύτερη λεπτομέρεια το νομικό κύρος των Βενετών που έκαναν εμπόριο ή κατοικούσαν στην αυτοκρατορία. Οι διατάξεις αυτές του χρυσόβουλλου του 1198 ξεκαθάριζαν τη νομική και δικαστική θέση των Βενετών που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη και όριζε την κοινότητά τους ως ξένη με τα δικά της δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ο Αλέξιος Γ΄ αναγνώρισε τους Βενετούς ως ξένους πολίτες. Το μόνο που έλειπε ήταν να αναγνωρίσει και ένα νόμιμο εκπρόσωπο της βενετικής κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη που θα ήταν υπόλογος στις βυζαντινές αρχές. Ωστόσο, δε φαίνεται να υπήρχε κάτι τέτοιο στο δωδέκατο

²¹³ DANDOLO, σελ. 274-275· TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, no. LXXXV, σελ. 246-280· DÖLGER, *Regesten*, II, nos. 1632, 1639 & 1647· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 162· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 511· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 200-202.

²¹⁴ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 162-163· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 511· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 404-405.

αιώνα. Το χρυσόβουλο του 1198 μιλάει μόνο για λεγάτους και δικαστές απεσταλμένους των δόγηδων²¹⁵.

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με την Βενετία εξομαλύνθηκαν και η τελευταία ανέκτησε τα εμπορικά της προνόμια και την οικονομική της θέση με τα χρυσόβουλλα των ετών 1187, 1189 και 1198. Θεωρητικά, οι Βενετοί είχαν τώρα ό,τι θα μπορούσαν να θελήσουν. Παρόλ'αυτά, όμως, η θέση τους είχε ελάχιστα αλλάξει, η ένταση ανάμεσα στα δυο κράτη στην αυγή του 13^{ου} αιώνα συνέχιζε να υπάρχει. Ο Αλέξιος ακόμη αμφιταλαντευόταν για το ζήτημα της πληρωμής των επανορθώσεων. Οι υπάλληλοί του συνέχισαν να ενοχλούν τους Βενετούς εμπόρους ενώ ο αυτοκράτορας προφανώς ευνοούσε τους εμπόρους από την Πίζα και τη Γένουα σε βάρος των Βενετών, αντίθετα από τις ισχύουσες συμφωνίες που απέρρεαν από το χρυσόβουλλο του 1198. Η προσέγγιση της Βενετίας από τους αρχηγούς της τέταρτης σταυροφορίας την άνοιξη του 1201 πρέπει να φάνηκε ότι προσέφερε μία διέξοδο από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Βενετοί. Αυτό δε σημαίνει ότι σκέφτηκαν αμέσως να στρέψουν τη σταυροφορία εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Πιο ελκυστική ήταν η προοπτική να προλάβουν τους αντιπάλους τους εξασφαλίζοντας τα λιμάνια στο Δέλτα του Νείλου όπου συγκεντρωνόταν ένα όλο και μεγαλύτερο μερίδιο του βενετικού εμπορίου²¹⁶.

Στις 15 Αυγούστου 1198 ο νεοεκλεγείς πάπας Ιννοκέντιος Γ'²¹⁷ κήρυξε την έναρξη της Δ' Σταυροφορίας με σκοπό την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ. Ο πάπας θέλησε να κρατήσει τη Σταυροφορία υπό τον έλεγχό του και για αυτόν το λόγο ασχολήθηκε αρκετά με τα ζητήματα του εφοδιασμού και της χρηματοδότησης της εκστρατείας ενώ επεδίωξε τη μη συμμετοχή εστεμμένων στο σταυροφορικό στράτευμα, στηριζόμενος κυρίως σε κόμητες και βαρόνους ενώ έτρεφε τις επιφιλίες του για την ανάμειξη των Βενετών στη νέα αυτή σταυροφορία που διοργάνωνε²¹⁸.

Κεντρικό ρόλο στη συγκρότηση και στην εξέλιξη της Δ' Σταυροφορίας διαδραμάτισαν οι Βενετοί και ο υπέργηρος δόγης τους, Ερρίκος Δάνδολος. Ο

²¹⁵ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 163-165· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 511· BRAND, *Byzantium Confronts the West*, σελ. 202-203· LILIE, *Handel und Politik*, σελ. 41-49· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ'1, σελ. 405-406.

²¹⁶ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 159-160· MADDEN, *Enrico Dandolo*, σελ. 112· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 511-512.

²¹⁷ KAZHDAN, «Innocent III», *ODB*, II, σελ. 996-997.

²¹⁸ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 167 & 170· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ', σελ. 118-119· HARRIS, *Βυζάντιο και Σταυροφορίες*, σελ. 313· MADDEN, *The Fourth Crusade*, σελ. 100.

Νικήτας Χωνιάτης δεν είχε αμφιβολίες για αυτό. Παρουσιάζει τον δόγη Ερρίκο Δάνδολο ως την ηγετική μορφή της επιχείρησης. Η Δ' Σταυροφορία αποφασίστηκε πως θα έπρεπε να κατευθυνθεί προς την Αίγυπτο και να προσεγγίσει την Ιερουσαλήμ από νότια ώστε οι δυνάμεις των σταυροφόρων να υπερφαλαγγίσουν τους απίστους. Από τη στιγμή που αρχικός στόχος των Σταυροφόρων ήταν η Αίγυπτος, δημιουργήθηκε η ανάγκη εξεύρεσης ενός μεγάλου στόλου για να τους μεταφέρει με ασφάλεια στο δέλτα του Νείλου και έτσι στράφηκαν στη Βενετία που ήταν και η μόνη που θα μπορούσε να τους προσφέρει τόσα πλοία όσα θα τους χρειαζόνταν. Οι Βενετοί, που ποτέ δεν ήταν ενθουσιώδεις με την ιδέα του ιερού πολέμου, αρχικά ήταν διστακτικοί, καθώς ένα τέτοιο εγχείρημα ίσως να έβλαπτε τα εμπορικά τους συμφέροντα στην Αίγυπτο²¹⁹. Αυτός ήταν και ο λόγος που η Βενετία δεν απολάμβανε κολακευτικής φήμης ανάμεσα στα υπόλοιπα κράτη της μεσαιωνικής Δύσης. Επιπλέον, για να μεταφερθεί ένα τόσο μεγάλο στράτευμα, θα έπρεπε η Βενετία να αναστείλει οποιαδήποτε άλλη εργασία ακόμα και επικερδείς επιχειρήσεις ώστε να καταφέρει να συγκεντρώσει έναν τόσο μεγάλο στόλο. Για να συμφωνήσουν σε κάτι τέτοιο, οι Βενετοί θα έπρεπε να είχαν εγγυήσεις πως θα είχαν σημαντικά κέρδη και οικονομικά αλλά και σε γόητρο²²⁰.

Ο δόγης αντιπρότεινε στους σταυροφόρους μία πιο επιχειρηματική πρόταση. Οι Βενετοί δεσμεύονταν να κατασκευάσουν και να εξοπλίσουν ένα στόλο που θα ήταν ικανός να μεταφέρει συνολικά 4.500 ίππους και 9.000 ιπποκόμους, 4.500 ιππότες και 20.000 πεζούς στρατιώτες. Επιπλέον, δεσμεύονταν να παρέχουν προμήθειες για τα στρατεύματα για μία περίοδο δώδεκα μηνών. Τα παραπάνω θα κόστιζαν στους σταυροφόρους 85.000 αργυρά μάρκα. Επίσης, οι Βενετοί υπόσχονταν να στείλουν μαζί με τον υπόλοιπο στόλο και πενήντα επανδρωμένα πολεμικά πλοία για τον κοινό σκοπό της σταυροφορίας²²¹. Η αρμάδα θα ήταν έτοιμη για απόπλου από τη Βενετία μέχρι τις 29 Ιουνίου 1202. Υπήρχαν δύο προϋποθέσεις για να τηρηθεί η συμφωνία· οι δαπάνες έπρεπε να καλυφθούν εκ των προτέρων και οι Βενετοί θα έπρεπε να έχουν το

²¹⁹ Βέβαια υπάρχει και η αντίθετη άποψη ότι, παρότι οι Βενετοί είναι έμποροι, πιστεύουν στις Σταυροφορίες με γνήσιο θρησκευτικό ζήλο, βλ. PRYOR, *The Venetian fleet*, σελ. 104-105.

²²⁰ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 167 & 171· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 507 & 512· Χριστοφιλοπούλου, *Ιστορία τόμος Γ'1*, σελ. 216-217· ΝΤΟΥΡΟΥ – ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Δ' Σταυροφορία*, σελ. 118-119.

²²¹ Η συνεισφορά των 50 γαλερών, σύμφωνα με τον PRYOR, *The Venetian fleet*, σελ. 120-121 αποτελεί απόδειξη πως οι Σταυροφορία κατευθυνόταν προς την Αίγυπτο από την οποία αναμενόταν ισχυρή αντίσταση στις θαλάσσιες μάχες και όχι προς την Κωνσταντινούπολη, η οποία δε διέθετε ισχυρό στόλο με αποτέλεσμα να μη χρειάζεται ισχυρή ναυτική δύναμη για να καταληφθεί.

δικαίωμα στο ήμισυ όλων των κατακτήσεων που μπορεί να πετύχαινε η σταυροφορία. Οι σταυροφόροι υποσχέθηκαν να πληρώσουν το χρέος τους σε τέσσερις δόσεις εντός του έτους και την επόμενη μέρα τον Απρίλιο του 1201 η συνθήκη μεταξύ Βενετίας και σταυροφόρων υπογράφηκε²²².

Μόλις η συμφωνία οριστικοποιήθηκε, στάλθηκαν αγγελιαφόροι (nuncii) στον πάπα για να δώσει και αυτός την έγκρισή του, δεδομένου ότι αφορούσε τη σταυροφορία που είχε υποκινήσει ο ίδιος. Ο Ιννοκέντιος αμέσως διέβλεψε ότι οι όροι ήταν μη επωφελείς για τη Σταυροφορία αλλά, παρά τις επιφυλάξεις του, έδωσε τη συγκατάθεσή του, με την προϋπόθεση ότι δε θα γινόταν καμία επίθεση κατά χριστιανών όπως είχε συμβεί σε προηγούμενες Σταυροφορίες, παρά μόνο σε έκτακτη ανάγκη και ύστερα από έγκριση του παπικού λεγάτου. Οι σταυροφόροι, ωστόσο, είχαν υπereκτιμήσει τις δυνατότητές τους. Δυσκολεύονταν να βρουν το ποσό των 85.000 μάρκων, καθώς για να μαζέψουν αυτό το ποσό έπρεπε μέσα σε δώδεκα μήνες να βρουν ένα στρατό 33.500 ανδρών, γεγονός που ποτέ δε συνέβη. Από τη στιγμή που είχε υπογραφεί η συνθήκη, η σταυροφορία κυριαρχούνταν από τη Βενετία και οι Βενετοί δε διέγραφαν χρέη²²³.

Όλα φάνταζαν έτοιμα για την έναρξη της Σταυροφορίας, όταν το πρώτο ανησυχητικό σημάδι για τη μετέπειτα πορεία που θα ακολουθούσαν τα πράγματα έκανε την εμφάνισή του. Ήδη από το Πάσχα του 1202, οι Σταυροφόροι άρχισαν να συγκεντρώνονται στη Βενετία ώστε τα πάντα να είναι έτοιμα κατά την ημερομηνία αναχώρησης τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Δυστυχώς, όμως, οι ηγέτες του στρατού έπεσαν κατά πολύ έξω στις εκτιμήσεις τους σχετικά με τη συμμετοχή, πράγμα το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να μην μπορέσουν να αποπληρώσουν τους Βενετούς και να βρεθούν χρεωμένοι με 34.000 μάρκα. Μόνο το ένα τρίτο της υπολογιζόμενης δύναμης έφτασε στη Βενετία στο τέλος του καλοκαιριού του 1202. Το αποτέλεσμα ήταν οι Βενετοί να βρεθούν αντιμέτωποι με την οικονομική καταστροφή. Ο Δάνδολος, θέλοντας να απομακρύνει το πλήθος των Σταυροφόρων από την πόλη του

²²² TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, I, nos. XCII, XCIII, σελ. 362-368 & 369-373· THE ANONYMOUS OF SOISSONS, σελ. 233· ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 21-23, σελ. 34-35· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 6, σελ. 48· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 171-172· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 512· QUELLER, *Fourth Crusade*, σελ. 10-11· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ', σελ. 122.

²²³ REGISTERS OF INNOCENT III, σελ. 35· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 172· QUELLER, *Fourth Crusade*, σελ. 9-18· JOHN, *Preliminaries of the Fourth Crusade*, σελ. 101-102· ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης*, σελ. 190· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 507· QUELLER, *Innocent III*, σελ. 313.

καθώς αντιλαμβανόταν ότι μια ενδεχομένη δυσαρέσκειά τους εγκυμονούσε κινδύνους, συμφώνησε να ξεκινήσει η Σταυροφορία παγώνοντας το χρέος τους. Σε αντάλλαγμα, κατόρθωσε να χρησιμοποιήσει την εκστρατευτική δύναμη προς όφελός του, εφόσον έπεισε τους ηγέτες της να τον βοηθήσουν να ανακαταλάβει την παράλια πόλη της Ζάρας που είχε αποστατήσει και είχε τεθεί κάτω από την προστασία του Ούγγρου βασιλιά²²⁴.

Εν τέλει το Νοέμβριο του 1202, η Ζάρα καταλήφθηκε από τα σταυροφορικά στρατεύματα, παρά την παπική απαγόρευση επίθεσης κατά της πόλης, με την ποινή του αφορισμού και παρά τις έντονες αντιδράσεις μέρους του στρατεύματος καθώς και κάποιων κληρικών. Η αγνόηση των παπικών προσταγών φανέρωσε ότι η πολιτική επιρροή του πάπα επί των Σταυροφόρων έφθινε, σε αντίθεση με την επιρροή των Βενετών, η οποία ήταν πολύ ισχυρή, χάρη στην στρατιωτική τους δύναμη και στην πολιτική εκμετάλλευση του οικονομικού χρέους των Σταυροφόρων²²⁵.

Έπειτα από αυτήν την πρώτη εκτροπή της Σταυροφορίας, οι αρχηγοί του στρατού αποφάσισαν να ξεχειμωνιάσουν στη Ζάρα περιμένοντας την κατάλληλη εποχή για να πλεύσουν προς την Αίγυπτο. Η βυζαντινή αυτοκρατορία θα μπορούσε να είχε βρει μία θέση ως μία ουδέτερη περιφερειακή δύναμη αν η Τέταρτη Σταυροφορία είχε πάει σύμφωνα με το αρχικό της σχέδιο και είχε αποπλεύσει άμεσα εναντίον της Αιγύπτου. Η σταυροφορία φαίνεται να σκόπευε να παρακάμψει εντελώς το Βυζάντιο. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, ένα απρόβλεπτο γεγονός επρόκειτο να αλλάξει για πάντα τον ρου της ιστορίας. Ο γιος του εκθρονισθέντος αυτοκράτορα Ισαακίου Β΄, Αλέξιος²²⁶, δραπετεύσε από την Κωνσταντινούπολη και κατέφυγε στον κουνιάδο του, τον Φίλιππο της Σουηβίας²²⁷, ζητώντας βοήθεια προκειμένου να επανακτήσει τον θρόνο του πατέρα του. Ο Αλέξιος, με τη σύμφωνη γνώμη του Φιλίππου, πρότεινε στον

²²⁴ ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 37, σελ. 40, § 51, σελ. 45 & § 63, σελ. 49· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 2, σελ. 44, § 11, σελ. 51-52 & § 13, σελ. 53-54· DEVASTATIO CONSTANTINOPOLITANA, σελ. 213· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 172-173 & 175· MADDEN, *The Fourth Crusade*, σελ. 101-102 & 104· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ΄, σελ. 120· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 513· MADDEN, *Enrico Dandolo*, σελ. 134· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 217-219.

²²⁵ DEVASTATIO CONSTANTINOPOLITANA, σελ. 215· THE ANONYMOUS OF SOISSONS, σελ. 233· BISHOPS OF HALDERSTADT, σελ. 251· ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 86-87, σελ. 57· REGISTERS OF INNOCENT III, σελ. 39-40, 41-49 & 51-52· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 14, σελ. 56· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 177· ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης*, σελ. 183-184 & 190· RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ΄, σελ. 124· MESCHINI, *The "Four Crusades"*, σελ. 36· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 218-219· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 513.

²²⁶ BRAND, «Alexios IV Angelos», *ODB, I*, σελ. 65-66.

²²⁷ BRAND, «Philip of Swabia», *ODB, III*, σελ. 1653.

Βονιφάτιο του Μομφερρά και στους Σταυροφόρους να τον αποκαταστήσουν στο αυτοκρατορικό αξίωμα και εκείνος υποσχέθηκε, σε αντάλλαγμα, την καταβολή 200.000 μάρκων, την παροχή εφοδίων και προμηθειών για το επικείμενο ταξίδι στην Αίγυπτο, την αποστολή βυζαντινού εκστρατευτικού σώματος 10.000 ανδρών για να βοηθήσει σε πολεμικές επιχειρήσεις και την συντήρηση μονίμου σώματος 500 ανδρών στους Αγίους Τόπους²²⁸.

Η προσφορά αυτή δίχασε τους Σταυροφόρους επειδή πολλοί ήθελαν να συνεχίσουν την αποστολή που ανέλαβαν και να κατευθυνθούν προς την Αίγυπτο ή τη Μέση Ανατολή, σε αντίθεση με ηγετικά στελέχη της Σταυροφορίας, όπως οι Ερρίκος Δάνδολος και Βονιφάτιος του Μομφερρά, που υποστήριζαν θερμά την πρόταση του Αλεξίου. Εκτός αυτού, αντίθετος με το προτεινόμενο σχέδιο ήταν και ο πάπας ο οποίος σε επιστολή του προς τους Σταυροφόρους το Μάιο του 1203 καταδίκασε την προτεινόμενη εκτροπή και τους καλούσε να μη μεταβούν στην Κωνσταντινούπολη. Το γράμμα αυτό, ωστόσο, είναι πιθανό να μην έφτασε ποτέ στους Σταυροφόρους. Τελικά, υπερίσχυσε η άποψη της υιοθέτησης της πρότασης του Αλεξίου, με αποτέλεσμα οι Σταυροφόροι να ξεκινήσουν το ταξίδι για την Κωνσταντινούπολη. Η απόφαση τραυμάτισε την ενότητα της Σταυροφορίας αφού αρκετοί ιππότες αποκόπηκαν από αυτή και συνέχισαν μόνοι τους την πορεία προς τους Αγίους Τόπους. Κατά την διάρκεια των διαβουλεύσεων σχετικά με την Συμφωνία της Ζάρας, βαρύνουσας σημασίας υπήρξε η στάση των Βενετών, διότι ήταν αυτοί που παρείχαν τον στόλο και την τεχνογνωσία για ένα ταξίδι προς την Κωνσταντινούπολη²²⁹.

²²⁸ «ὁ δ' Ἀλέξιος ἐκ Δαμοκρανείας ἐκεῖσε παραγενόμενος τὴν ὁλκάδα εἴσεισι καὶ πρὸς τὴν νῆα μετακομίζεται. γνωσθείσης δὲ τῆς τούτου φυγῆς πέμπονται μὲν παρὰ τοῦ βασιλέως οἱ τὸ πλοῖον ἐξερευνήσοντες, οὐ μὴν ἴσχυσαν συλλαβεῖν τὸν Ἀλέξιον· οὗτος γὰρ τὴν κόμην κειράμενος περιτρόχαλα καὶ τὴν αὐτὴν τοῖς Λατίνοις στολὴν ἐνδυσάμενος, ὡς ἐν ὁμίλῳ πολλῶ συναναστρεφόμενος τοὺς διφῶντας ἐλάνθανεν. ἀπαχθεὶς οὖν ἐς Σικελίαν δῆλος τῇ ἀδελφῇ γίνεται· ἡ δὲ δορυφορίαν ἱκανὴν ἀποστείλασα τὸν ἀδελφὸν ἀγκαλίζεται καὶ δεῖται τοῦ ἀνδρὸς Φιλίππου τὰ δυνατὰ τῷ πατρὶ ἐπαμῦναι φάος ἅμα καὶ κράτος ὑπὸ τῶν γνησίων ἀφηρημένῳ καὶ τῷ ἀδελφῷ ἐπαρήξειν ἀστέγῳ τε καὶ ἀπόλιδι κατ' ἀστέρας μεταφερομένῳ τοὺς πλάνητας καὶ μηδὲν ἐπαγομένῳ πλὴν τοῦ σώματος.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 537³⁷⁻⁴⁸ & 539⁵-540²³· DEVASTATIO CONSTANTINOPOLITANA, σελ. 215-216· BISHOPS OF HALDERSTADT, σελ. 253· ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 86-87, σελ. 57 & § 93, σελ. 59· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 32, σελ. 82· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Βυζαντινὲς πηγές, σελ. 205· ΝΙΟΛ, *Βυζάντιο καὶ Βενετία*, σελ. 173-174· ΜΑΓΔΑΛΙΝΟ, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 651-652.

²²⁹ ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 96-99, σελ. 60-61 & § 101, σελ. 61· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 14, σελ. 56 & § 33, σελ. 82-83· REGISTERS OF INNOCENT III, σελ. 59-64· ΝΙΟΛ, *Βυζάντιο καὶ Βενετία*, σελ. 174 & 177-179· ΜΑΓΔΑΛΙΝΟ, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 651-652· ΜΑΔΔΕΝ, *Enrico Dandolo*, σελ. 156· ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, Γ'1, σελ. 217· Εκτός αυτού, όμως, δεν πρέπει παραγνωρίζουμε

Η βυζαντινή κυβέρνηση ήταν καλά πληροφορημένη για τα γεγονότα στη δυτική Ευρώπη και είχε δικαιολογημένα ανησυχήσει από τα νέα ότι ο νεαρός Αλέξιος βρισκόταν σε επαφή με τους αρχηγούς της σταυροφορίας. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ στράφηκε στον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ με την ελπίδα ότι θα εμποδίσει τη σταυροφορία να στραφεί εναντίον του Βυζαντίου. Τα νέα που πρέπει να ανησύχησαν τους Βυζαντινούς ήταν το γεγονός ότι ο δόγης πήρε το σταυρό στο τέλος του Αυγούστου. Η ανησυχία που προκλήθηκε στη βυζαντινή αυλή αντικατοπτρίζεται κατά πάσα πιθανότητα στην απόφαση να προχωρήσουν αμέσως στις διαπραγματεύσεις για μία μεγάλη επέκταση στη γενουατική συνοικία²³⁰.

Η Δ΄ Σταυροφορία, που βρισκόταν στο επίκεντρο της ανατολικής πολιτικής της Δύσης, ήταν η ευκαιρία που αναζητούσε η Βενετία για να προωθήσει τα δικά της οικονομικά συμφέροντα. Οι τρεις στιγμές στην τεσσαρακονταετία πριν το 1204, δηλαδή το πλήγμα κατά των Βενετών το 1171, η καταβάρθρωση της εικόνας του Βυζαντίου το 1182, η ανάγκη με κάθε αυτοκρατορική αλλαγή να διασφαλίζει τα προνόμιά της και η ευκολία με την οποία ένας αυτοκράτορας παρέβαινε τους όρους ενός χρυσοβούλλου, οδήγησαν τη Βενετία στην αναζήτηση τρόπων που θα ωφελούσαν στην εδραίωση της θέσης της στην Ανατολή και σε μια αλλαγή της βενετικής νοοτροπίας, στην οποία πλέον δε θεωρούνταν αδιανόητη η στρατιωτική καθυπόταξη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μπορούμε, λοιπόν, να ισχυρισθούμε, πως η αίσθηση ότι τα βενετικά συμφέροντα απειλούνταν για ακόμη μία φορά, σε συνδυασμό με τις πλουσιοπάροχες υποσχέσεις του νεαρού πρίγκιπα Αλεξίου, οδήγησαν τον δόγη στην απόφαση να υποστηρίξει έναν υποψήφιο αυτοκράτορα που θα χρωστούσε τον θρόνο του στους Σταυροφόρους και στους Βενετούς και άρα θα προωθούσε τις βενετικές επιδιώξεις και τα βενετικά συμφέροντα. Το γεγονός πως εμφανίστηκε η σταυροφορική κινητοποίηση και πως η βυζαντινή αυτοκρατορία έμοιαζε ανδρανής, έκανε την κατάσταση να μοιάζει περισσότερο ελκυστική για τους Βενετούς. Ο δόγης Ερρίκος Δάνδολος, όπως φαίνεται, είχε αντιληφθεί πως η οικονομική ανάπτυξη και ευημερία της Βενετίας θα μπορούσε να καταστεί δυνατή μόνο μέσα από την πολιτική της αναβάθμιση, γεγονός που προυπέθετε τον

τη μαρτυρία του Ροβέρτου του Κλαρί, ο οποίος αναφέρει πως ο δόγης Δάνδολος είχε προτείνει επιδρομές στη βυζαντινή αυτοκρατορία, πριν φτάσει η πρόταση του νεαρού Αλεξίου Αγγέλου, βλέπε ROBERTOS TOY KΛAPH, § 17, σελ. 59.

²³⁰ NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 170· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 513-514.

παραμερισμό και την αντικατάσταση της αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης από την ίδια την Βενετία²³¹.

Το καλοκαίρι του 1203 οι Σταυροφόροι έφτασαν μπροστά από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης, η οποία ήταν εντελώς απροετοίμαστη να τους αντιμετωπίσει. Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ δεν είχε λάβει κανένα μέτρο προστασίας και παρακολουθούσε άπραγος τα τεκταινόμενα. Παρόλο που οι Βυζαντινοί απέκρουσαν τη χερσαία επίθεση, δεν μπόρεσαν να κάνουν το ίδιο και με τη θαλάσσια εφόσον οι Βενετοί, χρησιμοποιώντας πλωτές γέφυρες, διέσπασαν τη βυζαντινή άμυνα και κατέλαβαν 25 πύργους του θαλάσσιου τείχους²³². Μία βυζαντινή αντεπίθεση ανάγκασε τους Βενετούς να βάλουν φωτιά στην πόλη προξενώντας σημαντικές καταστροφές. Αυτές τις αβέβαιες ώρες, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ προτίμησε τη φυγή από την αντίσταση ανοίγοντας το δρόμο για την αποκατάσταση του Ισαακίου Β΄ στο θρόνο της αυτοκρατορίας. Ο λόγος για τον οποίο οι Σταυροφόροι είχαν φτάσει έως την Κωνσταντινούπολη πλέον εξέλειπε. Ο νεαρός Αλέξιος στέφθηκε συναυτοκράτορας μόνο αφού πρώτα ο Ισαάκιος υποσχέθηκε να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει ο γιος του απέναντι στους Σταυροφόρους²³³.

Όταν η αρχική ευφορία πέρασε και έγινε φανερό πως, παρά την αρχική καταβολή 100.000 μάρκων στους Σταυροφόρους, ο Αλέξιος Δ΄ δεν ήταν σε θέση να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του, δημιουργήθηκαν εντάσεις. Στο τέλος, ο Αλέξιος Δ΄ συμφώνησε με την πρόταση του δόγη Δάνδολου να παραταθεί κατά ένα χρόνο η στάθμευση των Σταυροφόρων στην Κωνσταντινούπολη ώστε να μπορέσει να αποπληρώσει τα χρωστούμενα. Η διευθέτηση αυτή δυσαρέστησε μεγάλο μέρος του σταυροφορικού στρατού και δημιούργησε έντονες αντιθέσεις ανάμεσα στους κατοίκους της πόλης και στους Δυτικούς. Ο νεαρός Αλέξιος ήταν σε τραγική θέση. Ήταν εγκλωβισμένος ανάμεσα στην ανάγκη να εξευμενίσει την κοινή γνώμη της Κωνσταντινούπολης, η οποία ήταν εχθρική για τους σταυροφόρους, και την

²³¹ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βυζαντινή Ιστορία*, Γ΄1, σελ. 216· ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Πρωταγωνιστές Δ΄ Σταυροφορίας*, σελ. 134· MADDEN, *Vows and Contracts*, σελ. 445· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 508.

²³² JANIN, *Constantinople Byzantine*, σελ. 7-14, 269-404 για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα θαλάσσια τείχη και την τοπογραφία της Κωνσταντινούπολης.

²³³ ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 146, σελ. 78, § 162-163, σελ. 82-83, § 176, σελ. 89, § 182, σελ. 91 & § 189, σελ. 94· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 41, σελ. 103, § 44, σελ. 105-107, § 46, σελ. 112 & § 51, σελ. 117· ΧΩΝΙΑΤΗΣ, 542₇₅-543₈₄, 544₈₋₁₃, 545₃₄₋₄₄, 546₇₂-547₈₄ & 550₂₀₋₄₀· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, *Βυζαντινές πηγές*, σελ. 206-207· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 180-182· MADDEN, *The Fires in Constantinople*, σελ. 73· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 514-516.

εξάρτησή του από την υποστήριξη των σταυροφόρων οι οποίοι δε θα τον άφηναν να ξεχάσει ποιος τον έφερε στην εξουσία. Η ζοφερή αυτή κατάσταση σε συνδυασμό με την αυξημένη λαϊκή δυσαρέσκεια οδήγησε στην ανατροπή και στη δολοφονία του Αλεξίου Δ' από τον Αλέξιο Μούρτζουφλο²³⁴, ο οποίος αναγορεύθηκε αυτοκράτορας ως Αλέξιος Ε'²³⁵.

Η ανατροπή του Αλεξίου Δ' ήταν σημαντικό πλήγμα για τους Σταυροφόρους καθώς, σύμφωνα με τις αντιλήψεις που επικρατούσαν στη Δύση, δεν είχαν καμία ισχύ οι συμφωνίες που δέσμευαν κάποιον που δεν ήταν πλέον ζωντανός. Εκτός αυτού, όμως, δεν υπήρχε πια το νομιμοφανές πρόσχημα το οποίο είχαν προτάξει οι Σταυροφόροι για την ανάμειξή τους στα εσωτερικά ζητήματα του βυζαντινού κράτους. Ενώ, λοιπόν, η Σταυροφορία κλυδωνιζόταν για ακόμη μία φορά, τη λύση έδωσαν οι κληρικοί που συνόδευαν το στράτευμα και ο Ερρίκος Δάνδολος. Οι κληρικοί παρείχαν το προκάλυμμα για μία άμεση κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, υποστηρίζοντας ότι οι Βυζαντινοί ήταν σχισματικοί και ανάξιοι εμπιστοσύνης αφού δολοφόνησαν τον ηγεμόνα τους, ενώ ο Δάνδολος με την άκαμπτη στάση του διατήρησε την ενότητα του στρατού²³⁶.

Πριν την τελική επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης το Μάρτιο του 1204, οι Βενετοί και οι Σταυροφόροι προέβησαν στο μοίρασμα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, καταλήγοντας στη συμφωνία που είναι γνωστή ως *Partitio terrarum imperii Romaniae*. Η συνθήκη αυτή υπογράφηκε μεταξύ του Δάνδολου για λογαριασμό των Βενετών, του Βονιφάτιου Μομφερατικού, του Βαλδουίνου της Φλάνδρας και δύο άλλων Γάλλων ιπποτών για λογαριασμό των σταυροφόρων. Κεντρικό ρόλο στο μοίρασμα των εδαφών φαίνεται ότι είχε ο κατάλογος με τις περιοχές και τα λιμάνια στα οποία οι Βενετοί απολάμβαναν φορολογικής ατέλειας με βάση το χρυσόβουλλο του 1198²³⁷.

²³⁴ BRAND, «Alexios V Doukas», *ODB*, I, σελ. 66.

²³⁵ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 553₁₀-555₆₄ & 564₁₄-565₂₂· ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 193, σελ. 95, § 197, σελ. 97, § 203-205, σελ. 100-101 & § 222, σελ. 106· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 56, σελ. 124 & § 62, σελ. 130· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Βυζαντινές πηγές, σελ. 207-208· ΝΙΚΟΛ, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 182-185· ΜΑΔΔΕΝ, *Enrico Dandolo*, σελ. 163· ΜΑΔΔΕΝ, *The Fires in Constantinople*, σελ. 74· ΑΝΓΟΛΔ, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 515-517.

²³⁶ ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 225, σελ. 107· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 72, σελ. 143· ΝΙΚΟΛ, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 186· ΜΑΔΔΕΝ, *Vows and Contracts*, σελ. 458-460· ΜΑΓΔΑΛΙΝΟ, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 652-653.

²³⁷ ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 234, σελ. 111· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 68, σελ. 140· ΝΙΚΟΛ, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 163 & 186-188.

Η τελική πράξη του δράματος είχε πλέον αρχίσει. Η πρώτη επίθεση των Σταυροφόρων στις 9 Απριλίου του 1204 αποκρούστηκε από τους Βυζαντινούς που είχαν λάβει τα απαραίτητα μέτρα για να αντιμετωπίσουν τις περίφημες γέφυρες των Βενετών, οι οποίες τους είχαν αιφνιδιάσει ένα χρόνο νωρίτερα. Παρά ταύτα, χάρη στο ζήλο του Δάνδολου και την ενθάρρυνση από τους επισκόπους που συνόδευαν τον στρατό, κατέστη δυνατό να προετοιμαστεί άλλη μία έφοδος κατά της Κωνσταντινούπολης. Στις 12 Απριλίου 1204 έλαβε χώρα η τελική επίθεση κατά της πόλης. Προς το μεσημέρι ένας άνεμος έφερε τα πλοία των σταυροφόρων πιο κοντά στην ακτή. Μερικοί από τους πιο toλμηρούς ιππότες σκαρφάλωσαν στα τείχη και τέσσερις από τους πύργους καταλήφθηκαν. Τέσσερις από τις πύλες παραβιάστηκαν και σύντομα έφιπποι ιππότες μπήκαν στην πόλη. Μερικοί από τους σταυροφόρους που στρατοπέδευαν στην πόλη, από φόβο μήπως δεχθούν αιφνίδια επίθεση από τους Βυζαντινούς, κατά τη διάρκεια της νύχτας άναψαν μια φωτιά που ξέφυγε από τον έλεγχο και κατέστρεψε ένα ακόμα μεγάλο τμήμα της πόλης. Ο Αλέξιος Ε΄ κατάφερε να φύγει μακριά από την πόλη μέσα στη νύχτα και εσπευσμένα ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας στην Αγία Σοφία ο Κωνσταντίνος Λάσκαρης. Ήταν πολύ αργά, όμως, πλέον για να αναδιοργανωθούν οι άμυνες και ο Κωνσταντίνος Λάσκαρης μαζί με τον αδερφό του Θεόδωρο εντάχθηκαν στο πλήθος των προσφύγων στο λιμάνι και πέρασαν απέναντι στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου. Την επόμενη μέρα, την Τρίτη 13 Απριλίου, οι σταυροφόροι εξεπλάγησαν όταν μια αντιπροσωπεία Βυζαντινών ιερέων παρέδωσε την πόλη στον Βονιφάτιο. Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης είχε στεφθεί με επιτυχία²³⁸.

²³⁸ «Ἀνοχευσάμενοι δ' οὖν οἱ πολέμιοι τὴν μετ' ἐκείνην ἡμέραν καὶ τὴν ἐφεξῆς κυριώνυμον, τῇ ὕστεραίᾳ πάλιν τῇ πόλει προσπλέουσι καὶ ταῖς ἡόσι προσίσχουσιν, ἥτις ἦν δωδεκάτη μὲν τοῦ Ἀπριλλίου μηνός, δευτέρα δὲ τῆς ἑκτῆς ἐβδομάδος τῶν νηστειῶν. μέση μὲν οὖν ἡμέρα, καὶ κατίσχνον τὰ ἡμέτερα, κἂν ἡ ἀκμὴ τοῦ κακοῦ ἰσχυροτέρα τις ἦν καὶ δριμυτέρα τῆς πρότρίτα· ἐπεὶ δὲ ἔδει δούλιον ζυγὸν ὑποδῦναι τὴν τῶν πόλεων πασῶν ἄρχουσαν, ἐν κημῶ τε καὶ χαλινῶ τὰς σιαγόνας ἡμῶν ἄγξαι θεὸς ἐδικαίωσεν, ὅτι καὶ πάντες ἐξέστημεν ἱερεὺς ὁμοῦ καὶ λαὸς ὡς ἵππος θρασυῆν τε καὶ δυσχάλινος, ἐκ τῶν κλιμάκων μιᾶς, ἥτις ἄγχιστα ἦν τῶν Πετρίων καὶ βασιλέως ἔναντι διεπονεῖτο, ἄνδρες δύο παραδόντες ἑαυτοὺς τῇ τύχῃ πρῶτοι τοῦ ἐταιρικοῦ ἐς τὸν κατ' ὄψιν πύργον καταπηδῶσι καὶ διασοβοῦσι τὸ ἐκείσε Ῥωμαίοις φυλακικὸν συμμαχικόν, ἐκ δὲ τούτου διασεύσαντες τὴν χεῖρα ἄνωθεν οἶον σύμβολον χαρᾶς καὶ θάρρους τοὺς φυλέτας ἐπέρρωσαν. ἐξίσου δὲ τοῖς εἰς τὸν πύργον ἀλαμένοις καὶ τις ἐκ τῆς ἱππάδος Πέτρος τοῦνομα διὰ τῆς πύλης εἴσεισι τῆς ἐκείσε, ὅλας φάλαγγας κλονῆσαι κρινόμενος ἱκανώτατος καὶ τὴν ἀναδρομὴν τοῦ σώματος ὡς γίγας μικροῦ προφαινόμενος ἐννεόργγιος καὶ αὐτὸν δὲ τὸν κάσιν τῆς κεφαλῆς διεσκευασμένον ἔχων κατὰ πόλιν πυργόεσαν.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 569²⁻¹⁵ & 570³³⁻³⁸· ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 237-241, σελ. 112-114· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 71-72, σελ. 142-143· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Βυζαντινές πηγές, σελ.

Η συμμετοχή των Βενετών στα δρώμενα της Δ΄ Σταυροφορίας υπήρξε κρίσιμη, όπως φάνηκε και από την περιγραφή των γεγονότων. Η πρώτη μεγάλη συνέπεια της Δ΄ Σταυροφορίας μπορεί να θεωρηθεί ο ιδεολογικός αποπροσανατολισμός των Σταυροφοριών ως θεσμού²³⁹, εφόσον για πρώτη φορά μία εκστρατεία, με θεωρητικό σκοπό την υπεράσπιση της Χριστιανοσύνης, κατευθύνθηκε μόνο κατά χριστιανών²⁴⁰.

Σε υλικό επίπεδο οι τρεις φωτιές που κατέκαψαν την πρωτεύουσα του βυζαντινού κράτους το 1203 και το 1204 προκάλεσαν τεράστιες καταστροφές, διαλύοντας τον αστικό ιστό και ερημώνοντας τις πιο πολυπληθείς συνοικίες. Αντίθετα, σώθηκαν τα βυζαντινά παλάτια, τα οποία καταλήφθηκαν από τους ηγέτες της Σταυροφορίας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι πυρκαγιές κόστισαν πάνω από 100.000 νεκρούς και άλλους τόσους αστέγους. Τα λάφυρα που συγκεντρώθηκαν ήταν υπέρογκα, με τις εκτιμήσεις των συγχρόνων αλλά και των μεταγενεστέρων να τα τοποθετούν μεταξύ των 300.000 και 900.000 μάρκων. Παρόλ'αυτά, δε φαίνεται ότι έμειναν όλοι ευχαριστημένοι καθώς οι ευγενείς παρακράτησαν όλα τα λάφυρα μεγάλης αξίας. Θλιβερός είναι και ο απολογισμός των έργων τέχνης που καταστράφηκαν στην προσπάθεια των Σταυροφόρων να τα απογυμνώσουν από πολύτιμα υλικά, ενώ αναρίθμητα είναι τα θρησκευτικά κειμήλια που εκλάπησαν και αποστάλησαν στη Δύση.²⁴¹

Η Βενετία, έτσι, κατόρθωσε να κυριαρχήσει οικονομικά στις περιοχές από την Αδριατική μέχρι την Κωνσταντινούπολη, μονοπωλώντας τις συναλλαγές και αποκλείοντας από το εμπόριο τις ανταγωνιστικές ιταλικές πόλεις της Πίζας και της Γένουας²⁴².

209-210· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 188-189· QUELLER-MADDEN, *The Fourth Crusade*², σελ. 138-148· MAGDALINO, *The empire of the Komnenoi*, σελ. 652-653· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 516-517.

²³⁹ RILEY - SMITH, *Fourth Crusade as an institution*, σελ. 81.

²⁴⁰ «Ὅντως λογοποιοὶ ἐξεφάνθησαν καὶ τοῦ θείου τάφου διφῶντες ἐκδίκησιν κατὰ Χριστοῦ προδήλως ἐλύττησαν καὶ μετὰ σταυροῦ τὴν τοῦ σταυροῦ κατάλυσιν ἡνομήκασιν, ὃν ἐπινώτιον ἔφερον, τοῦτον πρὸ ποδῶν τιθέναι μὴ φρίττοντες διὰ χρυσίον βραχὺ καὶ ἀργύριον.» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 576⁷⁸⁻⁸¹· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, *Βυζαντινές πηγές*, σελ. 211-212.

²⁴¹ ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ, § 249-251, σελ. 117-118 & § 255, σελ. 120· ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ, § 82-83, σελ. 156-158 & § 98, σελ. 170· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 189-190· HARRIS, *Βυζάντιο και Σταυροφορίες*, σελ. 339· MADDEN, *The Fires in Constantinople*, σελ. 83 & 87-88· MADDEN, *The Fourth Crusade*, σελ. 116· QUELLER-MADDEN, *The Fourth Crusade*², σελ. 193-195 & 199· ANGOLD, *Η Βυζαντινή αυτοκρατορία*, σελ. 517-518.

²⁴² REGISTERS OF INNOCENT III, σελ. 132, 137-139· ANGOLD, *Fourth Crusade*, σελ. 152-153· HARRIS, *Βυζάντιο και Σταυροφορίες*, σελ. 342-343· NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*, σελ. 192-193, 196-197 & 205· RUNCIMAN,

Ο Χωνιάτης, στην προσπάθειά του να ανακαλύψει τις αιτίες που οδήγησαν στην Άλωση του 1204, έφτασε στο σημείο να πιστεύει ότι η αυτοκρατορία και οι κυβερνήτες της είχαν χάσει τη θεϊκή εύνοια εξαιτίας της ασεβούς συμπεριφοράς τους. Προσδιόριζε, μάλιστα, τις απαρχές της θεϊκής αυτής δυσαρέσκειας στον αυτοκράτορα Μανουήλ αλλά κυρίως υπεύθυνους θεωρούσε την δυναστεία των Αγγέλων²⁴³.

Η ιστορία των Σταυροφοριών, τ. Γ', σελ. 132 & 134· ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, Η άλωση της Κωνσταντινούπολης, σελ. 194.

²⁴³ «Ὡ πόλις, πόλις, πόλεων πασῶν ὀφθαλμέ, ἄκουσμα παγκόσμιον, θέαμα ὑπερκόσμιον, ἐκκλησιῶν γαλουχέ, πίστεως ἀρχηγέ, ὀρθοδοξίας ποδηγέ, λόγων μέλημα, καλοῦ παντὸς ἐνδιαίτημα. ὦ ἢ ἐκ χειρὸς Κυρίου τὸ τοῦ θυμοῦ πιούσα ποτήριον, ὦ ἢ γενομένη πυρὸς μερίς πολλῶ δραστικωτέρου τοῦ καταιβασίου πάλαι πυρὸς Πενταπόλεως. „τί μαρτυρήσω σοι; τίνι ὁμοιώσω σε; ὅτι ἐμεγαλύνθη ποτήριον συντριβῆς σου,” Ἱερεμίας φησὶν ὁ φιλόδακρυς τὴν πάλαι Σιών κοπτόμενος. ἴνες κακοποιοὶ δυνάμεις ἡτήσαντό σε καὶ ἔλαβον εἰς σινίασιν; τίνες ἀλάστορες φθονεροὶ καὶ ἀμείλικτοι κῶμόν σοι ἐπεκώμασαν ἄγριον; ἢ γοῦν ἀνάρσιοι καὶ μανιώδεις ἐρασταὶ παστάδα σοι μὲν οὐκ ἐπλέξαντο, οὐδ' ἀνήψαν σοι δᾶδα γαμήλιον, ἀφανιστηρίους δ' ἀνέκαυσαν ἄνθρακας;» ΧΩΝΙΑΤΗΣ, σελ. 576₁-577₁₁· ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Βυζαντινές πηγές, σελ. 213-215· MAGDALINO, The empire of the Komnenoi, σελ. 646-648.

Συμπεράσματα

Ο Αλέξιος Κομνηνός κατηγορήθηκε πολλές φορές παλαιότερα για τα προνόμια που παραχώρησε στους Βενετούς ως ανταμοιβή για τη βοήθειά τους ενάντια στη νορμανδική επίθεση. Θεωρήθηκε πως τα προνόμια αυτά ήταν που κατέστρεψαν τη βυζαντινή οικονομία και, ως εκ τούτου, βοήθησαν στην κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ο Αλέξιος, όμως, δεν ήταν ο πρώτος που παραχώρησε προνόμια στους Βενετούς. Ακολούθησε την πολιτική του Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου, ο οποίος είχε δώσει προνόμια σε εμπόρους από τη Ρωσία. Επιπλέον, οι Βενετοί δεν ήταν οι πρώτοι Ιταλοί που πήραν προνόμια. Οι Αμαλφιτανοί είχαν από το 10^ο αιώνα δική τους συνοικία στην Κωνσταντινούπολη και μονή στο Άγιο Όρος. Άρα, ο Αλέξιος, δίνοντας προνόμια στους Βενετούς, δεν καινοτομούσε αλλά ακολουθούσε την πεπατημένη προηγούμενων αυτοκρατόρων. Εξάλλου, η Βενετία για τους Βυζαντινούς δεν ήταν ένα ξένο κράτος αλλά μία ακόμα πόλη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Όταν ανέλαβε την εξουσία ο Αλέξιος, τα οικονομικά του βυζαντινού κράτους πήγαιναν από το κακό στο χειρότερο εξαιτίας της κακής διαχείρισης από τους προηγούμενους αυτοκράτορες, της κυβερνητικής αστάθειας και της κατάκτησης τού μεγαλύτερου μέρους της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους. Η οικονομία του βυζαντινού κράτους ήταν κατά βάση αγροτική, βιοτεχνική και λιγότερο εμπορική. Έτσι, τα εμπορικά προνόμια που παραχώρησε στους Βενετούς βοήθησαν τη βυζαντινή οικονομία να αναπτυχθεί διότι οι Βενετοί έμποροι, πλέον, κάλυπταν το κενό της διάθεσης των προϊόντων.

Το ότι οι Βενετοί και τα προνόμιά τους δε ζημίωσαν την οικονομία του βυζαντινού κράτους φαίνεται και από το λόγο για τον οποίο ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός αρνήθηκε αρχικά να τους ανανεώσει τα προνόμια. Για τον Ιωάννη, οι Βενετοί έμποροι δεν αποτελούσαν πρόβλημα το οποίο σχετιζόταν με την οικονομία του κράτους αλλά η συμπεριφορά τους δημιουργούσε πρόβλημα στην τήρηση των νόμων και της τάξης και, συνεπώς, έπληττε την ίδια την αυτοκρατορική εξουσία.

Κατ'επέκταση, οι αιτίες των διώξεων του Μανουήλ το 1171, όπως και των σφαγών του 1182 που υποκινήθηκαν από τον Ανδρόνικο, ήταν καθαρά πολιτικές. Στην πρώτη περίπτωση, ο Μανουήλ ακολούθησε την τακτική των διώξεων με σκοπό να κερδίσει εδαφικά οφέλη στην ιταλική χερσόνησο και να υπογράψει μία συμμαχία με το Γερμανό αυτοκράτορα. Στη δεύτερη περίπτωση, ο Ανδρόνικος εκμεταλλεύτηκε το λαϊκό αίσθημα προκειμένου να καταλάβει τον αυτοκρατορικό θρόνο. Σε καμία περίπτωση, λοιπόν, δεν κρύβονταν οικονομικοί λόγοι πίσω από αυτές τις ενέργειες.

Η αμοιβαία αντιπάθεια που έτρεφαν οι Βυζαντινοί για τους Λατίνους και αντίστροφα, που είχε αναπτυχθεί από διάφορες πολιτισμικές και πολιτιστικές πορείες αιώνων, από την εμπειρία των σταυροφοριών και λόγω διαφοράς γλώσσας και δόγματος μετατράπηκε σε μίσος εξαιτίας της πολιτικής που ακολούθησε ο Μανουήλ. Από τη μία, η φιλολατινική πολιτική που ακολούθησε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του έκανε τους Βυζαντινούς να νιώθουν εχθρικά συναισθήματα και ζήλια απέναντι στους Λατίνους. Από την άλλη, οι διώξεις και οι φυλακίσεις του 1171 που οργανώθηκαν από τον Μανουήλ εναντίον των Βενετών επεξέτειναν την εχθρότητα ενάντια στους Βυζαντινούς.

Εάν υπήρχε κάποιος που ζημιωνόταν οικονομικά από τη σχέση του βυζαντινού κράτους με τις ναυτικές ιταλικές πολιτείες, αυτοί ήταν η Βενετία, η Πίζα και η Γένουα. Εάν δε συνέβαινε αυτό, τότε δε θα υπήρχε λόγος οι Βενετοί να προχωρήσουν σε επιδρομές αντιποίνων στα βυζαντινά νησιά ούτε και να ζητάνε επίμονα τις αποζημιώσεις που τους όφειλε το Βυζάντιο μετά το 1171. Περίπου την ίδια πορεία ακολούθησαν οι Πιζανοί και Γενοβέζοι έμποροι μετά τις σφαγές του 1182, οι οποίοι στράφηκαν στην πειρατεία.

Επιπλέον, στα τέλη του δωδέκατου αιώνα το Βυζάντιο είχε σταματήσει να είναι χρήσιμο στη δυτική Χριστιανοσύνη. Επί των ημερών του Μανουήλ, προσέφερε αποτελεσματική υποστήριξη στα κράτη των σταυροφόρων και οι Δυτικοί ιππότες ήταν ευπρόσδεκτοι στη βυζαντινή αυλή. Οι Ιταλοί έμποροι γίνονταν πλουσιότεροι μέσα στη σχετική ασφάλεια που προσέφεραν η βυζαντινή διοίκηση και ο στόλος. Τίποτε από αυτά δεν ίσχυε από τη στιγμή που ο θρόνος είχε περάσει στους Αγγέλους. Οι αυτοκράτορες, πλέον, προτιμούσαν μία συμμαχία με το Σαλαδινό αντί της υποστήριξης της σταυροφορίας. Υπεξέφευγαν διαρκώς στο θέμα της ένωσης των Εκκλησιών. Οι ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες δεν μπορούσαν να εμπιστευτούνται

πλέον τους Βυζαντινούς ότι θα τηρήσουν επίσημες και δεσμευτικές συμφωνίες. Από την άλλη, οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες εσκεμμένα ξεγελούσαν τη μία δημοκρατία σε βάρος της άλλης. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η πειρατεία ανθούσε και το εμπόριο δεν ήταν ασφαλές. Ιδωμένη από αυτή την πλευρά, η καταστροφή της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν το λογικό αποτέλεσμα των αναγκών της Δύσης. Μόνο μία λατινική αυτοκρατορία με κέντρο την Κωνσταντινούπολη θα μπορούσε να εξασφαλίσει τα δυτικά συμφέροντα σε μία περιοχή η οποία είχε γίνει ζωτική για τη Δύση.

Η διάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας ενίσχυσε δραματικά τη Βενετία η οποία έθεσε τις βάσεις μίας θαλάσσιας αυτοκρατορίας. Σε εδαφικό επίπεδο, οι Βενετοί πήραν τα 3/8 της πόλης, κυρίως τις εμπορικές συνοικίες, τις αποθήκες και τις αποβάθρες στον Κεράτιο, ενώ από την υπόλοιπη αυτοκρατορία επέλεξαν θέσεις που είτε ήταν εμπορικοί σταθμοί πριν το 1204 είτε θέσεις που τους επέτρεπαν να επιβλέπουν τις θαλάσσιες οδούς που ένωναν την Αδριατική με την Κωνσταντινούπολη, αποτρέποντας την άσκηση πειρατείας από Πιζανούς, Γενουάτες και Σικελούς.

Η κρίση του Βυζαντίου μετά το 1180 ήταν σε πολύ μεγάλο βαθμό κρίση της μοναρχίας. Ο Μανουήλ είχε αποτύχει να ελέγξει αυτό που κανένας ηγεμόνας δεν μπορεί να ελέγξει, δηλαδή να διασφαλίσει τον διάδοχό του στον θρόνο. Και στο παρελθόν, βέβαια, υπήρξαν περιπτώσεις συνομοσιών και σφετερισμού της εξουσίας χωρίς να καταρρέυσει και να πέσει θύμα ξένης κατάκτησης η ίδια η αυτοκρατορία. Οι Κομνηνοί αυτοκράτορες έδωσαν στην αυτοκρατορία μία προσωρινή αναζωογόνηση με την έντονη στρατιωτική ηγεσία τους. Η ίδια η αριστοκρατία, όμως, που είχε κάνει ένδοξο το Βυζάντιο παλαιότερα, υπονόμεισε την αποτελεσματικότητα του κρατικού συστήματος. Η δομή της αυτοκρατορίας τώρα διέφερε σημαντικά από το άκαμπτο συγκεντρωτικό κράτος της Μέσης Βυζαντινής περιόδου. Την περίοδο των Κομνηνών εντατικοποιήθηκε η διαδικασία εκφεουδαρχισμού στις επαρχίες. Αυτή είναι η εξήγηση γιατί οι επιτυχίες των Κομνηνών δεν είχαν διάρκεια και ακολούθησε η κατάρρευση της Αυτοκρατορίας.

Μπορεί οι ένοπλες δυνάμεις να ήταν αναποτελεσματικές, η φορολογία καταπιεστική και άδικη, και η γραφειοκρατία συχνά αναποτελεσματική και διεφθαρμένη, αλλά κάτω από ισχυρή ηγεσία το κράτος λειτουργούσε. Επιπλέον, οι

πόροι του κράτους δε μειώθηκαν από την απώλεια του εδάφους της Μικράς Ασίας ή τη χορήγηση απαλλαγών. Αντίθετα, όλες οι ενδείξεις από τις πηγές δείχνουν ότι η γεωργική παραγωγή και το εμπόριο εντάθηκαν σε ολόκληρο το δωδέκατο αιώνα, και ότι η κυβέρνηση, η αριστοκρατία, τα μοναστήρια και οι Ιταλοί έμποροι καρπώθηκαν τα οφέλη.

Η επιβίωση της αυτοκρατορίας συνίστατο στην αποτελεσματική χρήση του πλούτου και τη διαχείριση των δεσμών που κράτησαν την αυτοκρατορία μαζί και μακριά από αντιπαράθεση με τους πιθανούς δράστες. Αυτοί οι δεσμοί συνίστατο σε τρία χαρακτηριστικά γνωρίσματα τη βαθιά ανάμειξη της αυτοκρατορίας με τη λατινική Δύση, τη συγκέντρωση της εξουσίας και των πόρων στην Κωνσταντινούπολη και την έμφαση στην οικογένεια, την καταγωγή και τη συγγένεια ως τα προσδιοριστικά στοιχεία για την εισαγωγή και ανέλιξη στο βυζαντινό πολιτικό σύστημα. Η ύπαρξη των τριών αυτών χαρακτηριστικών είναι σαφώς ορατή στη διάλυση της αυτοκρατορικής εξουσίας κατά το τέλος του δωδέκατου αιώνα.

Γίνεται, λοιπόν, εμφανές πως η εκτροπή της Δ' Σταυροφορίας σίγουρα δεν ήταν τυχαία. Τυχαίο ήταν μόνο το γεγονός που έδωσε την αφορμή στους σταυροφόρους και δη στους Βενετούς. Η αποκατάσταση του μετέπειτα αυτοκράτορα Αλέξιου Δ' Άγγελου ήταν απλώς το πρόσχημα που χρειαζόνταν οι Δυτικοί για κάτι που ήδη σχεδίαζαν, ή τουλάχιστον είχαν σκεφτεί. Ο δόγης Ερρίκος Δάνδολος απλώς εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία για να διασφαλίσει τα βενετικά συμφέροντα στην ανατολική Μεσόγειο. Αυτό το οποίο φαίνεται πως ήθελαν οι Βενετοί ήταν η κυβερνητική σταθερότητα, καθώς φαίνεται πως τους είχε κουράσει το γεγονός ότι έπρεπε να ζητούν την ανανέωση των εμπορικών τους προνομίων με κάθε αλλαγή στον αυτοκρατορικό θρόνο και οι οικονομικές ζημίες που αυτές απέφεραν.

Βιβλιογραφία-Συντομογραφίες

Α. Πηγές

THE ANONYMOUS OF SOISSONS	The Anonymous of Soissons, στο: A. J. Andrea (έκδ.), <i>Contemporary Sources for the Fourth Crusade</i> , [The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, Volume 29], Leiden - Boston 2008.
DEVASTATIO CONSTANTINOPOLITANA	Devastatio Constantinopolitana, στο: A. J. Andrea (έκδ.), <i>Contemporary Sources for the Fourth Crusade</i> , [The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, Volume 29], Leiden - Boston 2008.
ΧΩΝΙΑΤΗΣ	Νικήτας Χωνιάτης, <i>Χρονική Διήγησις</i> , έκδ. J.L. van Dieten, <i>Nicetae Choniatae Historia</i> [CFHB, XI], Berlin-New York 1975.
ΡΟΒΕΡΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΑΡΙ	Ροβέρτος του Κλαρί, <i>Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης</i> , μτφ. Μπ. Λυκούδης, εισαγ. – σχόλια Γ. Σαραφιανός, Αθήνα 1990 [= Robert de Clari, <i>La conquête de Constantinople</i> , έκδ. Lauer Ph., Paris 1924, αγγλ. μτφ. E. H. McNeal, New York 1936].
DANDOLO	Andrea Dandolo, <i>Chronicon Venetum. Andreae Danduli Ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta aa. 46-1280</i> , έκδ. E. Pastorello, <i>RIS</i> , XII/I (Bologna, 1938)· έκδ. Muratori, <i>RIS</i> , XII (Milan, 1728), cols. 399-417 (1280-1339).
DOCUMENTI DEL COMMERCIO VENEZIANO	R. Morozzo della Rocca and A. Lombardo, <i>Documenti del commercio veneziano nei secoli XI-XIII</i> , I-II, <i>Regesta Chartarum Italiae</i> , Turin 1940.
BISHOPS OF HALDERSTADT	The Deeds of the Bishops of Halderstadt, στο: A. J. Andrea (έκδ.), <i>Contemporary Sources for the Fourth Crusade</i> , [The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, Volume 29], Leiden - Boston 2008.
REGISTERS OF INNOCENT III	Registers of Innocent III, στο: A. J. Andrea (έκδ.), <i>Contemporary Sources for the Fourth Crusade</i> , [The Medieval Mediterranean, Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, Volume 29], Leiden - Boston 2008.
HISTORIA DUCUM VENETICORUM	Historia Ducum Veneticorum, έκδ. H. Simonsfeld, <i>MGH, Scriptores</i> , xiv, Hanover, 1883.

ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΙΝΟΣ	Γοδεφρείδος Βιλλαρδουίνος, <i>Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης</i> , μτφ. Κ. Αντύπας, επιμ. –σχόλια Γ. Σαραφιανός, Αθήνα 1985 [= Goeffroi de Villehardouin, <i>La conquête de Constantinople</i> , έκδ. και μτφ. Ε. Faral, τόμος Ι (1199-1203), Paris 1938, τόμος ΙΙ, Paris 1939].
ΚΙΝΝΑΜΟΣ	Ιωάννης Κίνναμος, <i>Έπιτομή ιστοριῶν</i> , έκδ. Α. Meineke, <i>Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum</i> , Bonn 1836.
ANNA KOMNENH	Άννα Κομνηνή, <i>Άλεξιάς</i> , έκδ. D. Reinsch-A. Kambylis, <i>Annae Komnenae Alexias</i> [CFHB, XL/1], Berlin/New York 2000.
TAFEL-THOMAS, Urkunden	G. L. Fr. Tafel – G. M. Thomas, <i>Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante I-III</i> (Fontes Rerum Aystriacarum II: Diplomataria et acta, τ. 12-14), Wien 1856-1857.
DÖLGER, <i>Regesten</i>	F. Dölger, <i>Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453</i> , 2. Teil, <i>Regesten von 1025-1204</i> , zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Peter Wirth, München 1995.
WILLIAM OF TYRE	<i>William of Tyre (Gulielmus, Archbishop of Tyre), A History of Deeds done beyond the Sea</i> , μτφρ. E.A. Babcock and A.C. Krey [Records of Civilization. Sources and Studies, no 35], χ.τ. 1943.

Β. Βοηθήματα

ANGOLD, Belle époque	M.J. ANGOLD, <i>Belle époque or crisis? (1025-1118)</i> , στο: J. SHEPARD (έκδ.), <i>The Cambridge History of the Byzantine Empire ca. 500 – 1492</i> , Cambridge University Press 2008, 583-626.
ANGOLD, <i>Η Βυζαντινή αυτοκρατορία</i>	M.J. ANGOLD, <i>Η Βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μια πολιτική ιστορία</i> , Αθήνα 1997 ² [=M.J. ANGOLD, <i>The Byzantine Empire from 1025 up to 1204. A political history</i> , London 1984].

ANGOLD, <i>Η Τέταρτη Σταυροφορία</i>	M.J. ANGOLD, <i>Η Τέταρτη Σταυροφορία. Τα γεγονότα και το ιστορικό πλαίσιο</i> , ελλ. μετάφρ. Α. Κονδύλης, Αθήνα 2006 [=M.J. ANGOLD, <i>The Fourth Crusade. Event and context</i> , Harlow 2003].
ANGOLD, <i>The Venetian chronicles and archives</i>	M.J. ANGOLD, <i>The Venetian chronicles and archives as sources for the history of Byzantium and the crusades (992-1204)</i> , στο: M. WHITBY (έκδ.), <i>Byzantines and crusaders in non- Greek sources 1025-1204</i> , Oxford University Press 2007, 59-85.
ANTONIADIS-BIBICOU, <i>Notes sur les relations de Byzance avec Venise</i>	HELENE ANTONIADIS-BIBICOU, <i>Notes sur les relations de Byzance avec Venise. De la dependance a l'autonomie et a l'alliance: un point de vue byzantin</i> , <i>Θησαυρίσματα</i> , 1 (1962), 162-178.
BALARD, <i>Amalfi et Byzance</i>	M. BALARD, <i>Amalfi et Byzance (Xe-XIe siècles)</i> , <i>TM</i> 6, (1976), 85-95.
BELESTRACCI, <i>Η Πίζα και η θάλασσα στον Μεσαίωνα</i>	D. BELESTRACCI, <i>Η Πίζα και η θάλασσα στον Μεσαίωνα, από την πρώτη ανάπτυξη έως την Φλωρεντινή κυριαρχία</i> , στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), <i>Οι ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας, Αμάλη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος</i> [Διεθνή συμπόσια, 19], Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008, 72-80.
BORSARI, <i>Il commercio veneziano</i>	S. BORSARI, <i>Il commercio veneziano nell' impero bizantino nel XII secolo</i> , <i>RSI</i> , LXXVI (1964), 982-1011.
BRAND, <i>Byzantium confronts the West</i>	C. M. BRAND, <i>Byzantium confronts the West, 1080-1204</i> , Cambridge Mass 1968.
BROWN, <i>The Venetians and the Venetian Quarter</i>	H. F. BROWN, <i>The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the close of the XIIth Century</i> , <i>JHS</i> 40 1920.
ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Βυζαντινή Ιστορία</i> , Β' 1	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Βυζαντινή Ιστορία</i> , τόμος Β' 1, Θεσσαλονίκη 1998 ² .
ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Βυζαντινή Ιστορία</i> , Β' 2	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Βυζαντινή Ιστορία</i> , τόμος Β' 2, Θεσσαλονίκη 1997 ² .
ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Βυζαντινή Ιστορία</i> , Γ' 1	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Βυζαντινή Ιστορία</i> , τόμος Γ' 1, Αθήνα 2001.

DOUROU-ELIOPOULOU, Latin colonization	M. DOUROU-ELIOPOULOU, Latin colonization in the Eastern Mediterranean during the crusades. E. Chrysos / E. A. Zachariadou (επιμ.), <i>Captain and Scholar. Papers in memory of Demetrios I. Polemes</i> , 93– 101.
DURSTELER, <i>Venetians in Constantinople</i>	E. R. DURSTELER, <i>Venetians in Constantinople. Nation, identity, and coexistence in the early modern Mediterranean</i> . Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 124th Series, 2. Baltimore, Johns Hopkins University Press 2006.
EPSTEIN, <i>Genoa and the Genoese</i>	ST. EPSTEIN, <i>Genoa and the Genoese, 958-1528</i> , University of North Carolina Press, Chapel Hill- London 1996.
ΓΑΣΠΑΡΗΣ, Η Πίζα στον ύστερο Μεσαίωνα	Χ. ΓΑΣΠΑΡΗΣ, Η Πίζα στον ύστερο Μεσαίωνα, το Πολιτικό και Κοινωνικό πλαίσιο, στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), Οι ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος [Διεθνή συμπόσια, 19], Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008.
HARRIS, <i>Βυζάντιο και Σταυροφορίες</i>	J. HARRIS, <i>Το Βυζάντιο και οι Σταυροφορίες</i> , μτφρ. Λεωνίδας Καρατζάς, Αθήνα 2004 [=J. HARRIS, <i>Byzantium and the Crusades</i> , London 2003].
HOLMES, Political-historical survey	CATHERINE HOLMES, Political-historical survey, c. 800-1204, R. Cormack / J. Haldon / E. Jeffreys (έκδ.), <i>The Oxford Handbook of Byzantine Studies</i> , 264 – 279.
HUNGER, <i>Βυζαντινή Λογοτεχνία</i>	H. HUNGER, <i>Βυζαντινή Λογοτεχνία, η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών</i> , τόμος Β', Αθήνα 2009 ⁵ [=H. HUNGER, <i>Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner</i> (Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, 5) München 1978].
JACOBY, Venetian commercial expansion	D. JACOBY, Venetian commercial expansion in the eastern Mediterranean, 8th–11 th centuries, στο: MARLIA MUNDELL MANGO (έκδ.), <i>Byzantine trade, 4th–12th centuries. The archaeology of local, regional and international exchange</i> , Papers of the Thirty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies, St John's College, University of Oxford, March 2004, 371 – 391.
JANIN, <i>Constantinople Byzantine</i>	R. JANIN, <i>Constantinople Byzantine: développement urbain et répertoire topographique</i> , Istitut Français d' Études Byzantines, [Archives de l' Orient Chrétien, 4A], Paris 1964 ² .

JANIN, Les Sanctuaires	R. JANIN, Les Sanctuaires des colonies latines à Constantinople, <i>REB</i> 4 (1946), 163-177.
JOHN, Preliminaries of the Fourth Crusade	E. JOHN, A note on the preliminaries of the Fourth Crusade, <i>Byzantion</i> 28 (1958) 95-103.
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Πηγαί	Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, <i>Πηγαί της βυζαντινής ιστορίας</i> , Θεσσαλονίκη 1970.
ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, Ιστορικοί και χρονογράφοι	Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, <i>Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι</i> , τόμος Γ', Αθήνα 2002.
ΚΑΖΗΔΑΝ, Αλλαγές στο βυζαντινό πολιτισμό	Α.Ρ. ΚΑΖΗΔΑΝ-Α.Υ. ΕΡΣΤΕΙΝ, <i>Αλλαγές στο βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα</i> , Αθήνα 1997 [=Α.Ρ. ΚΑΖΗΔΑΝ-Α.Υ. ΕΡΣΤΕΙΝ, <i>Change in Byzantine Culture in the eleventh and twelfth centuries</i> , London 1985].
ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, Συνάντηση Ανατολής και Δύσης	ΑΘΗΝΑ ΚΟΛΙΑ-ΔΕΡΜΙΤΖΑΚΗ, <i>Συνάντηση Ανατολής και Δύσης στα εδάφη της αυτοκρατορίας, Οι απόψεις των βυζαντινών για τους σταυροφόρους</i> , στο: επιμ. ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, <i>Υλικό, Φυσικό και Πνευματικό Περιβάλλον στον Βυζαντινό και Μεταβυζαντινό Κόσμο</i> 5, Αθήνα 2000 ² . <i>Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου: από τον 7^ο έως τον 15^ο αιώνα</i> , Λαΐου Α. (εκδ.), 3τ., Αθήνα 2006. [=The <i>Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth century</i> , Laiou A. (ed.), Washington D.C. 2002].
LILIE, <i>Handel und Politik</i>	R. J. LILIE, <i>Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeleri (1081-1204)</i> , Amsterdam 1984.
ΛΟΥΓΓΗΣ, Αμάλφη	Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ, Αμάλφη· η πρώτη ναυτική δύναμη της Ιταλίας, στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), <i>Οι ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος</i> [Διεθνή συμπόσια, 19], Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008.
MADDEN, <i>Enrico Dandolo</i>	ΤΗ. F. MADDEN, <i>Enrico Dandolo and the Rise of Venice</i> , Baltimore and London 2003.

MADDEN, Vows and Contracts	TH. F. MADDEN (with D. E. Queller), Vows and Contracts in the Fourth Crusade: The Treaty of Zara and the Attack on Constantinople in 1204, <i>IHR</i> 15 (1993) 441-468.
MADDEN, The Fires in Constantinople	TH. F. MADDEN, The Fires of the Fourth Crusade in Constantinople 1203-1204: A Damage Assessment, <i>BZ</i> 84/85 (1991/1992) 72-93.
MADDEN, The Fourth Crusade	TH. F. MADDEN, The Fourth Crusade: A Tragic Misfire, στο: TH. F. MADDEN (έκδ.), <i>Crusades. The Illustrated History</i> , Michigan 2004, 99-118.
MAGDALINO, <i>Η αυτοκρατορία του Μανουήλ</i>	P. MAGDALINO, <i>Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού 1143-1180</i> , μτφρ. Αγγλαΐα Κάσδαγλη, Αθήνα 2008 [=P. Magdalino, <i>The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180</i> , Cambridge 1983].
MAGDALINO, The empire of the Komnenoi	P. MAGDALINO, The empire of the Komnenoi (1118-1204), στο: J. SHEPARD (έκδ.), <i>The Cambridge History of the Byzantine Empire ca. 500 – 1492</i> , Cambridge University Press 2008, 627-663.
MAGDALINO, The Maritime Neighborhoods	P. MAGDALINO, The Maritime Neighborhoods of Constantinople: Commercial and Residential functions, Sixth to Twelfth Century, <i>DOP</i> 54 (2000) 209-226.
ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βυζάντιο – Βενετία	ΧΡΥΣΑ ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Βυζάντιο – Βενετία: μια σχέση αγάπης και μίσους, στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), <i>Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος</i> , [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Το Βυζάντιο σήμερα, 5], Αθήνα 2008, 13-25.
MALTEZOU, Il quartiere veneziano	CHRYSA MALTEZOU, Il quartiere veneziano de Constantinopoli (Scali marittimi), <i>Θησαυρίσματα</i> 15 (1978) 30-61.
ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Βυζαντινές πηγές	ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΤΣΑ ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Βυζαντινές πηγές για την άλωση του 1204, στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), <i>Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος</i> , [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Το Βυζάντιο σήμερα, 5], Αθήνα 2008, 203-238.
MARTIN, The Chrysobull of Alexius I Comnenus	M. E. MARTIN, The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians and the early Venetian Quarter in Constantinople, <i>Byzantinoslavica</i> 39 (1978), 19-23.

- MESCHINI, The “Four Crusades”
- ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Οι Ιταλικές Ναυτικές Πολιτείες
- MUNDELL MANGO, The commercial Map
- NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία*
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Πρωταγωνιστές Δ΄ Σταυροφορίας
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΟΝΝΑΡΗ, Γένουα
- ΝΤΟΥΡΟΥ – ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Η Δ΄ Σταυροφορία
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός*
- PERTUSI, Venezia e Bizanzio 1000-1204
- M. MESCHINI, The “Four Crusades” of 1204, στο: TH. F. MADDEN (έκδ.), *The Fourth Crusade: event, aftermath, and perceptions: papers from the Sixth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Istanbul, Turkey, 25-29 August 2004*, Aldershot Hampshire 2008, 27-42.
- N. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Οι Ιταλικές Ναυτικές Πολιτείες και ο ρόλος τους στην Ανατολική Μεσόγειο, στο: N. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), *Οι ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος* [Διεθνή συμπόσια, 19], Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008.
- MARLIA MUNDELL MANGO, The commercial Map of Constantinople, *DOP* 54 (2000) 189-207.
- D. NICOL, *Βυζάντιο και Βενετία: Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, μτφ. Χριστίνα – Αντωνία Μουτσοπούλου, Αθήνα 2004, [=D. NICOL, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988].
- ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Οι πρωταγωνιστές της Δ΄ Σταυροφορίας, στο: N. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Το Βυζάντιο σήμερα, 5], Αθήνα 2008, 131-146.
- ΑΓΓΕΛ ΝΙΚΟΛΑΟΥ-ΚΟΝΝΑΡΗ, Γένουα, Διαμόρφωση της πολιτείας και εξωτερική πολιτική, στο: N. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), *Οι ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος* [Διεθνή συμπόσια, 19], Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008, 91-100.
- ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΡΟΥ – ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, Η Δ΄ Σταυροφορία: Οργάνωση της κίνησης και παρέκκλιση των στόχων, στο: N. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Το Βυζάντιο σήμερα, 5], Αθήνα 2008, 115-129.
- ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η εποχή του (1118-1143)*, Αθήνα 2007.
- A. Pertusi, Venezia e Bizanzio: 1000-1204, *DOP* 33 (1979), 1-22.

PERTUSI, Venezia e Bisanzio	A. PERTUSI, Venezia e Bisanzio nel secolo XI, στο: <i>La Venezia del Mille</i> (Florence, 1965), 117-160· reprinted στο: V. Branca (έκδ.), <i>Storia della civiltà veneziana</i> , I (Florence, 1979), 175-198.
PRYOR, The Venetian fleet	J. H. PRYOR, The Venetian fleet for the Fourth Crusade and the diversion of the crusade to Constantinople, στο: M. Bull και N. Housley (έκδ.), <i>The Experience of Crusading, volume 1: Western Approaches</i> , Cambridge 2003, 103-123.
QUELLER, Innocent III	D. E. QUELLER, Innocent III and the Crusader-Venetian Treaty of 1201, <i>Medievalia et Humanistica</i> 15 (1963) 31-34.
QUELLER - DAY, Defence of the Venetians	D. E. QUELLER – G.W. DAY, Some Arguments in Defence of the Venetians on the Fourth Crusade, <i>AHR</i> 81/4 (1976) 717-737.
QUELLER-MADDEN, <i>The Fourth Crusade</i> ²	D. E. QUELLER - TH. F. MADDEN, <i>The Fourth Crusade: the Conquest of Constantinople</i> ² , Philadelphia, Pennsylvania 1997.
QUELLER, <i>Fourth Crusade</i>	D. E. QUELLER, <i>The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople, 1201-1204</i> , Philadelphia, 1977.
RAVEGNANI, Βυζαντινή Βενετία	G. RAVEGNANI, Βυζαντινή Βενετία, στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), <i>Οι ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας, Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος</i> [Διεθνή συμπόσια, 19], Ε.Ι.Ε./Ι.Β.Ε., Αθήνα 2008, 180-193.
RILEY - SMITH, Fourth Crusade as an institution	J. RILEY - SMITH, Toward an Understanding of the Fourth Crusade as an Institution, στο: Angeliki Laiou (έκδ.), <i>Urbs capta. The Fourth Crusade and its consequences. La IVe Croisade et ses consequences</i> [Realités Byzantines, 10], Paris 2005, 71-87.
RUNCIMAN, <i>Η ιστορία των Σταυροφοριών</i> , τ. Α΄	ST. RUNCIMAN, <i>Η ιστορία των Σταυροφοριών</i> , τόμος Α΄: <i>Η Πρώτη Σταυροφορία και η ίδρυση του Βασιλείου της Ιερουσαλήμ</i> , μτφρ. Άγγυ Βλαβιανού, Αθήνα 2006 [=ST. RUNCIMAN, <i>A History of the Crusades</i> , Volume I: <i>The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem</i> , Cambridge 1951].
RUNCIMAN, <i>Η ιστορία των Σταυροφοριών</i> , τ. Β΄	ST. RUNCIMAN, <i>Η ιστορία των Σταυροφοριών</i> , τόμος Β΄: <i>Το Βασίλειο της Ιερουσαλήμ και η Φραγκική Ανατολή, 1100-1187</i> , μτφρ. Άγγυ Βλαβιανού, Αθήνα 2006 [=ST. RUNCIMAN, <i>A History of the Crusades</i> , Volume II: <i>The</i>

Kingdom of Jerusalem and the Frankish East, 1100-1187, Cambridge 1951].

RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών*, τ. Γ'

ST. RUNCIMAN, *Η ιστορία των Σταυροφοριών, τόμος Γ': Το Βασίλειο της Άκρας και οι τελευταίες Σταυροφορίες*, μτφ. Άγγυ Βλαβιανού, Αθήνα 2006, [=ST. RUNCIMAN, *A history of the Crusades, volume III: The Kingdom of Acre and the Later Crusades*, Cambridge 1951].

SETTON, *A History of the Crusades*, I

K. M. SETTON, *A History of the Crusades*, volume I, *The First Hundred Years*, Madison, Milwaukee and London 1969².

SETTON, *A History of the Crusades*, II

K. M. SETTON, *A History of the Crusades*, volume II, *The Later Crusades, 1189-1311*, Madison, Milwaukee and London 1969².

SHEPARD, *Western approaches*

J. SHEPARD, *Western approaches (900-1025)*, στο: J. SHEPARD (έκδ.), *The Cambridge History of the Byzantine Empire ca. 500 – 1492*, Cambridge University Press 2008, 537-559.

STATHAKOPOULOS, *Population*

D. STATHAKOPOULOS, *Population, demography, and disease, OHBS*, 309-316.

ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης*

N. Z. ΤΣΙΡΠΑΝΛΗΣ, *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 κατά τις δυτικές πηγές. Ερμηνευτική προσέγγιση στο ζήτημα της "εκτροπής"*, στο: Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ (έκδ.), *Η Τέταρτη Σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Το Βυζάντιο σήμερα, 5], Αθήνα 2008, 165-201.

Γ. Βραχυγραφίες Περιοδικών-Σειρών

<i>BF</i>	<i>Byzantinische Forschungen.</i>
<i>BMGS</i>	<i>Byzantine and Modern Greek Studies.</i>
<i>BZ</i>	<i>Byzantinische Zeitschrift.</i>
<i>BS</i>	<i>Byzantinoslavica.</i>
<i>CFHB</i>	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantine.</i>
<i>CHBE</i>	<i>The Cambridge History of the Byzantine Empire: c. 500-1492</i> , J. Shepard (έκδ.), Cambridge University Press, New York 2008.
<i>DOP</i>	<i>Dumbarton Oaks Papers.</i>
<i>GRBS</i>	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies.</i>
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hellenic Studies.</i>
<i>ODB</i>	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , έκδ. A. Kazhdan κ.ά., I-III, New York-Oxford 1991.
<i>OHBS</i>	<i>The Oxford Handbook of Byzantine Studies</i> , Elizabeth Jeffreys/J. Haldon/R. Cormack (επιμ), Oxford 2008.
<i>PMBZ</i>	<i>Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)</i> , έκδ. R.-J. Lilie – Claudia Ludwig – Th. Pratsch – Ilse Rochow – B. Zielke, τ. 1-6, Berlin 1999-2002.
<i>REB</i>	<i>Revue des Etudes Byzantines.</i>
<i>TM</i>	<i>Travaux et Memoires.</i>

Παράρτημα

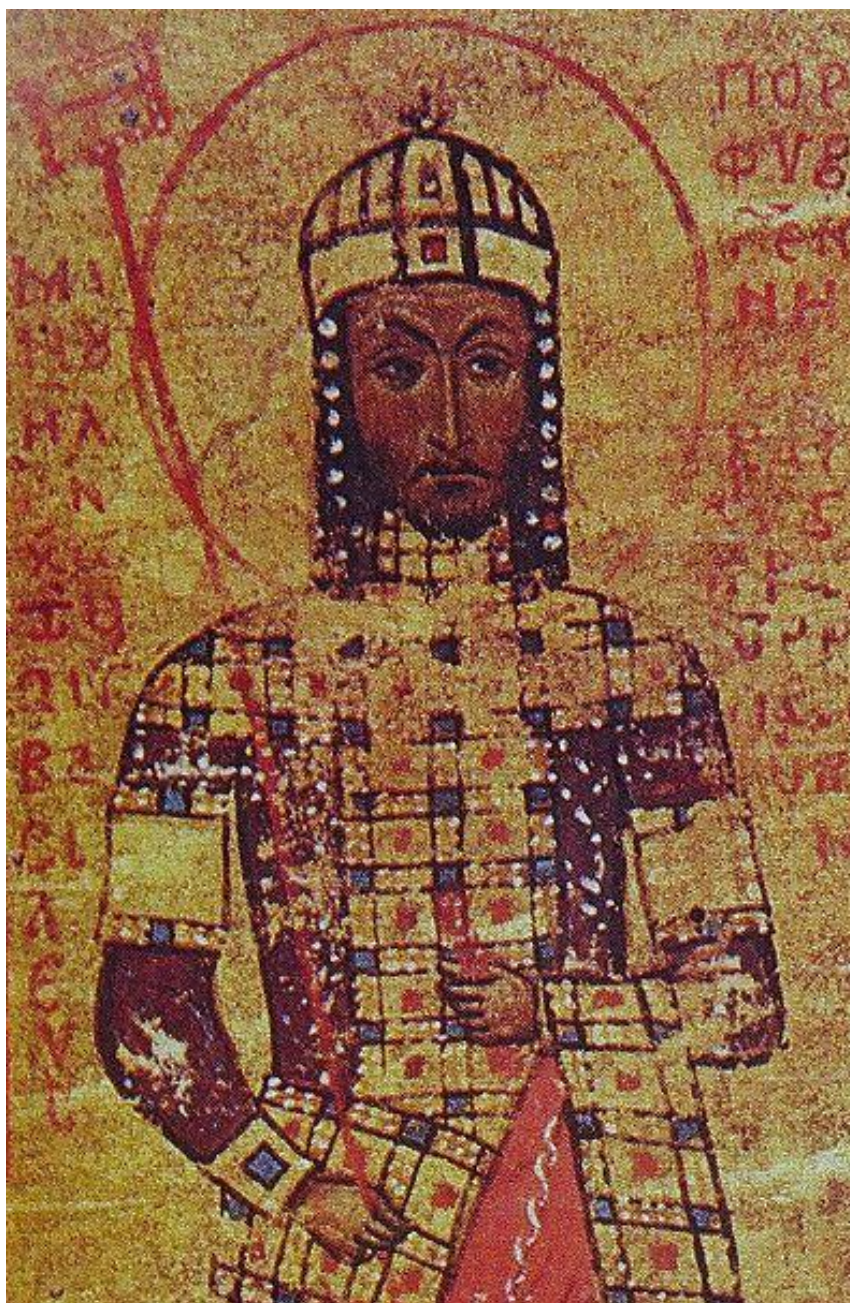
Εικόνα 1. Αλέξιος Α΄ Κομνηνός. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 12ου αι. (Βατικανό, Biblioteca Apostolica).

Εικόνα 2. Ο Ιωάννης Β΄ και η Ειρήνη (Ψηφιδωτή παράσταση στην Αγία Σοφία).

Εικόνα 3. Υπέρπυρο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού.

Εικόνα 4. Μανουήλ Α΄ Κομνηνός. Τμήμα μικρογραφίας από χειρόγραφο του 1166 (Βιβλιοθήκη του Βατικανού).